

Шкільна бібліотека

Рюноске Акутаґава
Брата Расьомон

FOLIO

Рюноске Акутагава
Брама Расьомон (збірник)
Серія «Шкільна бібліотека
української та світової літератури»

предоставлено правообладателями
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=25920499
Акутагава Рюноске «Брама Расьомон». Новели. Есеї. Серія «Шкільна бібліотека української та світової літератури». Літературно-художнє видання. Для старшого шкільного віку: Фоліо; Харків; 2017
ISBN 978-966-03-5461-6

Анотація

Рюноске Акутагава (1892–1927) – один із найпопулярніших у Європі японських письменників, визнаний майстер традиційного для Японії короткого оповідання. У новелах і есеях, що містить ця книжка, він досліджує рух душі людини, проходячи через біль, не прихований навіть маскою гумору: «У мене немає совісті. У мене є тільки нерви...» Погляди письменника парадоксальні, судження – несподівані. Химерне переплетіння вигадки й реальності, м'яка іронія та лаконізм – характерні риси літературного стилю Акутагани. Він подарував світу свіжий погляд на забуті сюжети старовинних хронік, середньовічних притч, довівши багатьом поколінням читачів, що людська природа незмінна, а безодня людської душі темна й небезпечна.

Содержание

Шлях крізь чагарі до воріт Храму – творчі пошуки Рюноске Акутаґави	4
Новелли	32
Брама Расьомон	33
Ніс	43
Пекло самоти	54
Батько	60
Бесіда з богом мандрів	67
Вірність	73
Бататова каша	99
Мавпа	125
Носова хусточка	134
Mensura zoili[58]	147
Щастя	155
Момотаро	167
Оїсі Кураноске в один із своїх днів	177
Одержимий творчістю	193
Кінець ознакомительного фрагмента.	205

Акутагава Рюноске

Брама Расьомон

Шлях крізь чагарі до воріт Храму – творчі пошуки Рюноске Акутагани

Вранці 1 березня 1892 року, за старовинним відліком часу – в годину Дракона, дня Дракона, місяця Дракона, в Токіо в сім'ї Нііхара – скоробагатька, що перебрався в столицю із провінції, народився хлопчик. Позаяк ієрогліф «Дракон» японською вимовляється «рю», то й назвали малюка Рюноске. Невдовзі його мати Фуку збожеволіла. Тож, згідно з народним звичаєм, хлопчика передали на всиновлення в бездітну сім'ю дядечка по материнській лінії Акутагани Мітіякі, і згодом він отримав його прізвище.

Молодий Рюноске Акутагава зростав єдиним сином в інтелігентній сім'ї корінного столичного жителя (так званого едокко), який був доволі знаною людиною в місті, великим цінителем і знавцем японської культури. Світогляд старанного учня, відмінника навчання, майбутнього письменника формувався на вивченні китайської класики, західних авторів і японських письменників. Особливо великий вплив

мала творчість таких видатних митців того часу, як Морі Огай і Нацуме Сосекі. Затим при навчанні на літературному відділенні коледжу додалося читання запоем європейських авторів, від Франса та Ібсена до Бодлера і Стріндберга, а згодом прийшло знайомство з Гоголем, Достоевським та Л. Толстим. У 1913 році Акутагава вступив на відділення англійської літератури Токійського імператорського університету і відтоді серйозно підступився до літературної творчості. Ще в університеті він започаткував серію талановитих новел, одразу ж помічених фахівцями, в першу чергу Нацуме Сосекі. Але перш ніж говорити про це, варто сказати, що собою являла Японія і японське суспільство на початку XX століття.

Епоха і її покоління

В час формування юного Акутагани як особистості добігали кінця роки революційних перетворень країни після «відкриття Японії» і буржуазної революції Мейдзі (1868) – історичної епохи «Мейдзі ісін». Якщо навіть облишити осторонь геополітичні потуги держави і її військові успіхи (перемога у війні з Росією), то не можна не визнати, що для Японії кінця XIX – початку XX століття це було десятиліття якісного прориву в житті суспільства від закритої для зовнішнього світу, економічно відсталої країни замшілого феодалізму до країни буржуазної, аграрно-промислової, долученої до

світових цінностей науки і культури свого часу. Японія першою в Азії прийняла конституцію, провела адміністративні й економічні реформи, створила сучасну систему освіти; суспільство жадібно вбирало наукові знання, техніку і технології, кращі взірці європейської культури і мистецтва, адаптуючи все це до традицій своєї самобутньої цивілізації і культури. Країна трансформувалася навіть зовнішньо – усе, починаючи від структур державного управління до вигляду солдатських одностроїв, скрупульозно копіювалося з європейських зразків, еліта суспільства напружено намагалася зрівнятися із Заходом і в матеріальному, і в духовному плані.

За таких умов народилося і виросло нове покоління японців з освітою, що поєднувала японські культурні традиції та досягнення світової науки початку ХХ століття. Представники цього покоління продемонстрували світу таку шалену активність, що почались було розмови про «жовту небезпеку». Справа в тому, що світ попервах побачив у дії японську воєнщину і хижаків-бізнесменів. Японські неофіти в розбудові капіталізму виявилися наступниками навіть не самураїв (ті шанували хай і жорсткий, але благородний кодекс честі – бусідо), а піратів. Акутагава дав тим гірку характеристику в своїх «Словах пігмея»: «Японські пірати довели, що й ми, японці, цілком здатні бути на рівних з великими державами. У грабежах, різанині, розпусті ми аж ніяк не поступались іспанцям, португальцям, голландцям, англійцям, які припливли до нас у пошуках “золотого острова”». Без-

умовно талановиті політики і військові, юність яких пройшла на рубежі століть, в ім'я примари «Великої Японії» зрештою ввергли країну в полум'я Другої світової війни. Разом з мільйонами людей самі загинули в тому полум'ї, або були поглинені водами океану з бойовими кораблями, або закінчили свій шлях на шибениці.

Але в ту ж епоху постала й інша молода Японія – подвижники духовної культури і технічного прогресу. Покоління, до якого належав й Акутагава, дало країні видатних конструкторів, науковців і менеджерів, когорту перших японських нобелівських лауреатів (і фізиків, і ліриків), видатних діячів культури і мистецтва. Відповідно, тоді ж перед світом постав і образ Японії як країни високої культури, цивілізації, що достойна стати поруч із європейською цивілізацією.

У творчості Акутагани в цьому відношенні є знаковим образ панни Хризантеми в одній із ранніх новел – «Свято хризантем». На відміну від сталого образу японки попередніх епох, сповитої, мов лялька, в кімоно – панночки-метелика (тьо-тьо-сан), перед нами постає високоосвічена, кмітлива красуня, на якій «блідо-рожеве бальне плаття, вишукана блакитна оксамитка навколо ший, духмяна троянда в густому волоссі»; вона уособлює красу японської жінки в молодого покоління епохи Мейдзі. У великому палаці, уквітчаному хризантемами, на хвилях вальсу «Голубий Дунай» наша героїня, панна Акіко, пливе людським гойдливим морем вишуканого балу з блискучим французьким морським офі-

цером. Сором'язливим усміхом відповідає нашіптуваним на вухо компліментам французькою мовою: «Ви можете сміливо показатися на будь-якому паризькому балу. І зачаруєте всіх. Ви схожі на дівчину з картини Ватто». Сплив час, відгрімліла Перша світова війна. Колишня Акіко – тепер уже пані Н. – у поїзді по дорозі на курорт завела розмову з молодим письменником, який віз знайомій хризантеми. Згадала про той бал, свято хризантем в її юності. «Молодого чоловіка не могли не зацікавити ці спогади, почуті з перших уст.

Коли розповідь було завершено, молодий чоловік без усякого наміру запитав:

– Вам не відоме ім'я цього французького офіцера?

Відповідь була зовсім несподіваною:

– Авжеж, відоме. Він назвався Жульєном Віо.¹

– Значить, це був Loti. Той самий П'єр Лоті, який написав «Панну Хризантему»».

Слід сказати, що свого часу згаданий роман справив сильний вплив на формування іміджу Японії. До того ж Європа відкрила для себе японське мистецтво. Тож в Європі на рубежі XIX і XX століть можна було почути жарт:

– То як вам «жовта загроза», пане?

– О! Вона чарівна.

У вищезгаданій новелі в постаті молодого письменника

¹ Жульєн Віо – літературний псевдонім французького письменника П'єра Лоті (1850–1923), який під час своїх мандрів бував у Японії і присвятив їй роман «Панна Акіко» («Панна Хризантема») і щоденник вражень «Осінь Японія».

вгадується сам Акутагава, який за віком годився в сини шляхетній співрозмовниці. Він і був дитиною того часу, представником молодого покоління літераторів, які йшли на зміну класикам епохи Мейдзі. Саме йому літературна критика відводить історичну місію наступництва в літературі нової доби – від Нацуме до Акутагани. В цьому поколінні діячів культури і мистецтва бачимо когорту талановитих людей. Деякі, як і Акутагава, пішли з життя рано, наприклад, романіст Арісіма Такео або Ісікава Такубоку – видатний поет у жанрі танка. До інших слава прийшла з часом, це, скажімо, Кавабата Ясунарі – нобелівський лауреат, Кікуті Кан – студентський товариш Акутагани, який згодом заснував літературну премію його імені для відзначення молодих письменників, Танідзакі Дзюн'їтіро, Нагаї Кафу, Ісікава Тацудзо. Але «увійшли у ворота» виучки фахової майстерності вони ще в першій чверті XX століття.

Слід сказати, що в той час, незважаючи на всі модернові рухи в японському суспільстві, літературні клани зберігали щось подібне до цехової організації. Тож молодим авторам не залишалось іншого шляху, як «увійти у ворота», тобто на виучку і слугування до літературного метра. Але коли студент Рюноске, автор-початківець, увійшов до кабінету свого улюбленого письменника Нацуме Сосекі, йому не довелося бути хлопчиком на побігеньках. Новела «Брама Расьомон», опублікована в літературному щомісячнику «Тейкоку бунгаку», удостоїлася уваги й похвали майстра. Доля відпустила

небагато спілкуванню майстра і його послідовника, але молодий письменник все ж устиг почерпнути багато корисного.

По закінченні університету в 1916 році Акутагава став викладачем Морського інженерного училища і в 1918-му одружився з Цукамото Фуміко. Але його життя і таланти вже нерозривно були пов'язані з красним письменством.

Осягнення глибин людської душі

Ранній період творчості був дуже продуктивним в кар'єрі Акутагани. Він одразу ввірвався в літературний світ низкою майстерно написаних новел. Серед них «Брама Расьомон» (1915), «Бататова каша» (1916), «Ніс» (1916), «Носова хусточка» (1916), «Смерть християнина» (1918), «Павутинка» (1918), «Муки пекла» (1918), «Бал» – в українському перекладі «Свято хризантем» (1919). Молодий новеліст був визнаний літературними колами вже в 1918–1919 рр. і розглядався критикою як основний опонент літературної течії «сядзіцу сючі» («реалістичне зображення») японського різновиду натуралізму («сідзен сючі»).

На рубежі XIX – XX століть японська белетристика, що тільки-но відкрила для себе скарбницю здобутків світової літератури, прямо-таки захлиналася в круговерті часом взаємовиключних західних впливів. Те, чого західні митці досягли за більш ніж століття еволюційного розвитку, звалилося на митців щойно «відкритої» Японії водночас: і роман-

тизм, і сентименталізм, і реалізм, і натуралізм, і перші декадентські та модерністські виверти. Все це належало негайно освоїти або бодай скопіювати. На якийсь час програмною літературознавчою роботою став трактат Цубоуті Сьойо «Сутність роману» (1885), в якому авторитетний фахівець з англійської літератури закликав письменників відмовитися від сталих японських традицій літератури і скористатися європейською літературною технікою натуралізму. Партачі красного письменства захоплено зустріли такий дороговказ: зображай людські почуття, споглядай – і пиши... Але істинні майстри обстоювали реалістичне зображення дійсності, пройняте певними ідеалами.

Ще коли Акутагава був школярем, серйозні проблеми в своїх творах ставили Токутоми Рока, Сімадзакі Тосон, Таяма Катай. Блискучий сатиричний роман Нацуме Сосекі «Ваш покірний слуга Кіт» (1905) продемонстрував усе багатство арсеналу майстерності як японської, так і європейської літератури, зтім в «десятиліття Нацуме» він написав ще декілька знакових романів і міцно зайняв позиції найвидатнішого класика японської літератури. Тож коли молодий Акутагава прийшов до великого майстра по науку, він узяв на себе нелегку ношу наступництва кращих традицій японської літератури.

Перші новели молодого автора, який добре знався на японській літературі давніх і середніх віків, базувалися на сюжетній канві оповідань XII і XIII століть, але подавалися

в психологічному інсайті сучасності у майстерно відточеному стилі. Наприклад, парадокси психології у фабулі «Брами Расьомон» – новелі, яку оцінив Нацуме, а в наш час завдяки кіно її назва стала відома чи не кожній культурній людині в світі. В країні розруха і злидні. Безробітний слуга-охоронець доходить думки, що нема йому іншої ради, як іти в бандити. Загнаний дощем під покрівлю розваленної міської брами, він бачить, як бабуся-жебракка вириває волосся з голів знесених сюди бездомних мерців, аби продати його на перуки. Це видається йому ще більш мерзенним, ніж бути бандитом. Тож з досади він грабує нещасну і... в мандри з чистою совістю. В однойменному кінофільмі режисер Акіра Куросава використав цю фабулу як рамку, помістивши в неї сюжет ще більш психологічно заплутаного випадку з новели «У хащах».

Творчі пошуки привели митця до формування певних принципів творчості. Отже, об'єктом літературного пошуку має бути психологія людини. Автор повинен займати активну позицію стосовно об'єкта своєї роботи: це має бути не споглядання й опис, а дослідження й аналіз глибин людської душі. Засіб дослідження й аналізу – побудова фабули події. Подією може бути і катаклізм, наприклад війна, і особисте нещастя, наприклад потворний ніс, і жалюгідна дрібниця життя, наприклад мрія вдосталь наїстися каші. Вибір події і побудова сюжету – це справа автора і акт літературної майстерності. Наведемо приклади.

«Ніс» – психологічний портрет високопоставленого буд-

дійського священика, який занепокоєний гігантськими розмірами свого носа. Зовні спокійний, він страждає від постійного внутрішнього збентеження. Достойник застосовує шаманські езотеричні методи для зменшення свого носа до нормальних розмірів. Зміна зовнішнього вигляду між тим несподівано викликає хвилю ще більш відкритих і нещадних глузувань.

І він уже радий, коли одного ранку з полегшенням виявляє, що його ніс повернувся до попередніх гігантських розмірів. «Вже тепер сміятися з мене більше не будуть», – заспокоює він себе, в той час як його звисаючий ніс погойдується під поривами вранішнього вітерця.

«Бататова каша». В основі – давня бувальщина про те, як бідний самурай все життя мріяв від пуза наїстися бататової каші (про солодке картопляне пюре мріяла людина) і, зрештою, при нагоді, таки об'ївся, коли можновладці знічев'я зволили його добре нагодувати. Критики вбачають у цьому сюжеті психологічний парафраз «Шинелі» М. В. Гоголя. У Гоголя – скромний чиновник, бідний і вкрай затурканий, маленька людина, але з великою мрією – справити нову шинель. У Акутагави – рядовий самурай (а рядові самураї, треба сказати, були вічно голодні ланці), теж з великою мрією – хоч коли-небудь добре попоїсти. І той і другий – лагідні, не здатні образити люди, що викликали жалість. Правда, фінали сюжету, а відтак і мораль – різні. Герой Гоголя гине, бо не зміг перенести втрату шинелі – омріяної мети і сенсу

його буття. Маленька людина виростає у велику трагічну фігуру. А що відбувається в психіці маленької людини, коли її мрії здійснюються, та ще в гіпертрофованих розмірах? Герой Акутагави очманів, уздрівши ряд казанів з кашею. Над зусилля не здолав навіть одного. І мрія зникла, як сенс буття. Залишився лише жаль за втраченою мрією, та згодом зник і жаль.

«Павутинка». Жив-був великий бандит і лиходій, який за все життя зробив лишень одну добру справу – пожалів і не вбив маленького павучка. Звісно, по смерті шлях йому був до пекла, вічно конати на самому дні. Та великий Будда згадав про ту добру справу і вирішив дати людині шанс вибратися з пекла. І тоненька срібляста павутинка спустилася з небес, і лиходій вчепився в неї і поліз на волю. Лише зупинившись перепочити, глянув униз і побачив, що вслід пнеться сила-силенна таких самих, як він. Це було занадто! І крикнув черствосердний: «Гей ви, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив підніматися по ній? Нумо, хутко злізайте. Злізайте вниз!» В ту ж мить павутинка розірвалася і недолюд знову каменем упав у пекло. Отож-бо! Так буває, якщо... ти лиш для себе хочеш волі.

Вже з перших новел Акутагава завоював визнання читачів і видавців як один з кращих авторів того часу. Водночас продовжились його творчі пошуки. Намагання сформулювати фундаментальну проблему мистецтва вилилися в новелу «Носова хусточка». Отже – щодо співвідношення мистецтва

Art is best

Наступний хід творчих пошуків привів Акутагаву до необхідності визначитися в тому, що є суттю діяльності митця. Він вважав у ті роки, що є лише одна справа, яка має заповнювати життя. Ця справа – служіння мистецтву. В нотатках «Про мистецтво», наприклад, Акутагава наголошував, що твір мистецтва або літератури має бути досконалим, що досконалість ця полягає у всебічному втіленні художньої ідеї, а інакше в служінні мистецтву просто немає сенсу. На той час (1919) він став співробітником авторитетної газети «Осака майніті сімбун», в якій роком раніше була опублікована його новела «Муки пекла».

В наступні роки прогресуючий майстер продовжував писати новели, як і раніше переважно запозичуючи теми із оповідей попередніх століть, надаючи їм всебічну сучасну інтерпретацію та літературне оформлення. Твори, що репрезентують цей період, крім уже згаданої нами новели «Свято хризантем», – «Нанкінський Христос» (1920), «Ду Цзи-чунь» та «Осінні гори» (1921), «У хащах» (1921) та інші. Серед них визнаними шедеврами мистецтва стали новели «Муки пекла» та «У хащах».

«Муки пекла» – блискучий твір з найдраматичнішим сюжетом у всій творчості Акутагани.

Давно це було. У можновладного князя, повелителя життя і смерті своїх підданих, служив художник – видатний майстер, пензлем своїм здатний передати все: красу й потворність, радощі і смуток. Понад усе він любив лише мистецтво і свою красуню доньку. Слід сказати, що був він уже старим, незлагідним і сварливим і мав серйозну ваду порівняно із сучасними художниками – не міг зобразити те, чого не бачив бодай уві сні або в маренні. І от наказав повелитель розписати ширми, відтворивши на них муки пекла. Спочатку робота над картиною складалася без проблем: пекельне полум'я, муки і страждання людей, пекельна чортівня – служки (бачив, коли марив), але за задумом у центрі композиції мала бути охоплена полум'ям карета, а в ній ошатно вдягнена молода жінка, що гине. Такого майстру бачити не доводилось, тож він висловив поштиве побажання... Володар, аби провчити старигана, який заради своєї картини готовий будь на що, повелів спалити в кареті улюблену доньку митця. Жах від вчиненого скував очевидців, навіть князя. І тільки художник продовжував роботу, закарбовуючи образ своєї доньки в пекельному полум'ї. Людина загинула в огняному вирі пекла, але митець тріумфував... Потім закінчив свій шедевр і повісився.

«Мистецтво вимагає жертв». Ця крилата фраза відома всім. Адепти такої позиції вважають, що тільки мистецтво приносить його творцю найвищу радість, покриває жертви, виправдовує злочини. Метою життя може бути тільки ми-

стецтво, а все інше – страсті людські, суспільні катаклізми, важка праця трударя, технологія, наука – має значення лише тоді, коли воно сприяє створенню шедеврів. Певно, так, скажемо ми. Але відразу ж зауважимо, що є й моральна межа, за яку людина не має переступати. А то прапороносці «мистецтва понад усе» можуть багато чого натворити.

І згадується мені Хіросіма. Кістяк «атомного дому», дівчинка з паперовим журавликом «орігамі» на корпусі авіабомби, мама, що прикриває дитину своїм тілом від променів радіації... В музейній експозиції – кам'яні східці, які були входом у банк, який згорів. Камінь тьмянний, обпалений подвійним пекельним вогнем – полум'я і радіації... тільки світла пляма на тому місці, де сидів чоловік. Що сталося з ним? Відразу згорів живцем? Чи, може, пішов у корчах вулицею миттєво спаленого міста і десь сконав у руїнах? І де той художник, який би закарбував цю картину?

Схоже, що й Акутагава в свій час зрозумів, що є й зворотна сторона картини мистецтва. Почитаймо останній абзац твору: «...утративши єдину доньку, він уже не мав сили більше жити. Тіло його досі лежить похованим у землі там, де раніше був його дім. А втім, простий надгробний камінь, на всі ці довгі роки відданий під владу дощів і вітру, так обріс мохом, що ніхто не знає, чия це могила».

Не буде перебільшенням сказати, що новела «У хашах», яка зробила Акутагаву всесвітньо відомим, – твір досконалий, інтелектуальний, із всебічним втіленням художньої ідеї.

Сталося це вже в повоєнні роки завдяки фільму видатного режисера Акіри Куросави «Расьомон», який вийшов у 1950 р. (переміг на Венеціанському фестивалі) і досі залишається однією з найяскравіших стрічок японської кінокласики. Тож поглянемо на сюжет та ідею твору в контексті його кіноверсії.

Сюжет базується на двох новелах Акутагави – «У хащах» і «Брама Расьомон» (остання виконує роль обрамлення оповіді). Мова йде про згвалтування і вбивство поблизу Кіото в кінці періоду Хейян (IX – XII ст.). Самурай (Морі Масанокі) був убитий, вірогідно бандитом (Міфуне Тосіро), а його дружина (Кійо Матіко) згвалтована. Виклад цієї історії (не «любовний трикутник» навіть, скоріше «три сосни», між якими можна заблукати) подається декілька разів у різній інтерпретації героїв. Усі версії подаються як висвітлення минулої події і залишають читача новели або глядача фільму повністю збитим з пантелику, в невіданні того, де ж правда. Таким чином, правда сприймається як відносність, а реальність залишається під сумнівом.

Кіноверсія посилює гостроту сприйняття завдяки прекрасній грі акторів. Особливо незабутня гра молодого Міфуне – його бандит постає безумовно нахабним, досить мужнім, в міру гречним розбійником, якого заїдають блохи (жест, коли він бореться з капосними паразитами, – незабутній). В його версії – поєдинок із самураєм був чесним боєм, в якому противник чинив героїчний опір. З інших версій

впливає, що це було не зовсім так. А коли ми довідуємося про ті ж події в контексті «шукай жінку», то здогадка про можливі таємниці жіночої душі веде до міркувань про відносність усіх версій.

Феномен убивства в «Брамі Расьомон» – «У хащах» – нерозв'язаний. У новелі Акутагави головний акцент ставиться на проблематиці моральних цінностей. У фільмі Куросави до цього додається натяк на те, що людина не здатна судити про реальність більш-менш вірно і має постійно обманювати себе, якщо хоче залишатися певною щодо свого уявлення про предмет явища або події.

До митця Акутагави прийшла зрілість. Він був майстром, який з небаченою точністю знаходив або створював сюжети своїх новел, надавав їм найбільш сприйнятної форми, ігнорував при цьому будь-які обмеження і табу. І зрештою, як зрілий письменник він не міг не дійти висновку, що теза «мистецтво понад усе» вимагає більш глибокої інтерпретації. Погодимося з японістом А. Стругацьким (більш відомим широкій публіці як один із братів Стругацьких, письменників-фантастів): «Акутагава був надто великим художником, щоб не бути діалектиком, хай би й інтуїтивним. Принцип «мистецтво понад усе», – заявив він нарешті, – щонайменше в літературній творчості, – це принцип, який, безумовно, викликає лиш позіхи». І далі: «Мистецтво не може мати буття само по собі, як не може мати буття одного самого по собі полюса магніту. Мистецтво існує лиш остільки, оскільки-

ки існує споживач мистецтва. І тоді... на місці хаосу виникає струнка система: народ із лона свого породжує мистецтво, а мистецтво, навзаєм, запліднює лоно народу». Певно, так міркував і Рюноске Акутагава.

Як очерет під вітром

А народ Японії образно порівнюють з очеретом під вітром. Як налетить буревій, то він може зламати дуби, не кажучи вже про верби. Але лише хвилину вистелить траву й очерет, пронесе його – і все знову встане. Акутагава писав: «Шекспір, Гете, Тікамацу Мондзаемон коли-небудь зникнуть. Але лоно, що їх породило – великий народ, – не загине. Будь-яке мистецтво, як би не змінювалась його форма, народжується із його надр». Він закликав себе: «Акутагава Рюноске! Акутагава Рюноске! Вчепись міцніше корінням у землю! Ти – очерет під вітром. Може, хмари над тобою колись розсіються. Лишень стій на ногах міцно». (Вже на початку 1920-х він відчував трагедію, що насувалась.)

Письменник усе активніше використовує сюжети із сучасної тематики. В 1922–1924 роках вийшли десятки його новел (і це при тому, що в 1923 році землетрус змінив центральні частини Токіо і Йокогами), в 1925-му його томом відкрилась японська багатотомна серія «Зібрання сучасних творів». Яскраві роботи цього періоду: в 1922 році – «Вагонетка», «Сад», «Панночка Рокуномія», «Чистота О-Томі»; у

1923 році – «Записки Ясукіті», «Грудка землі» (до цього ж періоду віднесемо роком раніше написані «Генерал» та «Посмішка богів»); у 1924 році – «Холод», «Любовний роман» тощо.

Звернення до теми життя народу, звісно, не могло не викликати зацікавленості в дослідженні коренів японської цивілізації – цілком самостійного феномена серед світових цивілізацій. Знаковим у цьому плані можна вважати новелу «Посмішка богів», глибокі спостереження автора в якій на декілька десятиліть випередили результати досліджень науковців за межами Японії щодо особливостей розвитку японського суспільства.

Фабула будується низкою дивовижних видінь достойника християнського вчення, який прийшов зі своїм Богом у Країну сонця, що сходить. Спочатку християнський місіонер бачить видіння обряду викликання сонцеликої богині Аматарасу з печери, де вона сховалася, образившись на людей (кожний японець з дитинства знає цей міф із «Кодзікі»). Зрештою богиня вийшла – сонце зійшло. І полетіли до неї радісні вигуки народу: «Дивіться, як зникає тьма! – Повсюди, куди глянеш, – твої гори, твої ліси, твої міста, твої моря! Нема ніяких нових богів! Усі – твої слуги».

І святий отець зрозумів:

«Боротися з духами цієї країни важче, ніж я гадав. Зумію я здобути перемогу чи зазнаю поразки...»

Цієї ж миті до вух його долинув шепіт: «Ти зазнаєш по-

разки!»

А наавтра, під час прогулянки садом, відбувся своєрідний богословський диспут з древнім духом цієї країни. На твердження, що християнський бог непереможний, європеєць почув у відповідь: «...треба рахуватися з дійсністю. Послухай. Здалеку до нашої країни прийшов не тільки деусу. Із Китаю сюди прийшли Конфуцій, Менцзи, Чжуанцзи, та й скільки ще інших мудреців. Але ж у той час наша країна тільки народилася. Мудреці Китаю, крім учення дао, принесли шовки із країни У, яшму із країни Цінь і багато інших речей. Вони принесли щось більш благородне й чудесне, ніж яшма, – ієрогліфи. Та хіба завдяки цьому Китай зміг підкорити нас? Подивися, приміром, на ієрогліфи. Адже не ієрогліфи підкорили нас, а ми підкорили собі ієрогліфи».

«Після мудреців Китаю до нас прийшов з Індії царевич Сіддхарта. – Продовжуючи свою розповідь, старий зірвав з куща біля стежки троянду і з задоволенням вдихнув її аромат. Троянду було зірвано, вона лишилася на кущі. А квітка в руці старого, за формою і кольором така ж, була примарною, мов туман.

– Будду спіткала така ж доля...»

Зрештою примарний старець завершив:

«Може статися, що деусу сам перетвориться на аборигена нашої країни. Адже все, що йшло з Китаю та Індії, стало нашим. І все, що йде із Заходу, теж ним стане. Ми живемо в деревах. Ми живемо в дрібних річечках. Ми живемо у вітер-

ці, що пролітає над трояндами. У світлі вечірньої зорі, що впало на стіну храму. Скрізь і завжди...»

З того ж часу, як Акутагава це написав, відгриміла Друга світова війна, в якій Японія зазнала жорстокої поразки. Але хто візьметься стверджувати, що Захід, який прийшов у Країну сонця, що сходить, переможцем, її підкорив? Скоріше, Японія дивує своїми успіхами Захід...

Отож після осмислення такої тези логічно звернути увагу ще на одну рису, що раз за разом проявляється в житті Японії, – динамізм руху і розвитку, – яку помітив й Акутагава. Англійське запозичення «дайнемік» лиш в останній чверті XX століття стало популярним в Японії. Між тим привабливість феномена руху для японців Акутагава вловив ще в першій його чверті.

На підтвердження цієї думки проаналізуємо новелу «Вагонетка» («Торокко»). Читаючи цей текст японською, особливо відчуваєш прозорість і чистоту прози видатного новеліста, сприйняття якої адекватно доступне і в перекладі українською. А осягнення змісту новели дозволяє вловити дух чарівності динаміки руху, до того ж якщо він ініційований тобою особисто. (У автора цих рядків це була перша студентська практична робота з художнього перекладу – саме «Торокко».)

Край села будують залізницю, і для місцевих хлопчиків це, звісно, об'єкт зацікавлення, але особливо їх вабить рух вагонеток. «На вагонетку, навантажену землею, ззаду става-

ли двоє землекопів. Позаяк вагонетка йшла під ухил, вона котилася сама, без допомоги людської сили. Кузов розхитувався, як од вітру, поли курток землекопів розвівалися; тяглася, звиваючись, вузька колія... Рьохей дивився на все це, і йому хотілося стати землекопом. Або, принаймні, хоч раз проїхатися з робітниками на вагонетці». Зрештою, мрія здійснилася. Робітники, які везли кудись шпали, дозволили поштовхати вагонетку, і хлопчик рушив з ними у мандри. Вони діловито випихали вагонетки вгору, а вниз вона мчала сама. Навколишні краєвиди, мов розчахнуті навпіл, швидко пливли перед очима, обабіч дороги були то мандаринові сади, то мішаний ліс, то бамбукові чагарі. Трударі виштовхали вагонетку на черговий підйом, – і під високою кручею показалася морська широчінь. І незважаючи на те, що потім ще була важка дорога додому, до рідної хати, хлопчику пережиті відчуття запам'яталися на все життя. Пройшов час, разом із жінкою і дитиною він перебрався в Токіо і зайнявся літературною роботою. «Та трапляється іноді, що, хоч і зовсім безпричинно, він згадує себе, яким він був того дня. Зовсім безпричинно. Перед ним, утомленим од житейських турбот, і тепер, як тоді, тягнеться вузькою стрічкою звивистий, з гаями, з підйомами та спусками, напівтемний шлях».

І ще одну рису свого народу не міг не згадати Акутагава у своїх творах. Завзятість у праці. Японці споконвіку тяжко працювали, берегли кожний гріш, уперто накопичували. До згаданих тем митець звертався неодноразово. Ось дві селян-

ки в новелі «Грудка землі». Невістка, що не поступається в роботі перед чоловіками, – садить картоплю, жне ячмінь, доглядає худобу, тягає з лісу хмиз, навіть вночі сапає при ліхтарі на городі. Своє ярмо тягне й свекруха – усю хатню роботу. Та ще й думає, чи не розорати ще шматок поля за річкою... І лише смерть здатна зупинити цей невпинний труд.

Ось дівчина на заробітках у місті. Тяжко працюючи, вона навіть під час побачення думає, як зберегти зайву єну, щоб купити дешевої цибулі (новела «Цибуля»). Інша дівчина, відїжджаючи на заробітки, старається передати бодай який-небудь гостинець своїм молодшим братикам (новела «Мандарини»).

Акутагава і сам тяжко і шалено працював. За десять років він написав понад сотню оповідань. І якщо десятиліття 1905–1916 називають в японській літературі «роками Нацуме», то період 1916–1927 рр. сміливо можна називати «роками Акутагани». Його думка вергала гори фактів світової культури, шукаючи в цій нескінченній різноманітності зерна істини. І він писав новелу за новелою, есей за есеєм, танка за танкою. Певно, мало хто з письменників його часу і після нього в Японії може презентувати таку жанрову і тематичну мозаїку творів.

Але насувалися тяжкі часи. Попереду проглядали образи великої геополітичної потуги держави, яка закінчилася трагедією. В Росії тільки-но закінчилась, а в Китаї вирувала революція. Уряд Японії вже видав закон «Про небезпечні дум-

ки», а правляча верхівка виношували проекти «великої сфери сумісного процвітання». Розбудовувались флот і армія. Однак Акутагава вже не бачив продовження цих подій. Він відчував себе все гірше й гірше. Далися взнаки роки напруженої роботи.

На порозі пекла

Останній період літературної діяльності Акутагани був затьмарений погіршенням його здоров'я. Більшість робіт цього періоду автобіографічні по суті, деякі з них – літературно опрацьовані сторінки щоденників. Незважаючи на погіршення здоров'я, він вів відомий теоретичний диспут з Танідзакі Дзюн'їтіро щодо проблем літературної творчості. Найбільш значні твори фінального періоду: «У країні водянників» (1927) – сатирична оповідь про істот – амфібій, широко відомих у фольклорі Японії як каппа, та твори 1927 р., що були опубліковані посмертно: «Зубчасті колеса» – жахливий видіння високочутливого розуму, який втрачає зв'язок з дійсністю, «Діалог в п'їтмі» та «Життя ідіота» – своєрідні самосповіді.

Ішли перші роки епохи Сьова. Суспільство Японії все більше потерпало від мілітаризації і ставало все більш тоталітарним. А попереду були війна в Китаї і маріонеткова держава Мансюго, Антикомінтернівський пакт і потуга створення «Сфери співпроцвітання» в Азії, Перл-Харбор, вій-

на на Тихому океані і Хіросіма. Акутагава – людина з тонкою душевною організацією – з тривогою вдивлявся в перші прояви рис покритого мороком невизначеності майбутнього. В останніх його творах переплелися мотиви назріваючої особистої драми і привида назріваючого тоталітаризму. Аби розібратися в процесах японського суспільства, він уперше в житті взяв об'єктом свого мистецького аналізу не особистість, а суспільство в цілому. Не бажаючи зв'язувати себе з конкретними реаліями, переніс дію нового твору у фантастичну країну водяників. Слід сказати, що в Японії досить шанованою фольклорною істотою є каппа – напівлюдина-напівтварина, яка в країні зрошуваного землеробства, вважають, допомагає, а може й накапостити в роботі іригаційних систем і вирощуванні рису. Тож у 1927 році з'явилася на світ сатирична утопія «У країні водяників» – блискуча пародія на буржуазну Японію того часу.

У водяників усе не так, як у людей. «Наприклад, ми, люди, всерйоз беремо собі до серця ідеї справедливості, людяності, а водяники – тільки нагадай їм про це – регочуть, аж животи надривають», – помітив автор. Еліта водяників вважає себе за надлюдей (тобто надводяників). І любов у них цілковито відрізняється від людської: «Як тільки самиця вподобала якого водяника, то не гребує нічим, аби його заполонити... А то ж бувало, що водяника ловила юна самиця разом зі своїми батьками і братами. Становище такого водяника було жалюгідне». – Ну хіба в людей таке буває? В цій країні роз-

винені і машинобудування, і електроенергетика, і видавнича справа. Остання особливо модернізована: «...Щоб виготовити книжку, в лійкоподібний отвір треба накидати паперу, налити чорнила й насипати порошку. Потрапивши в машину, ця сировина за якихось п'ять хвилин перетвориться на безліч книжок...» (Як виявляється, попелястий порошок – то ослячий мозок.) У країні водяників щомісяця винаходять декілька сот нових машин. Автоматизація дозволяє звільнити багато робітників. Що з безробітними? А їх переробляють на м'ясо і консерви. Так би мовити, нема людини (тобто водяника) – нема проблеми. Хіба ж у людей таке можливе? Коли ж доходить до знайомства з видатними історичними постатями країни водяників – усе стає на свої місця. Навкруги – відомі люди. Автор і сам бачить себе серед них, плоть від плоті Японії того часу – її породження і її невільник.

Змучений і охоплений страхом, що він може повторити божевілля своєї матері, Акутагава старався виплеснути себе, перенести тягар життя на папір. Останні твори – «Зубчасті колеса», «Діалог у пільмі», «Життя ідіота» – можна вважати кульмінацією творчості Акутагани... і кульмінацією всього світлого і демократичного, що було в літературі Японії до Другої світової війни.

«Діалог у пільмі» – сповідь у вигляді розмови з Совістю, Мистецтвом і Натхненням. Двобій із Совістю – чи не поєдинок з Богом. Акутагава відчуває вину, йому на порозі пекла нічим виправдатись перед своєю совістю, крім жалюгідного

«як усі, так і я». Тож Совість залишає митця страждати в пеклі. Далі – контроверза. В діалозі з Мистецтвом автор виступає з позиції своєї втраченої совісті. Мистецтво старається довести, що з совістю в нього все в порядку, що в справах своїх він був правий. «Ти поет, художник, тобі все дозволено». – У відповідь автор: «Я поет. Я художник. Але я й член суспільства...» І миле раніше мистецтво стає демоном зваби. Пішла совість, не тішить мистецтво. Але ще залишається Натхнення – сила всепроникна, непрошена, але примхлива... візьми в руки перо – і осяяння («саторі») зійде на тебе... Кому кінець, а кому безсмертя.

Огидна мара обступила його з усіх боків. Тіні забутих чи загиблих рідних і близьких вихоплювала з небуття його хвора, розпалена уява. Він ще мріяв написати роман, героєм якого мав стати японський народ, але він так і не досягнув цього героя...

«Життя ідіота» – ще одна сповідь. П'ятдесят один маленький есей як маленькі нотатки із щоденника, в яких – віхи життя людини.

1. Епоха. «Людське життя не варте й одного рядка Бодлерового», – подумав він, позираючи згори на людей.

10. Учитель. (Йдеться про Нацуме Сосекі (1867–1916). Він сидів під розлогим дубом і читав учителеву книжку... Він читав, а йому вважалося, ніби високо в небі непоручно повисла скляна шалька терезів.

29. Форма. Глечик на сакі з карбованим візерунком явив

йому красу форми.

42. Регіт богів. «На жаль, боги не можуть так, як ми, за-
подіяти собі смерті...»

51. Поразка. Рука з пером затремтіла, з рота потекла сли-
на. В голові йому прояснилося лише після дози 0,8 вероналу,
і то на півгодини-годину. Він жив у сутінках, день у день без
надії на майбутнє, спершись на тонкий пощерблений меч.

Акутагава наклав на себе руки 4 липня 1927 року у віці 35
років. Він залишив по собі понад 100 майстерно написаних
новел, які принесли йому світову славу, есеї, а також вірші в
жанрі танка. Через 8 років по смерті митця було засновано
«Премію Акутагани», якою в Японії щорічно відзначають-
ся видатні твори нових перспективних авторів. Вона стала і
залишається найбільш престижною літературною відзнакою
Японії.

* * *

На завершення повторимо тезу, висловлену видатним
українським поетом Іваном Драчем у передмові до однієї з
попередніх збірок перекладів українською:

«Митці типу Акутагани – це розвідники людини в ца-
рині мистецтва, вони промацують нерозвідане, неспізнане.
В їхніх грудях б'ється надзвичайно чутливе, безмежно доб-
ре людське серце. Вони часом доводять його до остаточно-

го виснаження. Тоді вони не повертаються до війська, що їх спорядило на цей небезпечний шлях. Але іноді вони здобувають такі скарби, які можуть здобути лише смертники-камікадзе, бо іншим – живим – вони просто не даються до рук...»

Б. П. Яценко

Новелли

Брама Расьомон

Це сталось одного разу надвечір. Якийсь слуга перечікував дощ під брамою Расьомон.

Під широкою брамою, крім нього, не було нікого. Тільки на товстому круглому стовпі, з якого подекуди облупився червоний лак, сидів цвіркун. Позаяк брама Расьомон стоїть на людній вулиці Судзаку, тут могли б перечікувати дощ декілька жінок і молодиків у ітимегаса² й момієбосі.³ Проте, крім слуги, не було нікого.

Пояснювалося це тим, що протягом останніх двох-трьох років на Кіото одне за одним насувалися лиха – то землетрус, то ураган, то пожежа, то голод. Тож столиця й запустилася надзвичайно. Як розповідають старовинні рукописи, дійшло до того, що почали ламати статуї будд і священне начиння та, зваливши в купу обіч дороги лаковане, вкрите золотом дерево, продавали його на дрова. Такі були справи в столиці: тому про підтримання брами Расьомон, звісно, ніхто більше не дбав. І, користуючись її занедбаністю, жили тут лисиці та борсуки. Жили злодії. Зрештою, повелось навіть приносити й кидати сюди неприбрані трупи. Й коли сонце ховалося, тут ставало якось моторошно, і ніхто не наважувався підходити

² *Итимегаса* – старовинний жіночий солом'яний широкополий капелюшок.

³ *Момієбосі* – старовинний чоловічий головний убір у вигляді м'якої шапки з загнутим уперед верхом.

до брами близько.

Зате бозна-звідки зліталася сила-силенна ворон. Удень вони з карканням описували кола над високо загнутими краями гребеня покрівлі. Надвечір, коли небо над брамою червоніло загравою, птахи вирізьблювалися на ньому чітко, наче розсипані зерна кунжуту. Ворони, звісно, прилітали клювати трупи у верхньому ярусі брами. Втім, цього разу, напевно через пізню годину, жодної не було видно. Тільки на кам'яних напіврозвалених сходах, у тріщинах яких проросла висока трава, де-не-де білів висохлий воронячий слід. Слуга в запряній синій одежі, всівшись на найвищій, сьомій, сходинці, раз у раз торкався рукою до чиряка, що вискочив на правій щоці, й неуважно дивився на дощ.

Автор написав вище: «Слуга перечікував дощ». Але якби навіть дощ і перестав, слугі, власне, нікуди було йти. Коли б це була звичайна пора, він, звісно, мав би повернутися до хазяїна. Однак цей хазяїн кілька днів тому звільнив його. Як уже говорилося, в той час Кіото запустів надзвичайно. Й те, що слугу звільнив хазяїн, у якого він прослужив багато років, було просто окремим виявом загального запустіння. Тому, може, більш доречним було б сказати не «слуга перечікував дощ», а «слуга, загнаний дощем під дах брами, сидів розгублений, не знаючи, куди подітися». До того ж погода вельми сприяла пригніченості цього хейанського⁴ слу-

⁴ *Хейан* – стародавня назва Кіото й, водночас, позначення епохи в історії Японії з 794 по 1192 р.

ги. Не видно було й ознаки, щоб дощ, який перісшив із кінця часу Мавпи,⁵ врешті перестав. І ось слуга, знову й знову перебираючи безладні думки про те, як би йому, махнувши на все рукою, прожити хоч завтрашній день, – іншими словами, як-небудь уладнати те, що ніяк не йшло на лад, – не слухаючи, чув шум дощу, який падав на вулицю Судзаку.

Дощ, огортаючи браму, насувався здалеку з протяжним шурхотом. Сутінки опускали небо все нижче, і, якщо поглянути вгору, здавалося, що покрівля брами своїм черепичним краєм підпирає важкі темні хмари.

Для того аби як-небудь уладнати те, що ніяк не йшло на лад, розбиратися в засобах не доводилось. Якщо розбиратися, то залишалося, по суті, одне – померти від голоду під парканом або на вулиці. І потім труп принесуть сюди, на верхній ярус брами, і кинуть як собаку. Якщо ж не розбиратися... думки слуги вже багато разів, пройшовши цим шляхом, упиралися в одне і те ж саме. Але це «якщо» врешті-решт, як і раніше, так і залишалось «якщо». Визнаючи можливим не розбиратися в засобах, слуга не мав мужності на ділі визнати те, що природно випливало з цього «якщо»: хочеш не хочеш, залишається одне – стати злодієм.

Слуга голосно чхнув і втомлено підвівся. В Кіото в час вечірньої прохолоди було так зимно, що мріялося про грубку. Вітер разом із темрявою вільно гуляв між стовпами бра-

⁵ ...часу Мавпи... – за стародавнім японським численням часу за знаками Зодіаку – з 3-ї до 5-ї години дня.

ми. Цвіркун, який сидів на червоному лакованому стовпі, вже кудись зник.

Втягнувши шию і настовбурчивши плечі в синьому кімоно, надітому поверх жовтої натільної безрукавки, слуга оглянувся навкруги: він подумав, що якби тут знайшлося місце, де можна було б спокійно виспатися, сховавшись од дощу і не боячись людських очей, то варто було б залишитися тут на ніч. Одразу ж, на щастя, він помітив широку драбину, теж укриту червоним лаком, яка вела в башту над брамою. Нагорі якщо й були люди, то тільки мертвяки. Притримуючи меч, який висів при боці, щоб він не вискочив із піхов, слуга поставив ногу в солом'яній дзорі на нижній щабель.

Минуло декілька хвилин. На середині широкої драбини, що вела в башту брами Расьомон, людина, зіщулившись, як кішка, й затамувавши подих, заглядала нагору. Світло, що падало з башти, слабко освітлювало його праву щоку. Ту саму, на якій серед короткої щетини червонів гнійний прищ. Спершу людина перебувала в цілковитій упевненості, що нагорі самі мертвяки. Одначе, піднявшись на два-три щаблі, вона виявила, що нагорі є хтось із запаленим світлом, до того ж світло рухалося то в один бік, то в інший. Це відразу впадало у вічі, позаяк тьмяне жовте світло, коливаючись, ковзало по стелі, затканій по кутках павутиною. Якщо такого дощового вечора в башті брами Расьомон горів огонь, це було неспроста.

Нечутно, мов ящірка, слуга нарешті майже повзком

дістався верхнього щабля. Й потім, притулившись усім тілом до драбини, наскільки можливо витягнувши шию, боязко зазирнув усередину башти.

В башті, як про те ходили чутки, безладно валялося багато трупів, але позаяк світло дозволяло бачити менший простір, аніж можна було припускати, то скільки їх тут, слуга не розібрав. Єдине, що хоч і невиразно, але вдавалося розгледіти, це – що були серед них трупи голі та трупи одягнені. Звісно, трупи жінок і чоловіків мішма. Всі вони валялися на підлозі абияк, із розкритими ротами, з розкинутими руками, наче глиняні ляльки, так що можна навіть засумніватися, чи були вони коли-небудь живими людьми. Видобуті з темряви тьмяним світлом, яке падало на виступи тіл – плечі або груди, від чого тіні на западинах здавалися ще чорнішими, вони мовчали, як німі, вічним мовчанням.

Від трупного смороду слуга мимоволі затулив носа. Та наступної миті він забув про те, що треба затуляти ніс: сильне враження майже зовсім позбавило його нюху.

Тільки цієї миті очі його розгледіли постать, яка сиділа навпочіпки серед трупів. Це була низенька, худюща, сива стара жінка, схожа на мавпу, в кімоно кольору кори дерева хінокі.⁶ Тримавши в правій руці запалену соснову скіпку, вона пильно вдивлялася в обличчя одного з трупів. Судячи з довгого волосся, це був труп жінки.

Слуга від страху й цікавості забув, здавалося, навіть ди-

⁶ *Хінокі* – кипарисовик, кора якого має світло-коричневий колір.

хати. Вживаючи стародавній вираз літописця, він відчував, що в нього «шкіра на голові пухне». Тим часом стара, встро-мивши соснову скіпку в щілину між дошками підлоги, про-стягла обидві руки до голови трупа, на яку вона й досі диви-лась, і, зовсім як мавпа, що шукає вошей у малят, заходилася волосинку за волосинкою висмикувати довге волосся. Воно, вочевидь, легко піддавалось її зусиллям.

В міру того як вона виривала одну волосину за другою, страх у серці слуги потроху минав. І в той же час у ньому по-троху підіймалася страшенна ненависть до старої. Ні, сказа-ти «до старої» було б, мабуть, не зовсім правильно. Скоріше, в ньому з кожною хвилиною посилювалася відразу до вся-кого зла взагалі. Якби в цей час хто-небудь іще раз запитав його про те, про що він думав унизу на сходах брами, – по-мерти голодною смертю чи зробитися злодієм, – він, либонь, без усякого вагання вибрав би голодну смерть. Ненависть до зла розгорілася в ньому так само сильно, як встро-млена в підлогу соснова скіпка.

Слуга, звісно, не розумів, чому стара висмикує волосся у трупа. Отож, розмірковуючи логічно, він не міг знати, добро це чи зло. Та для слуги неприпустимим злом було вже те, що дощової ночі в башті брами Расьомон виривають волосся у трупа. Звісно, він зовсім забув про те, що недавно ще сам подумував зробитися злодієм.

І ось, напружинивши ноги, слуга кинувся з драбини все-редину башти. І, взявшись за руків'я меча, сягнистими кро-

ками підійшов до старої. Що та перелякалася, нема чого й казати.

Тільки-но її погляд упав на слугу, стара підхопилася, наче нею вистрілили з пращі.

– Стій! Куди? – гаркнув слуга, заступаючи їй дорогу, коли стара, перечіпляючись об трупи, розгублено кинулася було тікати. Все ж таки вона спробувала відштовхнути його. Слуга, не пускаючи, штовхнув її назад. Якийсь час вони в цілковитому мовчанні борюкалися серед трупів, учепившись одне в одного. Та хто кого подужає, було зрозуміло з самого початку. Врешті-решт слуга скрутив старій руки й звалив її на підлогу. Руки її були кістки та шкіра, точнісінько курячі лапки.

– Що ти робила? Говори. Якщо не скажеш, пожалкуєш!

І, відштовхнувши стару, слуга вихопив меч і підніс блискучий клинок до її очей. Але стара мовчала. З тремтячими руками, задихаючись, розплющивши очі так, що вони ледве не вилазили з орбіт, вона вперто, як німа, мовчала. Тільки тоді слуга усвідомив, що життя цієї старої цілковито залежить од нього. Це усвідомлення якимось непомітно остудило палаючу в ньому злобу. Залишилися тільки звичайні після успішного завершення будь-якої справи відчуття спокою та задоволеності. Дивлячись на стару зверху вниз, він уже м'якше сказав:

– Я не служу в міській варті. Я подорожній і тільки проходив під брамою. Тому я не збираюся тебе в'язати. Скажи

мені лише, що ти робила зараз тут, у башті?

Стара ще ширше розплющила й без того широко розтулені очі з почервонілими повіками й устромила погляд у лице слуги. Устромила гострий погляд хижої птиці. Потім, ніби жуючи щось, заворушила зморщеними губами, що через зморшки майже злилися з носом. Було видно, як на її тонкій шії рухається гострий кадик. І з її горла до вух слуги долетів уривчастий, глухий голос, схожий на каркання ворони:

– Рвала волосся... рвала волосся... це на перуки.

Слуга був розчарований тим, що відповідь старої, всупереч очікуванню, виявилася найбуденнішою. Й разом із розчаруванням до його серця повернулася попередня злоба, змішана з легким презирством. Стара, як видно, помітила це. Все ще тримаючи в руці довге волосся, висмикане з голови трупа, вона заквакала:

– Воно правда, рвати волосся у мертвяків – діло погане. Але ж ці мертвяки, що тут лежать, усі того варті. Ось хоч та жінка, в якої я зараз виривала волосся: вона різала змії на смужки в чотири суні й сушила, а потім продавала придворній варті, видаючи їх за сушену рибу... Тим і жила. Якби не померла вона від чуми, й тепер би тим самим жила. А говорили, що сушена риба, якою вона торгує, смачна, і стражники завжди купували її собі на закуску. Тільки я не вважаю, що вона робила погано. Без цього вона померла б із голоду – значить, робила несамохіть. Ось чому я не вважаю, що і я роблю погано, ні! Адже я також без цього помру з голоду –

значить, і я роблю несамохіть. І ця жінка – вона ж бо добре знала, що значить робити несамохіть, – вона б, напевно, мене не засудила.

Ось що розповіла стара.

Слуга холодно слухав її розповідь, вклавши меч в піхви і притримуючи лівою рукою руків'я. Звісно, правою рукою він при цьому торкався до чиряка, що червонів на щоці. Одначе, поки він слухав, у душі в нього народжувалася мужність. Та сама мужність, якої йому бракувало раніше внизу, на сходах брами. І спрямована вона була в бік, прямо протилежний тому запалу, з яким нещодавно, піднявшись у башту, він схопив стару. Він більше вагався, померти йому з голоду чи зробитися злодієм; мало того, цієї хвилини, власне, він був такий далекий від думки про голодну смерть, що вона просто не могла прийти йому в голову.

– От, значить, як? – насмішкувато сказав він, коли розповідь старої добігла кінця. Потім ступив уперед і раптом, віднявши руку від чиряка, схопив стару за комір і заревів: – Ну так не нарікай, якщо я тебе обберу! Й мені також інакше доведеться померти з голоду.

Слуга зірвав із неї кімоно. Потім грубо копнув ногою стару, що чіплялася за полу його одєжі, просто на трупи. До драбини було кроків п'ять. Сунувши під пахву зірване зі старої кімоно кольору кори дерева хінокі, слуга як оком змигнути збіг по крутій драбині в нічну темряву.

Стара, що лежала спершу нерухомо, як мертва, підвелася з трупів, гола, невдовзі після його зникнення. Чи то буркочучи, чи то плачучи, вона при світлі скіпки, яка ще горіла, доповзла до виходу. Нагнувшись так, що коротке сиве волосся сплутаними пасмами звісилось їй на лоба, вона подивилася вниз. Навколо брами – тільки чорна глупа ніч.

Слуга відтоді зник безслідно.

Квітень 1915 р.

Ніс

Про ніс монаха Дзенті в Ікеноо знав кожен. Цей ніс був п'ять-шість сун завдовжки і звисав через губу нижче підборіддя, причому товщина його, що біля основи, що на кінчику, була абсолютно однакова. Так і теліпалася в нього посеред обличчя отака довга штуkenція, схожа на ковбасу.

Монахові було за п'ятдесят, і все життя, з давніх часів постригу й до наших днів, уже удостоєний високого сану найдодзьогубу,⁷ він гірко болів серцем через цей свій ніс. Звичайно, навіть тепер він придурювався, буцім цей предмет турбує його вельми мало. І річ була не лише в тім, що терзатися з приводу носа він вважав непристойним для священнослужителя, якому належить усі помисли свої віддавати прийдешньому існуванню біля будди Аміда.⁸ Значно більше турбувало його, як би хто-небудь не здогадався, наскільки сильно дозволяє йому його власний ніс. Під час повсякденних бесід він більше за все боявся, що розмова зайде про носи.

Обтяжливим же свій ніс уважав монах з двох причин.

По-перше, довгий ніс завдавав житейської незручності. Приміром, не міг монах самотійно приймати їжу. Якщо він їв без сторонньої допомоги, кінчик носа занурювався в миску з їжею. Тому під час трапез монаху доводилося саджати

⁷ *Найдодзьогубу* – сан монаха, який служив у двірцевій каплиці.

⁸ *Будда Аміда* (санскр. Амитабха) – один з найшанованіших в Японії будд.

за столик навпроти себе одного з учнів, аби той підтримував носа за допомогою спеціальної дощечки сун завширшки і два сяку завдовжки. Споживати таким чином їжу було завжди справою нелегкою як для учня, так і для вчителя. Одного разу замість учня ніс тримав хлопчина-послушник. Посеред трапези він чхнув, його рука з дощечкою здригнулась, і ніс упав у рисову кашу. Чутки про те, що сталося, дійшли свого часу до самої столиці... І все-таки не це було головною причиною, чому монах болів серцем через ніс. По-справжньому він страждав від ураженого самолюбства.

Мешканці Ікеноо говорили, буцім монаху Дзенті з його носом поталанило, що він монах, а не мирянин, бо, на їхню думку, навряд чи знайшлась би жінка, яка погодилась би вийти за нього заміж. Деякі критикани навіть стверджували, буцім він і постригся через свій ніс. Одначе самому монахові зовсім не здавалося, що його належність до духовного стану хоч скільки-небудь пом'якшує страждання, що їх завдає йому ніс. Самолюбство його було глибоко уражене впливом таких міркувань, як питання про одруження. Тому він намагався лікувати рани своєї гордості як активними, так і пасивними засобами.

По-перше, монах шукав спосіб, яким чином зробити так, аби ніс здавався коротшим, ніж насправді. Коли нікого поблизу не було, він із сил вибивався, розглядаючи свою фізіономію під усілякими кутами. Хоч як змінював він поворот голови, спокійніше йому не ставало, й він уперто вдивлявся

у своє відображення, то підпираючи щоку долонею, то прикладаючи пальці до підборіддя. Та він жодного разу так і не побачив свого носа коротким настільки, щоби це втішило хоча б його самого. І чим гірше робилося в нього на серці, тим довшим здавався йому ніс. Тоді монах прибирав дзеркало в шухляду, зітхав важче ніж зазвичай і неохоче повертався на попереднє місце до пюпітра читати сутру «Каннон-кьо».⁹

Монаха завжди дуже непокоїли носи інших людей. Храм Ікеноо був із тих храмів, де часто влаштовуються церемонії посвячення, читаються проповіді й таке інше. Всередині храму все було забудовано келіями, у храмових лазнях щодня гріли воду. Відвідувачів – монахів і мирян – було надзвичайно багато. Монах невтомно розглядав обличчя цих людей. Він сподівався знайти хоч одну людину з таким же носом, як у нього, тоді йому стало б легше. Тому очі його не помічали ні синіх курток, ні білих кімоно, а коричневі капелюхи мирян і сірий одяг священнослужителів настільки йому стали звичними, що їх для нього однаково що не було. Монах не бачив людей, він бачив тільки носи... Але носи в кращому разі були гачкуваті, таких же носів, як у нього, бачити йому не доводилося. І з кожним днем монах занепадав духом усе дужче. Бесідуючи з ким-небудь, він несвідомо ловив пальцями кінчик свого носа, який теліпався, щораз при цьому червоніючи, зовсім як дитина, спіймана на пустошах,

⁹ Сутра «Каннон-кьо» – один з розділів «Сутри священного лотоса» («Садхармапундаріка»), присвяченої бодисатві Каннон.

ця обставина цілком впливала з його кепського душевного стану.

Зрештою, щоб хоч якось утішитися, монах вишукував персонажів із такими ж носами, як у нього, у буддійських і світських книгах. Одначе в жодній із священних книг не йшлося про те, що у Мандглаяни чи в Шаріпутри¹⁰ були довгі носи. Нагарджуна¹¹ та Асвагхоша¹² також, звичайно, виявилися святими зі звичайнісінькими носами. Якось у бесіді про Китай монах почув, буцім у шуханьського князя Лю Сюаньде¹³ були довгі вуха, й він подумав, наскільки менш самотнім почувався б він, аби йшлося про ніс.

Нема чого й казати, що монах, клопочучи голову над пасивними засобами, пробував також і активні способи впливу на свій ніс. Тут він теж зробив майже все, що можливо. Він пробував пити настій із горілого гарбуза. Він пробував утирати в ніс мишачу сечу. Та хоч що б він застосовував, ніс його, як і раніше, звисав на губи п'ятивершковою ковбасою.

Та от якось восени один з учнів монаха, що їздив за його дорученням до столиці, дізнався там у приятеля-лікаря про спосіб укорочувати довгі носи. Лікар цей свого часу побував у Китаї й, повернувшись, зробився священнослужителем

¹⁰ Мандглаяна, Шаріпутра – учні Будди.

¹¹ Нагарджуна – засновник Махаяни, головного напрямку буддизму.

¹² Асвагхоша – буддійський проповідник, автор «Життя Будди».

¹³ Шухань – одна з трьох частин Стародавнього Китаю. Лю Сюаньде (160–213) – син імператора, воєначальник.

при головній статуї будди в храмі Тьораку.

Монах, як належить, зробив вигляд, буцім питання проноси його зовсім не обходить, і навіть не заїкнувся про те, щоб негайно випробувати згаданий спосіб. З другого боку, він ніби мимохідь зазначив, що йому вкрай неприємно турбувати учня щоразу, коли треба приймати їжу. У глибині душі він очікував, що учень так чи інакше буде вмовляти його випробувати цей спосіб. І учень чудово зрозумів хитрість монаха. І хоч як нудило учня від цих хитрощів, на нього значно сильніше подіяло, викликаючи в ньому жалість, те почуття, що змусило монаха вдатися до них. Як і очікував монах, учень заходився щосили вмовляти його випробувати цей спосіб. Як і очікував учень, монах урешті-решт піддався на його вмовляння.

Щодо способу, то він був надзвичайно простий: ніс потрібно було проварити в окропі й добряче відтоптати ногами.

Воду гріли в храмових лазнях щодня. Учень сховався і приніс велику флягу окропу, такого гарячого, що в нього не можна було занурити палець. Просто опускати ніс у флягу було небезпечно, пара від окропу спричинила б опіки обличчю. Тому вирішено було повертати діру в дерев'яному блюді, накрити ним флягу і просунути ніс в окріп крізь цю діру. Коли ніс занурився в окріп, було зовсім не боляче. Минув деякий час, і учень сказав:

– Тепер він проварився достатньо.

Монах гірко посміхнувся. Він подумав, що якби хто-небудь підслухав цю фразу, йому б і на думку не спало, що йдеться про ніс. Ніс же, ошпарений окропом, свербів, ніби його кусали блохи.

Монах видобув носа з діри в блюді. Учень забрався на цей ніс, од якого ще здіймалася пара, обома ногами й заходився топтати його з усієї сили. Монах лежав, розпластавши ніс на дощаній підлозі, і перед його очима вгору і вниз рухалися ноги учня. Час від часу учень жалісливо поглядав на лису голову монаха, потім запитав:

– Вам не боляче? Лікар попередив, щоб топтати дуже. Боляче вам?

Монах хотів похитати головою на знак того, що йому не боляче. Але на носі в нього стояли ноги учня, і голова не зрушила з місця. Тоді він підвів очі і, вступившись у потріскані від холоду п'яти учня, відповів сердитим голосом:

– Ні, не боляче.

І дійсно, топтання по носі, який свербів, викликало в монаха не стільки біль, скільки приємні відчуття.

Через деякий час на носі зрештою почали вилазити якісь кульки, схожі на просяні зернини. Зовсім як буває, коли смажать обпатрану курку. Помітивши це, учень зліз із носа й мовив стиха:

– Звелено було видобути ці штуки щипцями для волосся.

Монах, невдоволено надувшись, мовчки підкорився. Не те щоб він не розумів добрих намірів учня. Ні, він це розу-

мів, але йому неприємно було, що з носом його поводяться, мовби зі стороннім предметом. І він з виглядом хворого, якому робить операцію не гідний довіри лікар, з огидою спостерігав, як учень видобуває щипчиками сало з його носа. Шматочки сала мали форму стовбурців од пташиного пір'я завдовжки приблизно чотири бу.

Коли зрештою цю процедуру було завершено, учень з полегшенням сказав:

– А тепер проваримо ще разок.

Монах усе з тим же невдоволеним виразом на обличчі зробив, як йому сказано. І коли вдруге провареного носа було вийнято із фляги, виявилось, що він зробився коротким як ніколи. Тепер він нічим не відрізнявся від цілком звичайного гачкуватого носа. Погладжуючи цього вкороченого носа, монах із тремтінням і відчуттям ніяковості поглянув у дзеркало, яке підніс йому учень.

Ніс, той самий ніс, що колись звисав до підборіддя, неправдоподібно зіщулювся й тепер скромно вдовольнявся місцем над верхньою губою. Подекуди на ньому вирізнялися червоні плями, очевидно, сліди, що лишилися від ніг учня. Вже тепер, напевно, сміятися ніхто не буде... Обличчя в дзеркалі дивилося на монаха і вдоволено покліпувало.

Щоправда, монах боявся, що через день-другий ніс знову зробиться довгим. При нагоді, читаючи вголос священні книги або під час трапези, він раз у раз підводив руку і потай обмацував кінчик носа. Одначе ніс вельми благопристойно

тримався над губою і, цілком імовірно, не був особливо налаштований спускатися нижче. Рано-вранці наступного дня, прокинувшись, монах передовсім пройшовся пальцями по носі. Ніс, як і раніше, був короткий. І тоді монах відчув величезне полегшення, немовби завершив багаторічну працю переписування «Сутри священного лотоса».

Та не минуло і двох-трьох днів, як монах зробив несподіване відкриття. Самурай, що відвідав у цей час храм Ікеноо для якихось своїх справ, не зводив очей з його носа, при цьому до нього не забалакуючи і вигляд маючи надзвичайно насмішкуватий. Мало того, хлопчина-послушник, той самий, що колись упустив його носа в рисову кашу, проходячи повз нього біля зали, де виголошувалися проповіді та повчання, спершу дивився вниз, мабуть, намагаючись побороти сміх, а потім усе-таки не витримав і чмихнув. Декілька разів, віддаючи наказ монахам-робітникам, він помічав, що ті тримаються шанобливо тільки перед його обличчям, а варто йому відвернутись, як вони відразу ж починають хихотіти.

Спершу монах відніс це на рахунок того, що в нього змінилось обличчя. Одначе само по собі таке пояснення, напевно, мало що пояснювало... Звичайно, монахи-робітники й послушник сміялись якраз із тієї причини. Одначе, хоча вони сміялися зовсім як і раніше, сміх цей тепер чимось одрізнявся від тих часів, коли ніс був довгий. Мабуть, незвично короткий ніс мав більш кумедний вигляд, аніж ніс звично довгий. Але було, очевидно, іще щось.

– Ніколи раніше вони не сміялися так нахабно, – бурмотів часом монах, одриваючись од читання священної книги й схиляючи набік лису голову. При цьому наш красень, неуважно втупившись у зображення Вішвабхадри,¹⁴ що висіло поряд, згадував про те, який довгий ніс був у нього декілька днів тому, і похмуро думав: «Нині подібний я до людини, яка впала у бідність і приховує колишнє процвітання...» На жаль, монаху бракувало проникливості, щоб утямити, в чому річ.

...У серці людському мають місце два суперечливі почуття. Немає на світі людини, яка б не співчувала нещастю ближнього. Та варто цьому ближньому якимось чином оклигати, як це вже викликає відчуття, мовби чогось почало не вистачати. Злегка перебільшивши, дозволено сказати навіть, що з'являється бажання ще раз ввергнути ближнього в ту ж неприємність. Одразу ж з'являється хоч і пасивна, а все-таки ворожість до цього ближнього... Монах не розумів, у чому річ, однаке відчував певний жаль – без сумніву, тому, що неясно підозрював у ставленні до себе мирян і монахів Ікеноо цей егоїзм сторонніх спостерігачів.

І настроїв монаха псувався щодень. Він злостиво лаяв усіх, хто потрапляв йому на очі. Врешті-решт дійшло до того, що навіть його учень, той самий, що лікував йому носа, почав нишком подейкувати, буцім він, монах, грішить байдужістю до релігії. Монаха особливо обурило вихватка шалапутя-по-

¹⁴ Вішвабхадра – бодисатва, що його зображували верхи на слоні.

слухника. Якось, почувши за вікном собаче вищання, він вийшов подивитися, в чому справа, і побачив, що послухник, вимахуючи палицею завдовжки два фути, ганяє по двору кудлате худюче собача. І якби ж він просто ганяв! Ні, він ганяв і при цьому азартно горлав:

– А ось я тебе по носі! А ось тебе по носі!

Монах вирвав у хлопчини палицю і розлючено вдарив його по обличчю. Палиця виявилася старою дощечкою для підтримування носа.

Монах усе дужче жалкував, що так необачно вкоротив собі носа.

А потім настала одна ніч. Невдовзі після заходу сонця подув вітер, і звучання дзвіночків під покрівлею пагоди надокучливо лізло у вуха. На додачу доволі похолодало, тому старий монах, незважаючи на те, що йому дуже хотілося спати, ніяк не міг заснути. Він лежав із розплющеними очима й раптом відчув, що в нього страшенно засвербів ніс. Торкнувся пальцями – ніс набряк, мовби уражений водянкою. Здається, зробився навіть гарячим.

– Бідолаху несправедливо вкоротили, ось він і захворів, – пробурмотів монах, шанобливо взявшись за носа, як беруть жертвні квіти для покладання на вівтар перед буддою.

Наступного ранку він прокинувся, як зазвичай, рано. Виглянувши у вікно, він побачив, що гінкго¹⁵ та кінські кашта-

¹⁵ *Гінкго* – рід вельми незвичних, унікальних, листопадних голонасінних рослин, дерево висотою до 40 метрів.

ни у дворі храму за ніч осипались і двір сяяв, наче вистелений золотом. Дахи вкрились інеєм. У ще слабкому промінні світанку яскраво сяяло оздоблення пагоди. Монах Дзенті, стоячи біля розчиненого вікна, глибоко зітхнув.

І цієї ж миті до нього знову повернулось якесь майже забуте відчуття.

Він схвильовано схопився за носа. Те, чого торкнулася його рука, не було вчорашнім коротким носом. Це був його колишній довгий ніс п'яти-шести сун завдовжки, який звисав через губу нижче підборіддя. Монах зрозумів, що за минулу ніч його ніс знову повернувся до попереднього стану. Й тоді до нього повернулося звідкілясь відчуття радісного полегшення, достоту таке ж саме, яке він відчув, коли ніс його зробився коротким.

– Вже тепер сміятися з мене більше не будуть, – прошепотів монах, підставляючи свого довгого носа осінньому вітру.

Лютий 1916 р.

Пекло самоти

Цю розповідь я чув од матері. Мати казала, що чула її від свого прадіда. Наскільки розповідь достовірна, не знаю. Та судячи з того, якою людиною був прадід, я цілком припускаю, що така подія могла мати місце.

Прадід був пристрасним прихильником мистецтва та літератури й мав широкі знайомства серед акторів і письменників останнього десятиліття правління Токугави.¹⁶ Серед них були такі люди, як Каватаке Мокуамі,¹⁷ Рюка Тейтанекадзу,¹⁸ Дзендзай Анейкі,¹⁹ Тоей,²⁰ Дандзюро-дев'ятий,²¹ Удзі Сібун, Міяко Сентю, Кенкон Борюсай²² та багато інших. Мокуамі, приміром, із прадіда писав Кінокунію Бундзаемона²³ у своїй

¹⁶ *Токугава* – третя династія сьогунів, військово-феодальних правителів Японії (1603–1867).

¹⁷ Каватаке Мокуамі (1816–1893) – японський драматург, що прославився своїми фарсами (кьоґен).

¹⁸ Рюка Тейтанекадзу (1807–1858) – японський письменник.

¹⁹ Дзендзай Анейкі (1822–1893) – знаменитий японський актор. Відомий як упорядник першого зібрання творів великого японського поета Басьо.

²⁰ *Тоей* – японський актор.

²¹ *Дандзюро-дев'ятий* (1837–1903) – знаменитий актор театру Кабукі.

²² *Удзі Сібун* (1791–1858), *Міяко Сентю*, *Кенкон Борюсай* – японські актори театру Кабукі.

²³ Кінокунія Бундзаемон (1672–1734) – багатий торговець, який став прототипом героя п'єси «Едодзакура кійомідзу сейген», поставленої театром Кабукі 1858 р.

п'єсі «Едодзакура кійомідзу сейген». Він помер літ п'ятдесят тому, але через те, що ще за життя йому дали прізвисько Імакібун («Сьогоднішній Кінокунія Бундзаемон»), можливо, й нині є люди, які знають про нього хоча б із чуток. Прізвище прадіда було Сайкі, ім'я – Тодзіро, літературний псевдонім, яким він підписував свої тривірші, – Кої, родове ім'я – Ямасірогасіно Цуто.

І оцей Цуто якось у будинку розпусти Таманоя в Йосіварі²⁴ познайомився з одним монахом. Той був настоятелем дзенського храму²⁵ неподалік од Хонго, і звали його Дзентьо. Він теж постійно відвідував цей будинок розпусти і близько зійшовся з найвідомішою там куртизанкою на ім'я Нісікідзьо. Відбувалося це в той час, коли монахам було заборонено не тільки одружуватись, але й оддаватися плотським утіхам, тому він одягався так, аби не можна було в ньому пізнати монаха. Він носив дороге шовкове кімоно, жовте в бежеву смужку, з нашитими на ньому чорними гербами, і всі називали його доктором. Саме з ним цілком випадково й познайомився прадід матері.

Дійсно, це сталося випадково: якось пізно ввечері в липні за місячним календарем, коли, згідно з давнім звичаєм, на всіх чайних будиночках вивішують ліхтарі, Цуто йшов по галереї другого поверху, повертаючись із вбиральні, як

²⁴ *Йосівара* – квартал будинків розпусти в Едо (тепер Токіо).

²⁵ *Дзен* – одна з дуже поширених в Японії та деяких інших країнах світу буддистських сект.

раптом побачив чоловіка, що, спершись ліктями на перила, милувався місяцем. Бритоголового, низькорослого, худого чоловіка. При місячному сяйві Цуто здалося, що чоловік, який стояв до нього спиною, – Тікунай, завсідник цього дому, жартівник, виряджений лікарем. Проходячи повз нього, Цуто злегка смикнув його за вухо. «Посміюся з нього, коли він злякано обернеться», – подумав Цуто.

Але, побачивши обличчя чоловіка, який обернувся до нього, злякався сам. За винятком голеної голови, він аж ніяк не був схожий на Тінукая. Великий лоб, густі брови, що майже зрослися. Обличчя дуже худе, і, мабуть, через це очі здаються здоровенними. Навіть у напівтемряві різко виступає на лівій щоці велика родимка. І нарешті, важке підборіддя. Таким було обличчя, що його побачив оторопілий Цуто.

– Чого вам треба? – запитав бритоголовий сердито. Здавалося, він був злегка напідпитку.

Цуто був не сам, я забув про це сказати, а з двома приятелями – таких у той час називали гейшами. Вони, звичайно, не залишилися байдужими, бачачи помилку Цуто. Один із них затримався, щоб вибачитися за Цуто перед незнайомцем. А Цуто з другим приятелем поспішно повернувся до кабінету, де вони заходилися розважатись. Як бачите, пристрасний прихильник мистецтва – й той може сплохувати. У бритоголового ж, який дізнався від приятеля Цуто, через що сталася така прикра помилка, зразу поліпшився настрій, і він весело розсміявся. Чи треба говорити, що бритоголовий

був Дзентьо?

Після всього, що сталося, Цуто наказав однести бритоголовому тацю з ласощами і ще раз попросити вибачення. Той, у свою чергу, співчуваючи Цуто, прийшов подякувати йому. Так зав'язалась їхня дружба. Хоч я й говорю, що зав'язалась дружба, та бачилися вони тільки на другому поверсі цього закладу й ніде більше не зустрічалися. Цуто не брав до рота спиртного, а Дзентьо, навпаки, полюбляв хильнути. Й одягався, на відміну від Цуто, дуже вишукано. Й жінок любив куди більше, ніж Цуто. Цуто говорив жартома, що невідомо, хто з них насправді монах. Повний, одутлий, зовні непривабливий Цуто місяцями не стригся, на шиї в нього висів амулет у вигляді крихітного дзвіночка на срібному ланцюжку, кімоно він носив скромне, підперезане шматком шовкової матерії.

Якось Цуто зустрівся з Дзентьо, коли той, накинувши на плечі парчеву накидку, грав на сямісені. Дзентьо ніколи не відзначався гарним кольором обличчя, але того дня був особливо блідий. Очі червоні, запалені. Плюскла шкіра в кутиках рота час від часу конвульсивно стискала. Цуто зразу ж подумав, що друг його чимось стривожений. Він дав зрозуміти Дзентьо, що охоче його вислухає, якщо той визнає його гідним співбесідником, але Дзентьо, мабуть, ніяк не міг наважитися на відвертість. Навпаки, він іще більше замкнувся, а часом узагалі втрачав нитку розмови. Цуто подумав було, що Дзентьо гнітить нудьга, така звичайна для відвідувачів

будинку розпусти. Той, хто з нудьги поринає в гульню, не може гульнею прогнати нудьгу. Цуто і Дзентьо довго бесідували, і бесіда їх ставала дедалі відвертішою. Раптом Дзентьо, ніби згадавши про щось, сказав:

– Згідно з буддійськими віруваннями, існують різні кола пекла. Але, загалом, пекло можна поділити на три кола: далеке пекло, близьке пекло й пекло самоти. Пам'ятаєте слова: «Під тим світом, де мешкає все живе, на п'ятсот рі простягається пекло»?²⁶ Значить, іще з давніх-давен люди вірили, що пекло – підземне царство. Й тільки одне з кіл цього пекла – пекло самоти – несподівано виникає в повітряних сферах над горами, полями та лісами. Іншими словами, те, що оточує людину, може вмить перетворитися для неї на пекло мук і страждань. Декілька років тому я потрапив до такого пекла. Ніщо не приваблює мене надовго. Ось чому я постійно прагну перемін. Та однаково від пекла мені не врятуватися. Якщо ж не міняти того, що мене оточує, буде ще гірше. Так я й живу, намагаючись у безкінечних перемінах забути гіркості днів, які надходять своїм звичаєм. Якщо ж і це виявиться мені не до снаги, залишиться одне – померти. Раніше, хоч я й жив цим жалюгідним життям, смерть мені була ненависна. Тепер же...

Останніх слів Цуто не розібрав. Дзентьо вимовив їх тихим голосом, настроюючи сямісен... Відтоді Дзентьо біль-

²⁶ Фраза з «Кусярон», канону секти Куся, вчення якої проникло в Японію в VII столітті.

ше не бував у цьому закладі. Й ніхто не знав, що сталося з цим дзенським монахом, який погрузнув у розпусті. Того дня Дзентьо, виходячи, забув коментоване видання сутри «Кого». Й коли Цуто на старості розорився й поїхав до провінційного містечка Самукави, серед книг, які лежали на столі в його кабінеті, була й сутра. На зворотному боці обкладинки Цуто написав тривірш власного творення: «Сорок літ вже дивлюсь на росу на фіалках, що поле встеляють». Книга не збереглась. І тепер не лишилося нікого, хто пам'ятав би тривірш прадіда матері.

Розказана історія належить до четвертого року Ансей.²⁷ Мати запам'ятала її, очевидно, привернена словом «пекло».

Просиджуючи цілісні дні у своєму кабінеті, я живу в світі зовсім іншому, не в тому, в якому жили прадід матері та дзенський монах. Що ж до моїх інтересів, то мене анітрохи не приваблюють книги та гравюри епохи Токугави. Разом з тим мій внутрішній стан є таким, що слова «пекло самоти» викликають у мене співчуття до людей тієї епохи. Я не збираюся цього заперечувати. Чому це так? Тому що в деякому розумінні я сам жертва пекла самоти.

Квітень 1916 р.

²⁷ Четвертий рік Ансей – 1857 р.

Батько

Історія, що я її збираюся розповісти, належить до того часу, коли я навчався в четвертому класі середньої школи.

Того року, восени, проводилася шкільна екскурсія – похід із Нікко до Асіо з трьома ночівлями. «Збір о шостій тридцять ранку на вокзалі Уено, відправлення о шостій п'ятдесят...» – значилось у надрукованому на мімеографі повідомленні, отриманому мною в школі.

Уранці, похапцем поснідавши, я вискочив з дому. До вокзалу хвилин двадцять їзди трамваєм, і все-таки на серці було тривожно. Стоячи на зупинці біля червоного стовпа, я страшенно хвилювався.

«Жаль, що небо у хмарах. Невже гудки незліченних заводів, стрясаючи сіру завісу, перетворюють її на мжичку?» – думав я. Під цим похмурим небом по віадуку йде поїзд. Їде підвода, яка прямує на військовий завод. Відчиняються двері крамниць. На зупинці вже зібралося декілька людей. Вони похмуро труть заспані обличчя. Холодно. Нарешті підходить перший ранковий трамвай.

Коли в переповненому вагоні мені вдалося вхопитися за поручень, хтось ударив мене по плечу. Я обернувся.

– Привіт.

Це був Носе Ісоо. Як і на мені, на ньому темно-синя грубошерста форма, через ліве плече перекинута шинель у скатці,

на ногах – полотняні гетри, біля пояса – коробка з їжею та фляжка.

Ми разом із Носе закінчили початкову школу і разом вступили до середньої. Ніяких особливо улюблених предметів у нього не було, не було і не улюблених. Зате була в нього дивовижна здатність: варто було йому хоч раз почути модну пісеньку, і він одразу ж запам'ятовував мелодію. Ввечері, у готелі, де ми зупинялися під час шкільної екскурсії, він уже самовдоволено наспівував її. Він усе вмів: читати китайські вірші, старовинні легенди, розігрувати комічні сценки, розповідати всілякі історії, наслідувати акторів Кабукі, показувати фокуси. Він мав, окрім того, дивовижний дар смішити людей кумедними жестами й мімікою, тому користувався великою популярністю серед товаришів по навчанню, та й учителі до нього непогано ставилися. Ми часто разом їздили до школи та із школи, хоча особливої дружби між нами не було.

– Щось ти рано сьогодні.

– Я завжди рано. – Кажучи це, Носе високо задер носа.

– Нещодавно ти, здається, спізнівся.

– Спізнівся?

– На урок японської мови.

– А-а, це коли мене лаяв Умаба. – У Носе була звичка називати вчителів, випускаючи ввічливе «сенсей». – Що ж, і у великого каліграфа бувають помилки.

– Він і мене лаяв.

– За спізнення?

– Ні, книгу забув.

– Ох і зануда ж цей Дзінтан!

Дзінтан – Червонопикий – було прізвисько, яким Носе нагородив учителя Умабу. Так, перемовляючись, ми доїхали до вокзалу Уено. Ми ледве вибралися з вагона, такого ж переповненого, як і спочатку, коли ми в нього сідали, і ввійшли до вокзалу – було ще дуже рано, й наших однокласників зібралось лише декілька. «Привіт», – поздоровкалися ми. Потім, штовхаючись, сіли на лаву в залі очікування. І, як зазвичай, почали без угаву базікати. Ми були ще в тому віці, коли замість «хлопці» кажуть «хло». І ось із уст тих, кого називали «хло», полилися жваві міркування та суперечки про майбутню екскурсію, ми глузували з товаришів, лихословили на адресу вчителів.

– Спритник цей Ідзумі. Дістав десь «Чойс»²⁸ для вчителів і тепер удома ніколи не готує читання.

– Хірано спритник іще ліпший. Перед іспитами виписує на нігті історичні дати, всі до однієї.

– А все тому, що і вчителі добрячі спритники.

– Авжеж, спритники. Та той же Хомма. Він і сам як слід не знає, що раніше йде у слові «receive» – «е» чи «і», а бере свій підручник для вчителів і навчає нас, буцім сам усе знає.

Єдиною нашою темою були спритники – ні про що путяще

²⁸ «Чойс» («Choice reader») – розповсюджений під час навчання Акутагави підручник англійської мови.

ми не говорили. Тут Носе, кинувши погляд на черевики чоловіка, що сидів на сусідній лаві з газетою в руках, на вигляд майстрового, раптом заявив:

– «Кашкінлі».

У ті роки увійшли в моду черевики нового фасону, які називалися «Маккінлі», а черевики цього чоловіка, що втрапили блиск, просили каші – підошва відстала від носка.

– «Кашкінлі» – це здорово. – Ми всі мимоволі розсміялися.

Розвеселившись, ми розбирали по кісточках усіх, хто входив до зали очікування. І на кожного виплескували потік лихослів'я, який і не снився тому, хто не навчався в токійській школі. Серед нас не було жодного добре вихованого учня, який відставав би в цьому від своїх товаришів. Але характеристики, якими нагороджував Носе тих, що заходили, були найзлішими і в той же час найдотепнішими та смішними.

– Носе, Носе, подивись он на того здоровила.

– Ну і фізіономія, буцім у череві в нього жива риба.

– А цей носій у червоному кашкеті також на нього схожий.

Правда, Носе?

– Ні, він викапаний Карл П'ятий²⁹ – у того також червоний капелюх.

Врешті-решт у ролі насмішника лишився тільки Носе.

Раптом хтось із нас запримітив дивного чоловіка, що стояв біля розкладу поїздів та уважно його вивчав. На ньо-

²⁹ *Карл П'ятий* (1500–1558) – король Іспанії.

му був поруділий піджак, ноги, тонкі, як палиці для спортивних вправ, обтягнуті сірими смугастими брюками. Судячи з добряче посивілого волосся, що стирчало з-під старомодного крилатого капелюха, він був не першої молодості. На зморшкуватій шії – франтівська хустка в чорну та білу клітинку, під пахвою – тонка бамбукова палиця.

І одягом і позою – словом, усім своїм виглядом він нагадував карикатуру з «Панча»,³⁰ вирізану і вміщену серед цієї товкотнечі на залізничній станції. Той, хто його запримітив, очевидно, зрадів, що знайшов новий об'єкт для насмішок, і, тіпаючись од реготу, схопив Носе за руку:

– Подивись он на того!

Ми всі відразу повернулися й побачили доволі дивного на вигляд чоловіка. Злегка випнувши живіт, він вийняв із жилетної кишені великого нікельованого годинника на ліловому шнурку й почав зосереджено дивитися то на нього, то на розклад. Мені видно було тільки його профіль, але я зразу ж упізнав батька Носе.

Решті це й на думку не могло спасти. Всі з нетерпінням уперлись очима в Носе, очікуючи від нього влучної характеристики цього смішного чоловіка, і в будь-яку хвилину готові були пирхнути від сміху. Четвертокласники ще не здатні були второпати, що діється в душі Носе. Я нерішуче промовив було: «Це ж батько Носе».

– Цей тип? Та це ж лондонський жебрак.

³⁰ «Панч» – англійський гумористичний журнал, який існує і понині.

Чи треба казати, як дружно всі чмихнули. А деякі навіть почали передражнювати батька Носе – випнувши живіт, робили вигляд, буцім виймають із кишені годинника. Я мимоволі похнюпив голову, у мене бракувало хоробрості поглянути на Носе.

– До чого ж точно ти назвав цього типа.

– Погляньте, погляньте, що за капелюх.

– Від лахмітника з Хікагетьо.³¹

– Ні, такий і на Хікагетьо не знайдеш.

– Значить із музею.

Усі знову весело розсміялись.

Цього хмарного дня на вокзалі панували сутінки, ніби ввечері. Крізь ці сутінки я уважно спостерігав за «лондонським жебраком».

Та раптом на якусь мить визирнуло сонце, і до зали очікування із слухового вікна пролився вузький струмінь світла. В нього якраз і потрапив батько Носе... Навколо все рухалося. Рухалось і те, що потрапляло в поле зору, і те, що не потрапляло в нього. Цей рух, у якому важко було розрізняти окремі голоси та звуки, мовби туманом огорнув величезну будівлю. Не рухався лише батько Носе. Цей старомодний старий у старомодному одязі, зсунувши на потилицю такого ж старомодного чорного капелюха і тримаючи на долоні кишенькового годинника на ліловому шнурку, непорушно,

³¹ *Хікагетьо* – вулиця в Токіо, де на той час розташовувалися крамниці лахмітників.

мовби статуя, застиг біля розкладу поїздів у запаморочливо-
му людському вирі...

Пізніше я довідався, що батько Носе, вирішивши по до-
розі до університетської аптеки, де він служив, подивитись,
як вирушають на екскурсію школярі, серед яких був його
син, зайшов на вокзал, не попередивши його про це.

Носе Ісоо невдовзі після закінчення середньої школи за-
хворів на туберкульоз і помер. На панахиді, що була у шкіль-
ній бібліотеці, надгробну промову перед портретом Носе у
форменому кашкеті читав я. До своєї промови я не без уми-
слу вставив фразу: «Пам'ятай про свій обов'язок перед бать-
ками».

Травень 1916 р.

Бесіда з богом мандрів

Настоятель Храму Небесного Владики превелебний Домьо потихеньку покинув ложе і, опустившись на коліна перед столиком, розгорнув восьмий сувій «Сутри священного лотоса».

Вогонь у світильнику, здіймаючись над обгорілим кінчиком гнота, яскраво освітлює інкрустовану перламутром поверхню столика. Із-за запони доноситься сонне дихання Ідзумі-сікібу.³² Лише воно порушує розливу в покоях тишу весняної ночі. Не чути навіть мишачого писку.

Превелебний Домьо всівся на оторочену білою каймою мату і, стараючись не потривожити сплячу, заходився півголосом читати сутру.

Такою була його давня звичка. Чоловік цей походив із роду Фудзівара. Й хоча він був рідним сином дайнагона Мітіцуни, наставника принца крові, й до того ж учнем єпископа Дзіє, верховного ієрарха секти Тендай, не дотримувався ні Трьох Заповідей, ні П'яти Заборон.³³ Більш того – за способом життя він більше скидався на тих чоловіків, яких англійці називають «dandy», а ми – «щонайпершими любострас-

³² *Ідзумі-сікібу* – видатна поетеса епохи Хайан (976 – 1034).

³³ В основі буддійських морально-етичних принципів лежать Три Заповіді – слово, справа, думка – і П'ять Заборон – убивство, злодійство, перелюбство, брехня, пиятика.

никами в Піднебесній». Але, хоч як це дивно, у проміжках між любовними втіхами він обов'язково читав «Сутру священного лотоса». Судячи з усього, сам він не вбачав у цьому ніякої суперечності.

От і сьогодні він прийшов до Ідзумі-сікібу аж ніяк не в ролі проповідника. Як один із численних поклонників цієї велелюбної красуні, він проник до її покоїв, аби цього весняного вечора не нудьгувати самотою. Хоча до перших півнів було ще далеко, він крадькома покинув ложе, щоби вустами, які зберігали запах вина, прочитати милостиві слова про шлях, на якому всі живі істоти знайдуть спасіння...

Поправивши комір своєї накидки, превелебний Домьо заходився ревно читати сутру.

Скільки часу він провів за цією справою – невідомо. Тільки раптом він помітив, що вогонь у світильнику спадає. Верхня частина полум'я зробилася синьою, і світло поступово ставало все тьмянішим. Невдовзі гніт почав куріти, й полум'я витяглося в тоненьку ниточку. Превелебний Домьо у роздратуванні декілька разів підкручував гніт, але від цього світло не ставало яскравішим.

Однак це ще не все – в міру того як світло слабішало, повітря в глибині покоїв густішало, поки зрештою набрало невиразних обрисів людської постаті. Превелебний Домьо мимоволі припинив читання.

– Хто тут?

У відповідь тінь ледь чутно промовила:

– Вибачте, що потривожив вас. Я – старець, який мешкає поблизу храму на П'ятому проспекті.

Превелебний Домьо злегка відкинувся назад і, напружуючи зір, заходився розглядати старця. Той розправив рукави білого суйкана і з багатозначним виглядом усівся напро-ти нього. Хоча ясно розгледіти старця в темряві було неможливо, кінці тасьми, які звисали від шапки ебосі, та й увесь його вигляд свідчили про те, що це не лис і не борсук-перевертень. У руці він тримав вишукане віяло з жовтого паперу, яке було неважко розгледіти навіть у напівтемряві.

– Який такий старець?

– Справді, назвавшись усього лише старцем, я висловився не зовсім ясно. Я – Сае, бог мандрів із П'ятого проспекту.

– Он як? З якої речі ти сюди завітав?

– Я почув, як ви читаєте сутру, і на radoщах прибув подякувати вам.

– Я кожного дня читаю цю сутру, не лише сьогодні.

– Тим більше.

Бог Сае шанобливо схилив свою коротко обстрижену жовтаво-сиву голову і все тим же ледве вловимим пошептом продовжував:

– Коли ви читаєте сутру, чистих звуків вашого голосу дослухаються не лише Брахма й Індра, але й усі будди та бодхисатви, що їх не злічити, як не злічити піщинок на берегах Гангу. Чи можу я, недостойний, рівнятися з ними? Одначе нині... – В голосі старця несподівано почулась ущип-

лива нотка. – Одначе нині, перед тим як читати сутру, ви не тільки не здійснили обмивання, але й приторкалися до тіла жінки. От я і подумав, що боги і будди, які відчують огиду до всякої скверни, навряд чи захочуть завітати сюди, і, скориставшись цим, прийшов подякувати вам.

– Що ти хочеш цим сказати? – спересердя вигукнув превелебний Домьо.

Старець же, мов і не було нічого, продовжував:

– Превелебний Есін³⁴ говорив, що під час молитов і читання сутр не можна порушувати чотирьох правил. Це великий гріх, за який людину буде кинуто в пекло, і тому надалі...

– Замовкни!

Перебираючи кришталеві чотки, Домьо пронизав непроханого гостя колючим поглядом.

– За своє життя я прочитав чимало сутр і тлумачень священних книг, тож знаю всі до одної обітниці та заповіді. Чи ти бува не сприймаєш мене за дурня, який не має уявлення про те, про що береться міркувати?

Бог Сае не промовив жодного слова у відповідь. Він сидів з опущеною головою та уважно слухав розумування превелебного Домьо.

– Слухай же мене як слід! Коли ми говоримо: «Круговорот народжень і смертей є нірвана» або «Помилки та страждання є вічне блаженство», – ми маємо на увазі прагнення кожної живої істоти прозирнути в собі природу Будди. Мое

³⁴ Есін (942 – 1017) – керівник-настоятель секти Тендай.

тлінне тіло – не що інше, як єдність трьох тіл просвітленого Татхагата. Три шляхи помилок приводять до трьох благодатей, під якими розуміється знайдення безсмертного духа Будди, прилучення до вищої мудрості й порятунок од страждань. Тлінна земна куля – те ж саме, що осяяна світлом істини Чиста Земля. Як монах, що втілив у собі творіння Будди, я зазнав милосердя буддійського вчення про те, що три істини, які відкриваються завдяки трьом прозрінням, – є єдина, абсолютна й вічна істина. Тому в моїх очах Ідзумі-сікібу – це цариця Мая. Любов між чоловіком і жінкою – вище із благих діянь. Біля нашого ложа незримо присутні дхарми всіх бодхисатв, які перебувають у вічності, всіх будд, які досягли вічного блаженства. Моє житло таке ж благословенне, як і гора, що іменується Орлиним Піком. Це не та «країна Будди», куди без дозволу пхаються такі, як ти, смердючі охоронці заповідей Малої Колісниці! – Превелебний Домьо розправив плечі та, труснувши чотками, з огидою вигукнув: – Брудна тварюко, забирайся геть!

Старець розкрив жовте паперове віяло й підніс його до лиця, мовби бажаючи сховатися за ним. На очах у Домьо його постать почала розпливатися, аж поки розтала в повітрі разом із примарним, наче сяйво світляка, вогнем світильника. І тієї ж миті вдалині почувся неголосний, але задьористий крик півня.

Настала та година, про яку сказано: «Навесні – світання.

Все біліші краї гір...»³⁵

³⁵ «Навесні – світання...» – початок знаменитого твору «Записки у головах» Сей Сьонагон.

Вірність

Маедзима Рін'емон

Ледве Ітакура Кацутосі, що був головою відомства двірцевих будівель, почав одужувати після тривалої хвороби, як його замучив нервовий розлад.

То в нього оніміє плече, то розболиться голова. Навіть улюблене заняття – читання – тепер стало тягарем для нього. Почувши кроки в коридорі або голоси домочадців, він одразу втрачав нитку оповіді. Цей хворобливий стан поступово загострювався, й незабаром справа дійшла до того, що найменша дрібниця могла вивести його з душевної рівноваги.

Достатньо було йому побачити золотий розпис на лаковій таці для курильного приладдя у вигляді в'юнких стебел і листя, як його охоплювала тривога. Предмети із загостреними кінцями, скажімо, кістяні палички для їди чи бронзові щипці для жару, дуже непокоїли його. Зрештою, навіть куток мати, де сходяться краї кромки, або чотири кути на стелі завдавали йому такої муки, яку відчуває людина, бачачи занесений над нею ніж.

Цілісінькі дні Ітакура з похмурим виглядом сидів у своїй кімнаті. Геть усе було причиною його страждань. «Ліпше б уже зовсім не усвідомлювати, що зі мною діється», – не раз

думав він. Та нерви, що остаточно розхиталися, не давали йому поринути в забуття. Ніби мурашка, яка опинилася в небезпечному сусідстві з ненажерливою личинкою, він розгублено оглядав своє оточення. Оточення ж його складалось із самих «спадкоємних васалів»,³⁶ які зовсім не розуміли його стану й тільки для годиться турбувалися про його здоров'я. «Я страждаю, й немає нікого, хто поспівчував би мені», – думав Ітакура, й од цього на серці в нього ставало ще важче.

Байдужість оточення посилювала його недугу. Ітакура дратувався з усякого приводу і, траплялося, настільки підвищував голос, що було чути в сусідніх дворах. Часом він хапався навіть за меч. У такі хвилини в ньому важко було впізнати колишнього Ітакуру. Його жовте лице із запалими щоками зводила судома, в очах палала лють. Коли напад бував особливо сильним, він підносив тремтячі руки до скронь і починав рвати на собі волосся. Оточення бачило в цьому ознаку безумства й намагалось триматися від нього подалі.

«Чи не божеволію я бува?» – в страху думав і сам Ітакура. Він відчував, що оточення вважає саме так, і ненавидів його за це. Але що він міг вдіяти з власним страхом? Після кожного чергового нападу його охоплювала гнітюча туга, й ось тоді, наче блискавка, його пронизував страх, до якого примішувалася тривога від усвідомлення того, що сам по собі страх безумства слугує передвісником безумства. «Що, коли я й справді збожеволію?» – запитував себе Ітакура, й од цієї

³⁶ Так називали васалів, які служили володарю з покоління в покоління.

думки в нього темніло в очах.

Страх, який володів Ітакурою, до певної міри заглушався роздратуванням, яке він постійно відчував, з будь-якого приводу. Але в той же час роздратування часто-густо змушувало його ще гостріше відчувати страх. Утворилося таке собі замкнене коло, в якому стражденна душа Ітакури металася, неначе кішка, що намагається спіймати власного хвоста.

Стан Ітакури викликав чимале занепокоєння в його оточення, й насамперед у Маедзими Рін'емона.

Хоча Рін'емон вважався васалом Ітакури, насправді він був представником голови роду, й Ітакурі доводилося рахуватись із ним. Це був чоловік богатирської статі, міцний, рум'яний, він не знав, що таке хвороби. При цьому мало хто із самураїв у домі міг перевершити його щодо вченості й володіння бойовими мистецтвами. З цієї причини він і був радником при Ітакурі й виконував цю роль так майстерно, що здобув прізвисько «другого Окубо Хікодзи³⁷».

Відтоді як навіженство Ітакури стало очевидним для всіх, Рін'емон втратив сон, терзаючись душею за долю свого володаря. Позаяк у палаці вважали, що хвороба Ітакури пройшла, йому належало невдовзі з'явитися туди. Але хто міг поручитися, що в нинішньому своєму стані він не припуститься якої-небудь грубої вихватки щодо присутніх там даймьо і

³⁷ Окубо Хікодза (1560–1639) – протягом багатьох років був відданим васалом сьогунів, військових правителів Токугава.

хатаматом? А якщо, чого доброго, справа дійде до кровопролиття, клан Ітакура з його статком у сім тисяч коку буде стерто з лиця землі. Хіба не повчальний приклад – сварка між феодалними домами Хотта й Інаба?³⁸

Од цих думок Рін'емон не знаходив собі місця. І все-таки він не був схильний вважати стан Ітакури безнадійним: на відміну від «недуг тіла» це була всього лише «недуга душі», і, так само, як свого часу Рін'емон напучував свого володаря проти свавілля та надмірної розкоші, він вирішив лікувати його нервовий розлад за допомогою напучувань.

За будь-якої нагоди Рін'емон старався дати своєму володарю урок здорового глузду, одначе від цього роздратування Ітакури не проходило. Навпаки – чим більше його напучували, тим дужче він дратувався у відповідь і тим сильнішими ставали напади безумства. Одного разу він мало не заколов свого радника мечем. «Негіднику, ти забув про те, що я – твій володар! Виключно з поваги до головного дому я залишив тебе в живих!» – заволав Ітакура, і в очах його при цьому палав не тільки гнів. Рін'емон прочитав у них іще й неприховану ненависть.

Так у результаті здійсненої Рін'емоном спроби урезонити Ітакуру в і без того складні та заплутані стосунки, існуючі між васалом і володарем, закралося щось нове та зловісне.

³⁸ Мається на увазі вбивство 1684 р. Хотти Масатосі молодим представником дому Інаба Масаясу.

І справа була не тільки в тому, що Ітакура зненавидів Рін'емона – в душі Рін'емона теж поселилася ненависть до Ітакури. Сам він, певна річ, цього не усвідомлював. Принаймні, до останнього часу він вірив, що його відданість Ітакурі залишилася незмінною. «Володар є володар, васал є васал» – такий «шлях», вказаний Менцзи.³⁹ Але окрім цього «шляху» існує ще й «шлях» природних людських почуттів. Однак Рін'емону не хотілося цього визнавати...

Він прагнув до кінця виконати свій васальний обов'язок. Переконавшись на гіркому досвіді, що дружні його напучування не мають успіху, він наважився вдатись до останнього засобу, який досі ховав у потаємних куточках душі. Засіб цей полягав у тому, щоб силоміць відправити безумця на спочинок і знайти йому гідного спадкоємця з роду Ітакура.

На першому місці мають стояти інтереси роду, вважав Рін'емон, і в разі необхідності його володар мусить бути принесений у жертву цим інтересам. Рід Ітакура був одним із найзнаменитіших і з часу його засновника Ітакури Сіродзаемона Кацусіге жодного разу не заплямував себе ганьбою. Старший син і спадкоємець Кацусіге – Матадзаемон Сігемуне – пішов стопами батька і здійснив чимало славних справ на полі діяльності представника сьогуна у столиці. Молодший брат Сігемуне – Мондо Сігемаса – успішно впорався з місією особистого представника сьогуна на переговорах про перемир'я під час облоги Осацького замку в дев'ятнадцято-

³⁹ Менцзи (бл. 372–289 до н. е.) – давньокитайський філософ.

му році ери Кейтьо,⁴⁰ а потім, у чотирнадцятому році ери Кан'ей, під час Сімабарського повстання⁴¹ очолив західне військо і, розгромивши бунтівників, підняв прапор сьогуна в ставці переможеного Амакуси.⁴² Чи можна допустити, щоб після всього цього честі такого прославленого роду було завдано втрати? Як посміє він, Рін'емон, поглянути на тому світі у вічі засновникові роду Ітакура?

У пошуках спадкоємця Рін'емон заходився перебирати подумки представників сімейства Ітакура. На щастя, у правителя землі Садо Ітакури Кацукійо, що входив до ради старійшин при сьогуні, було три сини. Якщо одного з них зробити прийомним сином і спадкоємцем безумця, всіх зовнішніх правил пристойності буде додержано. Певна річ, до пори до часу це слід тримати в таємниці від хворого Ітакури та його дружини. Тільки-но в голові Рін'емона визрів цей план, він відчув себе так, ніби після тривалого блукання в темряві вийшов на світло. Але при цьому в душі його поселилася незрозуміла, досі незнана туга. «Це необхідно заради порятунку честі роду», – переконував себе Рін'емон і щоразу ловив себе на тому, що ніби виправдовується. Це невиразне відчуття провини стало так само невіддільним од нього, як

⁴⁰ Ера (роки) Кейтьо – 1596–1615 рр., *ера (роки) Кан'ей* – 1624–1644 рр.

⁴¹ Сімабарське повстання – повстання 1637–1638 рр. у Сімабарі, яке проходило під християнськими гаслами.

⁴² Амакуса Іротокісада (1621–1638) – керівник повстання, що загинув в останньому бою.

миготлива крайка – від місячного диска.

Змучений хворобою Ітакура ненавидів Рін'емона. Ненавидів за його незламне здоров'я. За ту владу, яку він мав по праву людини, приставленої до нього головним домом. Зрештою, за вірність роду, інтереси якого той ставив понад усе. «Ти забув про те, що я – твій володар!» – у цих словах Ітакури тлів огонь ненависті, що випускав чад.

А тут іще зовсім несподівано дружина повідомила Ітакурі, що до неї дійшли чутки, буцім Рін'емон замишляє силоміць відправити свого володаря на спочинок і на його місце посадити сина правителя землі Садо. Не дивина, що від цієї звістки Ітакура оскаженів.

Можливо, Рін'емон насправді піклується про інтереси роду. Але якою є ціна вірності васала, якщо в ім'я роду він нехтує інтереси володаря, на службі в якого перебуває? Та і які можуть бути в нього підстави побоюватися за долю роду? Через якісь безглузді побоювання він задумав силоміць відправити його, Ітакуру, на спочинок! Як знати, можливо, за цією показною вірністю криється честолобний замисел захопити владу над домом Ітакура? Та за таку підступність будь-якої кари буде замало.

Ітакура зараз же викликав до себе свого старого слугу Танаку Удзаемона, якого ще в дитинстві було приставлено до нього дядьком, і наказав:

– Одрубай голову негідникові Рін'емону!

Сивоголовий слуга сумно похнюпився. Переживання останнього часу додали зморшок на його старечому обличчі. Певна річ, замір Рін'емона не міг припасти йому до душі. Але, що не кажи, той був представником головного дому.

– Рін'емон не з тих, кому можна нишком одрубати голову, – заперечив він. – Якби ви наказали йому здійснити сепуку, як це годиться самураю, – тоді інша річ.

Ітакура насмішкувато поглянув на старого й рішуче похитав головою:

– Ні, негіднику, позбавленому совісті, безглуздо наказувати здійснити сепуку. Ти мусиш відрубати йому голову. Чуєш?

При цих словах по блідих, без кровинки, щоках Ітакури потекли сльози. Звичним рухом він підніс руки до скронь і заходився висмикувати волосся з бокових пасом.

Од вірних людей Рін'емону стало відомо, що Ітакура віддав наказ одрубати йому голову.

– Добре, – гордо мовив він. – Раз так, я зумію за себе постояти. Я не збираюся сидіти склавши руки й чекати, коли мене вб'ють.

І тієї ж миті він відчув, як незбагненна тривога, що весь цей час невідступно переслідувала його, зникла безслідно. В його душі лишилася тільки неприхована ненависть до Ітакури. Віднині Ітакура для нього більше не володар. Чому він має соромитися своєї ненависті? Варто було йому підкори-

тися цій логіці, як із душі в нього звалився важкий камінь.

Не дожидаючись темряви, Рін'емон разом з дружиною, дітьми та васалами покинув дім Ітакури. Як приписує етикет, до стіни вітальні він прикріпив папір із зазначенням місця, де його можна знайти. Рін'емон вийшов першим, захопивши з собою спис. Увесь його почет складався з десяти людей, не більше, включаючи молодих самураїв-слуг, які мали нести військове спорядження та допомагати втомленим подорожнім. Без найменшої метушні, спокійно втікачі вийшли за ворота.

Ішов кінець третього місяця четвертого року Енкьо.⁴³ Теплий вітер кидав у ґратчасте вікно огорожі пелюстки сакури, перемішані з пилюкою та піском. Стоячи на вітрі, Рін'емон подивився на всі боки і списом подав своїм супутникам знак іти ліворуч.

Танака Удзаемон

Після втечі Рін'емона місце головного васала посів Танака Удзаемон. Позаяк Удзаемон опікувався Ітакурою з дитячих літ, його ставлення до володаря було зовсім іншим, аніж інших васалів. Він по-батьківськи жалів безумця, а той, у свою чергу, вирізняв старого серед решти і тримався з ним доволі лагідно. З огляду на ці причини між володарем і головним

⁴³ Роки Енкьо – 1744–1748 рр.

його васалом установилися спокійні, рівні стосунки, не те що в часи Рін'ємона. Удзаемон радів, що з настанням літа напади хвороби Ітакури почали слабшати. Певна річ, побоювання, як би його володар не натворив чого-небудь, з'явившись до палацу, не покидали і його. Одначе при цьому, на відміну від Рін'ємона, який побоювався за долю роду, Удзаемон побоювався лише за долю свого володаря.

Не можна сказати, щоб думка про долю роду зовсім не займала Удзаемона. Одначе головним для нього було не те, що в результаті якої-небудь безглуздої вихватки його володаря може загинути рід Ітакура, а те, що його володар назавжди затаврує себе ганьбою, як людина, що принесла загибель своєму роду. Яким же чином запобігти цьому лихові? На це запитання, на відміну від Рін'ємона, Удзаемон відповіди не знав. Йому залишалося тільки одне: шукати заступництва у богів і від щирого серця молитися про те, щоб вони позбавили Ітакуру безумства.

Того року в перший день восьмого місяця в палаці було оголошено свято з нагоди нового врожаю, й Ітакура вперше після хвороби був присутній на ньому. По закінченні церемонії, перш ніж вирушити додому, він зробив візит своєму родичу, правителю землі Садо, який тоді мешкав у західній частині палацу. На щастя, під час перебування в палаці Ітакура поведився спокійно, і в старого Удзаемона вперше за багато днів одлягло від серця.

Одначе радість його була передчасною. Тієї ж ночі від

правителя землі Садо прибув посланець і передав Удзаємону наказ негайно з'явитися до нього. Це був недобрий знак. Несподіваний виклик серед ночі... З часів Рін'емона такого ще не траплялося. До того ж це сталося відразу після повернення Ітакури з палацу. З недобрими передчуттями Удзаемон поспішно зібрався в дорогу.

Як і слід було очікувати, йшлося про його володаря. За словами правителя землі Садо, напередодні, зразу ж після церемонії, Ітакура з'явився до нього в парадних шатах. Колір обличчя в нього був нездоровий, і той подумав, що він іще не зовсім одужав після хвороби, однаке в ході розмови враження це розвіялося. Правитель землі Садо заспокоївся, і якийсь час вони мирно бесідували. Між іншим поцікавився, як почувається Маедзима Рін'емон. Ітакура несподівано спохмурнів і сказав: «Цей негідник утік од мене». Правитель землі Садо чудово знав Рін'емона: такі, як він, ні з сього ні з того не покидають свого володаря. Правитель Садо запитав, що стало приводом для такого несподіваного вчинку, і при цьому зауважив, що, позаяк Рін'емон є представником головного дому, хоч що б він учинив, Ітакурі годилося б для початку порадитися з ріднею чи хоча б сповістити про те, що сталося. При цих словах Ітакура перемінився на виду і схопився за меч. «Цей негідник завжди користувався вашою особливою прихильністю! – вигукнув він. Але я, недостойний, маю право сам вирішувати, яку кару накладати на свого васала. Хоч ви і входите до ради старійшин, прошу вас не втручатися в

мої справи!» Ясна річ, правитель Садо був приголомшений, але, на щастя, на нього чекали невідкладні справи, і він змушений був припинити розмову.

– Ну, що ти на це скажеш? – мовив правитель землі Садо Удзаемону і ще дужче спохмурнів.

У тому, що головний дім не було поставлено до відома про втечу Рін'емона, частково була провина Удзаемона. На ньому лежала відповідальність і за те, що, знаючи про безумство Ітакури, він усе ж дозволив йому з'явитися до палацу. Добре ще, що Ітакура допустив різкість щодо родича – якби на місці правителя землі Садо опинився хтось інший, сім'я Ітакура зразу ж позбулась би свого статку у сім тисяч коку.

– Надалі ти маєш слідкувати, щоб твій володар ні в якому разі не відлучався з дому. І вже тим паче не з'являвся до палацу. – Правитель Садо пильно подивився на Удзаемона. – Сподіваюся, ти ще не впав у безумство заодно зі своїм володарем? Май на увазі, це наказ.

Удзаемон нахмурих брови і з рішучістю в голосі відповів:

– Слухаюсь. Обіцяю вам надалі виявляти обачливість.

– Отож-бо й є, – сказав державець Садо, наче сплюнув. – Найголовніше – не повторювати помилок.

– Я виконаю вашу волю, хай там що!

Удзаемон звернув до державця Садо повні сліз очі. В цих очах читалося не тільки смирення, але й непохитна рішучість. Рішучість ця походила зовсім не від упевненості в тому, що йому вдасться заборонити Ітакурі відлучатися з до-

му. Просто старий знав, як вчинити в тому разі, якщо це йому не вдасться.

Побачивши цей погляд, державець Садо знову нахмурився і в роздратуванні відвернувся.

Якщо коритися волі володаря, під загрозою виявляється доля роду. Якщо ж керуватись інтересами роду, необхідно йти наперекір волі володаря. Колись перед такою ж дилемою опинився Рін'емон. Але в нього вистачило мужності знехтувати володаря в ім'я роду. Точніше сказати, для нього володар значив не так уже й багато. Тому він і міг легко принести володаря в жертву роду.

Удзаемону ж було несила так учинити. Він був занадто прихильним до володаря, щоб думати лише про інтереси роду. Хіба міг він в ім'я роду, в ім'я абстракції, що називається родом, змусити свого володаря вийти на спочинок? В очах Удзаемона Ітакура все ще залишався дитиною. Книжки з малюнками, які він читав йому в дитинстві, пісеньки, які з ним розучував, паперовий змій, до якого приладнував хвоста на втіху маленькому володарю, – усе це було живим у його пам'яті...

І все-таки, якщо не вжити ніяких заходів, пропаде не тільки рід. Усе це таїть у собі страшне лихо для самого володаря. Варто було зважити всі «за» і «проти», як одразу виявлялося, що вихід, запропонований Рін'емоном, – єдиний і найбільш розумний. Розумом Удзаемон це усвідомлював. Але

вчинити так, як вимагав розум, не міг.

Вдалині сяйнула блискавка. Схрестивши на грудях руки, засмучений Удзаемон повертався додому, без кінця прокручуючи в голові одні й ті ж думки.

Коли наступного дня Удзаемон переповів своєму володарю розмову з правителем Садо, лице Ітакури спохмурніло. Щоправда, далі цього справа не пішла і звичайного нападу гніву не сталося. Удзаемон покинув свого володаря з відчуттям деякого полегшення.

Наступні десять днів Ітакура сидів, зачинившись у своїх покоях, і щось напружено обмірковував. За весь цей час він не перекинувся з Удзаемоном жодним словом. Тільки одного разу, дощового дня, почувши голос зозулі, прошепотів: «Певно, вона руйнує солов'їне гніздо». Вхопившись за цю фразу, Удзаемон спробував було розговорити Ітакуру, але той знову замовк, утупивши погляд у затягнуте темними хмарами небо. Після цього він не промовив ні слова, мовби онімів, і застиг, дивлячись в одну точку. На обличчі його при цьому був відсутній будь-який вираз.

Тим часом наближалось п'ятнадцяте число, коли в палаці сьогуна мали зібратися всі даймьо, що несли службу в Едо. І ось одного вечора, коли до цієї події залишалося всього два чи три дні, Ітакура прикликав до себе Удзаемона і, залишившись із ним наодинці, з похмурим виглядом сказав таке:

– Очевидно, Садо-доно має рацію: я хворий і навряд чи

зможу надалі нести службу. Напевно, мені дійсно час піти на спочинок.

Удзаемон не знав, що й думати. Поклавши руку на серце, кращого виходу зі становища важко було бажати. Але чому Ітакура так легко говорить про це?

– Ваша правда, – обізвався Удзаемон. – Позаяк правитель Садо висловив таке побажання, іншого вибору, хоч як це прикро, у вас немає. Та спершу вам годилось би сповістити про своє рішення своїх родичів, інакше...

– Ні, ні. В цьому немає потреби. Не те що у випадку з Рін'емоном. Якщо я піду на спочинок, не діставши на те згоди головного дому, навряд чи хтось із моїх родичів заперечуватиме. – Губів Ітакури торкнулась гірка усмішка.

– Боюся, що ви помиляєтесь. – Удзаемон зі скорботним виглядом заглянув у лице своєму володарю, але пропустив його слова повз вуха.

– Одначе якщо я піду на спочинок, то ніколи вже не зможу побувати в палаці. Тому... – Ітакура кинув пильний погляд на Удзаемона й повільно, зважуючи кожне слово, вів далі: – Тому наостанок мені хотілося б один-єдиний раз побачити сьогуна Йосімуне.⁴⁴ Що ти на це скажеш? Дозволь мені п'ятнадцятого числа вирушити до палацу.

Удзаемон нахмурився й не промовив ні слова.

– Усього один тільки раз.

⁴⁴ Сьогун Йосімуне – сьогун Токугава Йосімуне (1684–1751), відомий як серйозний реформатор.

– Уклінно прошу мені вибачити, але саме цього ніяк не можна.

– Значить, ти мені відмовляєш?

Деякий час обидва мовчали, дивлячись один одному в вічі. В кімнаті стояла така тиша, що було чутно, як потріскує гніт в олійному світильнику... Для Удзаемона ці кілька хвилин тяглися мов цілий рік. Після даного правителю Садо слова зробити поступку Ітакурі означало б здійснити безчесний для самурая вчинок.

– Я знаю про розпорядження Садо-доно, – після паузи сказав Ітакура. – Я розумію, що, дозволивши мені з'явитися до палацу, ти накличеш на себе гнів моєї рідні. Та послухай: я – божевільний, од якого всі відвернулись – і рідні, і васали. – Голос Ітакури тремтів од хвилювання, в очах його стояли сльози. – Я перетворився на жалюгідне посміховисько. Тепер і дім мій перейде в чужі руки. Світло небесної справедливості не торкнеться мене своїм промінням. У цьому житті в мене лишилось одне-єдине бажання – востаннє постати перед сьогуном, і ти не можеш мені в цьому відмовити. Адже ти не відчуваєш ненависті до мене. Ти жалієш мене. Для мене ти однаково що батько. Або старший брат. Та ні, ти мені ближчий за батька чи брата. У цілому світі ні на кого мені обпертись, окрім тебе. Саме тому я звертаюся до тебе з таким проханням, хоча і знаю, що виконати його нелегко. Обіцяю, що в майбутньому це ніколи не повториться. Допоможи мені лише цього разу, Удзаемоне, ввійди в моє стано-

вище. Виконай моє прохання. Благаю тебе.

Із цими словами Ітакура обперся руками об підлогу і, роняючи сльози, упав перед Удзаемоном ниць.

Цей жест відчаю розчулив серце старого.

– Прошу вас, підніміться. Будь ласка. Я недостойний такої честі.

Він схопив руки Ітакури і силою відірвав їх од підлоги. Старий заплакав. І поки він плакав, на душу його зійшов дивний спокій. Він як наяву згадав розмову з правителем Садо та дану йому обіцянку.

– Добре, – сказав Удзаемон. – Мені байдуже, що подумає правитель Садо. В гіршому разі я розпорю собі живіт – та й годі. Я візьму всю відповідальність на себе, так що можете їхати до палацу.

При цих словах обличчя Ітакури просяяло й цілковито змінилося. У переміні, що сталася з ним, було щось умисне, мов у грі актора, та разом з тим здійснилася вона з тією природністю, якої не буває на сцені.

Ітакура несподівано перемінив тон і смішливим голосом промовив:

– Значить, ти мене відпускаєш? Спасибі тобі.

От уже дійсно спасибі!

Він весело подивився навколо себе й вигукнув:

– Ну що, всі чули? Удзаемон відпустив мене до палацу!

У кімнаті, крім нього й Удзаемона, не було ні душі. «Ну що, всі чули?...» Старий розгублено присунувся до свого во-

лодаря і з острахом заглянув йому в вічі.

Кривава драма

О дев'ятій ранку п'ятнадцятого числа восьмого місяця четвертого року Енкьо Ітакура вбив у палаці Хосокаву Муненорі, власника замку Кумамото в провінції Хіго, правителя землі Еттю, з яким його не пов'язувала ні дружба, ні ворожнеча. Подробиці того, що сталося, були такі.

Хосокава походив із знаменитого князівського роду, що прославився численними ратними подвигами. Навіть дружина Хосокави, яка доводилася дочкою самому сьогуну, була обізнана з премудростями військової справи, про самого ж Муненорі й говорити не випадає – він був воїном, яких мало. «Славетний нащадок Сансая вбитий у розквіті віку. Ось воно доля яка», – складено про нього. Те, що його спіткала така кончина, мабуть, і справді воля лихої долі.

Нещастю передувало декілька подій, які вже заднім числом було витлумачено в домі Хосокави як погані прикмети.

По-перше, в середині третього місяця того самого року, про який ідеться, пожежа знищила садибу Хосокави в Ісараго, що в районі Сінагава. Це було тим паче дивним, що на території садиби була розташована статуя бодхисатви Мьокен, перед якою стояв камінь під назвою «той, що вивергає вологу». За найменшої небезпеки пожежі з цього каменя починала бити вода, тому садиба ніяк не мусила загорітися.

По-друге, на початку п'ятого місяця з храму Айдзенін в Гьорані було отримано в дар талісман, який заведено вивішувати на воротах. Так от, на цьому талісмані, що містив побажання «успіхів у військових походах і відсутності лих та нещасть», було пропущено слово «нещасть». Родина Хосокави звернулася до священника, щоб талісман переписали.

Нарешті, по-третє, на початку восьмого місяця щонаочі у вітальні дому Хосокави став спалахувати таємничий вогонь, який потім перелітав на лужок.

Та цим справа не обмежилася. Чотирнадцятого числа восьмого місяця до чиновника таємного нагляду з'явився васал Хосокави на ім'я Сайкі Моемон, обізнаний із небесними знаменнями, і попередив: «Завтра, п'ятнадцятого числа, з моїм володарем може статися нещастя. Нинішньої ночі, спостерігаючи розташування небесних світил, я помітив, що зірка «Полководець» так і дивись упаде. Тому князю слід виявити обережність і не виходити з дому». Чиновник не вельми вірив пророкуванню звідарів, однак, позаяк сам Хосокава завжди прислухався до передбачень цього чоловіка, він негайно довів слова Моемона до оточення князя, щоб його вчасно було попереджено. В результаті Хосокава скасував намічені на п'ятнадцяте число відвідини театру, а також якийсь візит, але до палацу все-таки вирішив з'явитися, тому що ставив обов'язок понад усе.

Наступного дня до всіх інших додалася ще одна погана прикмета. Вже зібравшись до театру і вдягнувши святкові шати,

Хосокава, за давнім звичаєм, вирішив поставити священне вино перед зображенням бога Хатимана. Він узяв із рук слуги підставку з двома глечичками і вже приготувався розмістити її на божниці, коли раптом, незрозуміло чому, посудини перекинулись і священне вино вихлюпнулось назовні. Тут уже всім у домі стало ясно, що лиха не минути.

Хосокава прибув до палацу, і монах Тасіро Юецу зразу ж провів його до парадної зали. Одначе князь раптом відчув, що йому треба відлучитися з великої нужди, і тепер уже монах Курокі Кансай провів його до вбиральні. Справивши нужду, Хосокава вийшов до напівтемної вмивальні й почав мити руки. В ту ж мить хтось із криком накинувся на нього ззаду. Хосокава обернувся, й одразу перед ним мигнуло лезо меча й устромилося йому в лоба. Кров застувала князю очі, і він не міг розгледіти лице зловмисника, а той продовжував завдавати йому все нових ран. Врешті Хосокава похитнувся і впав на галерею, а вбивця, кинувши свого меча, зник у невідомому напрямку.

Монах Курокі Кансай, який супроводжував Хосокаву, охоплений жахом, утік і десь заховався, тому в палаці не зразу дізналися про те, що сталося. Лише через деякий час такий собі Хомма Садагаро із служби двірцевої охорони по дорозі з вартівні до кімнати для челяді виявив пораненого Хосокаву. Він не гаючи доповів про це своєму начальнику. Той примчав на місце події разом із начальником заго-

ну охоронців Куге Дзембеєм і керівниками варту Цутидою Хан'ємоном і Комодою Ніємоном. І ось уже палац гудів, як потривожений вулик.

Коли пораненого підняли, неможливо було встановити, хто він такий – і лице, і тіло його перетворилися на криваве місиво. Хтось нахилився над нещасним, попрохавши його назвати себе, – й тоді поранений ледве чутно промовив: «Князь Хосокава, правитель Еттю». Потім його запитали: «Хто на вас напав?» – але Хосокава переривчастим голосом повідомив тільки, що це був «чоловік у парадних шахах». Більше він не промовив жодного слова – мабуть, знепритомнів. Огляд потерпілого дозволив виявити на його тілі: «рану в ділянці потилиці глибиною сім сунів, рану на лівому плечі завглибшки шість-сім сунів, рану на правому плечі завглибшки п'ять сунів; численні порізи на руках, на лобі, за вухом і на потилиці; рану завдовжки один сяку і п'ять сунів, яка тяглася від хребта до правого боку». Присутні при огляді високопоставлені чиновники таємного нагляду Цутія Тьотаро, правитель землі Ава князь Хасимото, а також правитель землі Будзен князь Коно розпорядилися перенести потерпілого до зали Такігі-нома. Його поклали за ширмою і приставили до нього п'ятьох монахів. Даймьо ж, які перебували в парадній залі, мали по одному чергувати при ньому. В їх числі був заступник голови військового відомства Мацудайра, який виявив особливу турботу про пораненого. Зразу видно було, що їх із Хосокавою пов'язувала міцна дружба.

Тим часом звістка про те, що сталося, дійшла до ради старійшин, і було вирішено про всяк випадок замкнути не тільки вхід до палацу, але й парадні ворота. Побачивши це й до того ж прочувши про нещастя в палаці, не на жарт сполошилися князівські васали, що товпилися біля воріт. Декілька разів до них виходили чиновники таємного нагляду й намагалися заспокоїти їх, але натовп знову накочувався на ворота, наче цунамі. Наростало хвилювання й у палаці. Цутія Тьотаро разом з охоронцями та пожежниками ретельно оглянули всі служби палацу, одначе так і не змогли знайти «чоловіка у парадних шатах».

Хоч як дивно, виявити зловмисника вдалося монаху на ім'я Такараї Сога. Сога був людиною не з полохливих і не побоювся самотужки обстежити ті закутки палацу, повз які пройшли Цутія та його люди. Зазирнувши до вбиральні, розташованої неподалік од Такігі-нома, він виявив там чоловіка, що сидів навпочіпки зі скуйовдженим волоссям. У напівтемряві його важко було розгледіти як слід, одначе Сога побачив, як той видобув із шкіряного мішечка ножиці й заходився обрізати ними розтріпані бокові пасма. Підійшовши ближче, Сога запитав:

– Хто ви?

Незнайомець хрипким голосом відповів:

– Я вбив людину і приймаю постріг.

Ніяких сумнівів у тому, що це і є злочинець, не залишалося. Сога покликав людей, зловмисника виволокли із вби-

ральні й передали в руки представника служби охорони.

Той припровадив його до одного з приміщень палацу і в присутності чиновників таємного нагляду вчинив йому допит про причини здійсненого ним кривавого злочину. Та зловмисник байдуже позирав на присутніх і ніякого хоч трохи зрозумілого пояснення не давав. Лише час від часу він відкривав рота й бурмотів щось недоладне про зозулю. А в проміжках між цією маячнею підносив забруднені кров'ю руки до скронь і висмикував волосся з бокових пасом. Ітакура остаточно поринув у божевілья.

Того ж дня князь Хосокава сконав. Одначе у відповідності з розпорядженням сьогуна Йосимуне це зберігали в таємниці, і покійного під виглядом пораненого винесли в паланкіні з палацу через бічні ворота. Офіційне повідомлення про смерть Хосокави з'явилося тільки двадцять першого числа.

Що ж до Ітакури, то його припоручили турботам Мідзуно-кемоцу. Він покинув палац тим же шляхом, що й тіло Хокосави, але вже в затягнутому зеленою сіткою тюремному паланкіні. Паланкін супроводжували п'ятдесят піхотинців, одягнених у нові оранжеві кімоно й нові білі момохікі, з новенькими палицями в руках. Вигляд цієї процесії свідчив про надзвичайну дбайливість Мідзуно, що вмів завчасно підготуватися до будь-якої несподіванки, чим здобув собі похвалу сучасників.

На сьомий день після смерті Хосокави, двадцять другого

числа, високопоставлений чиновник таємного нагляду, правитель землі Тоса Ісікава від імені сьогуна оголосив ухваленний Ітакурі вирок, у якому, зокрема, говорилося: «Незважаючи на те, що цей злочин був учинений у стані безумства, і враховуючи, що князь Хосокава, правитель землі Еттю, сконав од завданих йому ран, винуватцю приписується здійснити сепуку в домі Мідзуно-кемоцу».

У присутності Ісікави Ітакурі було подано короткий меч, одначе божевільний, замість того щоб узяти його, продовжував сидіти, склавши на колінах руки. Тоді Йосіда Ясодзаемон, васал Мідзуно, змушений був одрубати Ітакурі голову. Зробити це було неважко, позаяк шия в Ітакури була не товща, ніж у дитини. Ясодзаемон підняв одрубану голову і показав її чиновнику, покликаному засвідчити факт виконання вироку. Мертве лице Ітакури справляло жалюгідне враження: гострі вилиці, жовта шкіра. Очі його були розплющені.

Чиновник, вдихнувши запах свіжої крові, схвально промовив: «Чудово».

Того ж дня було оголошено вирок Танаці Удзаемону, у відповідності з яким йому відрубали голову. У пред'явленому йому обвинуваченні було сказано: «Порушивши розпорядження, віддане правителем землі Садо, що наказувало утримувати Ітакуру Кацутосі з огляду на його хворобу під домашнім арештом, Танака Удзаемон, виявивши кричуще нехтування обов'язку, самовільно дозволив йому прибути в

палац, що призвело до тяжкого злочину і спричинило позбавлення сім'ї Ітакура статку у сім тисяч коку».

Всі представники клану Ітакура, а також їхні родичі: Ітакура-сікібу, правитель землі Садо, суддя Сакаї Саемон, сьогун Лівої Гвардії Мацудайра та інші – були засуджені до домашнього арешту. Монаха Курокі Кансая, який покинув Хосокаву, що стівав кров'ю, було позбавлено утримання й відправлено у вигнання.

Скоріше за все, Ітакура вбив Хосокаву помилково. Справа в тому, що фамільні герби домів Ітакура та Хосокава були схожі. Ітакура, звичайно ж, мав намір убити свого родича, правителя землі Садо, та через непорозуміння напав на Хосокаву. Він просто обізнався, як це сталося свого часу з Мідзуно Хаято, який заколов мечем Морі Мондо. Якщо до того ж урахувати, що в умивальні було досить темно, таке пояснення видається цілком правдоподібним. В усякому разі саме так пояснювали в той час цю трагедію.

Однаке правителя землі Садо ця версія не влаштовувала. Щоразу при згадці про цю історію він напускав на себе страдницький вигляд і говорив так:

– У Кацуосі не було ані найменшої причини бажати моєї смерті. Не забувайте, йдеться про божевільного. Скоріше за все, він напав на князя без усякого приводу. Вважати, що він обізнався, принаймні безглуздо. Під час допиту він верз нісенітниці про зозулю – ось вам і доказ моєї правоти. Напев-

но, просто-таки князь йому здався зозулею.

Бататова каша

Було це наприкінці років Генкей, а можливо, на початку правління Нінна.⁴⁵ Точний час для нашої оповіді ролі не відіграє. Читачеві досить знати, що трапилося це в сиву давнину, що йменується Хейанським періодом... І служив серед самураїв регента Мотоцуне Фудзівари такий собі гої.⁴⁶

Хотілося б навести, як годиться, його справжнє ім'я, та в стародавніх хроніках воно, на жаль, не згадується. Мабуть, це був занадто пересічний чоловік, аби варто було про нього згадувати. Взагалі слід сказати, що автори стародавніх хронік не дуже цікавилися пересічними людьми та звичайними подіями. Щодо цього вони разуче відрізнялися від японських письменників-натуралістів. Романісти Хейанської епохи, хоч як це дивно, не такі ледарі... Словом, служив серед самураїв регента Мотоцуне Фудзівари такий собі гої, і саме він і є героєм нашої оповіді.

Це був чоловік надзвичайно непоказної зовнішності. Почати з того, що він був маленький на зріст. Ніс червоний, зовнішні кути очей опущені. Вуса, ясна річ, ріденькі. Щоки запалі, тому підборіддя здається зовсім крихітним. Губи... Та якщо вдаватися в подробиці, цьому краю не буде. Стисло кажучи, зовнішній вигляд у нашого гої був на рідкість за-

⁴⁵ Роки *Генкей* – 877–884, роки *Нінна* – 884–888.

⁴⁶ *Гої* – нижчий придворний ранг.

трапезний.

Ніхто не знав, коли і яким чином цей чоловік потрапив на службу до Мотоцуне. Цілком певним було тільки те, що він з вельми давнього часу щоденно й невтомно виконує одні й ті ж обов'язки, завжди в одному й тому ж вицвілому суйкані і в одній і тій же зім'ятій шапці ебосі. І ось результат: хоч хто б із ним зустрічався, нікому й на думку не спадало, що цей чоловік був колись молодим. (В описуваний час гої перевалило за сорок.) Усім здавалося, буцім протяги на перехрестях Судзаку надули йому цей червоний застуджений ніс і символічні вуса із самого дня його появи на світ. У це несвідомо вірили поголовно всі, й, починаючи від самого пана Мотоцуне і до останнього пастушка, ніхто в цьому не сумнівався.

Про те, як оточення поводитися з людиною такої зовнішності, не варто б, напевно, й писати. У самурайських казармах на гої звертали не більше уваги, ніж на муху. Навіть його підлеглі – а їх, зі знаннями та без знань, було близько двох десятків – ставилися до нього з дивною холодністю й байдужістю. Не було випадку, щоб вони перервали свою балаканину, коли він їм що-небудь наказував. Напевно, постать гої так само мало застувала їм зір, як повітря. І якщо вже так поводитися підлеглі, то старші за посадою, всякі там домоправителі та начальники в казармах, згідно з усіма законами природи взагалі рішуче відмовлялися його помічати. Приховуючи під маскою крижаної байдужості свою дитячу та безглузду до нього ворожість, вони в разі потреби сказати

йому що-небудь обходилися виключно жестами. Але люди володіють даром мови не випадково. Природно, час від часу виникали обставини, коли порозумітися жестами не вдавалося. Необхідність удаватися до слів відносилася цілковито на рахунок його розумової недостатності. У таких випадках вони незмінно оглядали його зверху донизу, від верху зім'ятої його шапки ебосі до продраних солом'яних дзорі, потім оглядали знизу доверху, а тоді, презирливо пирхнувши, поверталися спиною. Втім, гої ніколи не сердився. Він був настільки позбавлений самолюбства і був такий боязкий, що просто не відчував несправедливості як несправедливості.

Самураї ж, рівні йому за становищем, усіляко знущалися з нього. Старі, потішаючись над його невигащою зовнішністю, слинили застарілі дотепи, молоді також не відставали, вправляючи свої здібності в так званих експромтах усе на ту ж адресу. Просто при гої вони невтомно обговорювали його ніс та його вуса, його шапку та його суйкан. Частенько предметом обговорення була його співмешканка, товстогуба дама, з якою він розлучився декілька років тому, а також п'яниця-бонза, що за чутками був з нею у стосунках. Часом вони дозволяли собі вельми жорстокі жарти. Перераховувати їх усі просто не видається можливим, але якщо ми згадаємо тут, як вони випивали з його фляги sake і потім мочилися туди, читач легко уявить собі решту.

Однаке гої залишався зовсім нечутливим до цих витівок. В усякому разі, здавався нечутливим. Хоч що б йому гово-

рили, у нього не змінювався навіть вираз обличчя. Він лише мовчки погладжував свої знамениті вуса та продовжував займатися своєю справою. Лише коли знущання переходили всі межі, приміром, коли до вузла волосся на маківці йому причіпляли клапті паперу або прив'язували до піхов його меча солом'яні дзорі, тоді він дивно морщив обличчя – чи то від плачу, чи то від сміху – і говорив:

– Що вже ви, справді, не можна ж так...

Ті, хто бачив його обличчя або чув його голос, відчували раптом укол жалості. (Це була жалість не до одного тільки червононосого гої, вона стосувалася когось, кого вони зовсім не знали, – багатьох людей, які ховалися за його обличчям і голосом та дорікали їм за безсердечність.) Це відчуття, хоч яким би невиразним воно було, проникало на мить їм у самісінькі серця. Щоправда, мало було таких, у кого воно збереглося хоч скільки-небудь довго. І серед цих небагатьох був один рядовий самурай, зовсім молодий чоловік, який приїхав із провінції Тамба. У нього на верхній губі ще тільки-тільки почали пробиватися м'які вусики. Звичайно, спершу він також разом з усіма без усякої причини зневажав червононосого гої. Та якось одного разу він почув голос, який промовляв: «Що вже ви, справді, не можна ж так...» І відтоді ці слова не виходили в нього з голови. Гої в його очах став зовсім іншою особистістю. У пропитій, сірій, тупій фізіономії він побачив також Людину, яка страждає під гнітом суспільства. І щоразу, коли він думав про те, йому

увялялося, буцім усе на світі раптом виставило напоказ свою споконвічну підлість. І в той же час увялялося йому, буцім обморожений червоний ніс і ріденькі вуса являють душі його деяку втіху...

Але так стояла справа з одним-єдиним чоловіком. За цим винятком гої оточувала загальна зневага, і він жив, правду кажучи, собачим життям. Почати з того, що він не мав ніякого пристойного одягу. В нього був один-єдиний сіро-блакитний суйкан і одна-єдина пара штанів сасинукі того ж кольору, одначе виляло все це настільки, що визначити первісний колір було вже неможливо. Суйкан іще тримався, в нього лише злегка обвисли плечі та дивного забарвлення набули шнури й вишивка, тільки й усього, та от щодо штанів, то на колінах вони були в нечувано жалюгідному стані. Гої не носили спідніх хакама, крізь діри проглядали худі ноги, і вигляд його викликав огиду не тільки у злих мешканців казарми: немовби дивишся на охлялого бика, що тягне воза з охлялим дворянином. Меча він мав також украй подержаного: руків'я ледве трималося, лак на піхвах увесь облупився. І недарма, коли він плівся по вулиці зі своїм червоним носом, на своїх кривих ногах, волочачи солом'яні дзорі, горблячись іще дужче, ніж завжди, під холодним зимовим небом і кидаючи на всі боки прохальні погляди, всі зачіпали й дражнили його. Навіть вуличні розношики, бувало й таке.

Одного разу, проходячи по вулиці Сандзьо в бік парку Сінсен, гої помітив біля узбіччя натовп хлопчаків. Дзигу за-

пускають, чи що, подумав він і підійшов подивитись. Виявилося, що хлопчаки піймали бродяче собача, накинули йому зашморг на шию і мучать його. Боязкому гої не було чужим співчуття, але доти він ніколи не намагався втілити його в дію. Цього разу, одначе, він набрався сміливості, тому що перед ним були всього лише діти. Не без зусилля зобразивши на своєму обличчі посмішку, він поплескав старшого з хлопчаків по плечу і сказав:

– Відпустили б ви його, собаці також боляче...

Хлопчак, обернувшись, підвів очі та зневажливо уп'явся в нього поглядом. Він дивився на гої зовсім так само, як управитель у казармах, коли гої не міг утямити його вказівок. Він відступив на крок і, зарозуміло відкопиливши губу, сказав:

– Обійдемося без твоїх порад. Забирайся геть, червононосий.

Гої відчув, нібито ці слова вдарили його по обличчю. Та зовсім не тому, що його було ображено й він розсердився. Ні, просто він соромився того, що втрутився не в своє діло і тим себе принизив. Аби приховати ніяковість, він вимучено посміхнувся і, не сказавши ні слова, пішов далі в напрямі до парку Сінсен. Хлопчаки, ставши плечем до плеча, корчили йому вслід гримаси й висолоплювали язики. Він цього, звичайно, не бачив. А хоч би й бачив, що це могло значити для позбавленого самолюбства гої!

Та було б помилкою стверджувати, буцім у героя нашої оповіді, у цього чоловіка, народженого для загальної знева-

ги, не було ніяких бажань. Ось уже декілька років він почував надзвичайну прихильність до бататової каші. Що таке бататова каша? Солодкий гірський батат кладуть у горщик, заливають виноградним сиропом і варять, поки аж він розвариться в кашу. Свого часу це вважалося чудовою стравою, подавали її навіть до найяснішого столу. Отже, до рота людини такого звання, як гої, вона могла потрапити хіба що раз на рік, на якому-небудь щорічному прийомі. І навіть у цих випадках потрапляло вельми небагато, тільки змастити глотку. І попоїсти донесхочу бататової каші було давньою і заповітною мрією нашого гої. Звичайно, мрією цією він ні з ким не ділився. Та що там казати, він і сам, напевно, не зовсім чітко усвідомлював, що все його життя пронизане цим бажанням. І все-таки можна сміливо стверджувати, що жив він саме для цього. Люди іноді присвячують своє життя таким бажанням, про які не знають, можна їх задовольнити чи ні. Той же, хто сміється з такого дивацтва, – просто нічого не тямить у людській природі.

Хоч як дивно, мрія гої «нажертися бататової каші» здійснилася несподівано легко. Щоб розповісти про те, як це сталося, й написано повість «Бататова каша».

* * *

Якось другого січня в резиденції Мотоцуне відбувся щорічний прийом. (Щорічний прийом – це велика учта, яку

влаштовує регент, перший радник імператора, того ж дня, коли дається подячний банкет на честь імператриці та спадкоємця. На щорічний прийом запрошуються всі дворяни, від міністрів і нижче, й він майже не відрізняється від храмових учт.) Гої в числі інших самураїв пригощався тим, що залишалося на блюдах після високих гостей. В ті часи ще не ввійшло в звичку віддавати залишки челяді, й їх поїдали, зібравшись в одному приміщенні, самураї-дружинники. Таким чином, вони начебто були учасниками учти, одначе, позаяк це відбувалося в давнину, кількість закусок не відповідала апетитам. А подавали рисові коржики, пончики в олії, мідії на парі, сушене пташине м'ясо, мальгу із Удзі, коропів із Омі, струганого окуня, лосося, фаршированого ікрою, смажених восьминогів, омарів, мандарини великі й малі, хурму на рожні та багато іншого. Була там і бататова каша. Гої щороку сподівався, що йому вдасться вволю наїстися бататової каші. Та народу завжди було багато, і йому майже нічого не діставалося. Цього разу її було особливо мало. Й тому здавалося йому, що вона мала бути особливо смачною. Пильно дивлячись на спустошені миски, він стер долонею краплю, що застрягла у вусах, і промовив, ні до кого не звертаючись:

– Хотів би я знати, чи доведеться мені коли-небудь попоїсти її вволю? – І, зітхнувши, додав: – Та де там, простого самурая бататовою кашею не годують...

Щойно він промовив ці слова, як хтось розреготався. Це був невимушений грубий регіт воїна. Гої підвів голову й бо-

язко поглянув. Сміявся Тосіхіто Фудзівара, новий тілохранитель Мотоцуне, син Токунаги, міністра у справах підданих, міцний широкоплечий чоловік величезного зросту. Він гриз варені каштани й запивав їх чорним саке. Був він уже добряче напідпитку.

– А жаль, справді, – вів далі він насмішкувато і презирливо, побачивши, що гої підвів голову. – А втім, якщо хочеш, Тосіхіто нагодує тебе донесхочу.

Зацькований пес не зразу хапає кинуту йому кістку. Зі звичною своєю незрозумілою гримасою – чи то від плачу, чи то від сміху – гої переводив погляд з порожньої миски на обличчя Тосіхіто і знову на порожню миску.

– Ну що, хочеш?

Гої мовчав.

– Ну так що ж?

Гої мовчав. Раптом він відчув, що всі погляди спрямовані на нього. Варто йому відповісти, і на нього градом посиплються насмішки. Він розумів навіть, що знущатися з нього будуть у будь-якому випадку, хоч якою буде відповідь. Він вагався. Мабуть, він переводив би очі з миски на Тосіхіто й назад без кінця, але Тосіхіто промовив знудженим тоном:

– Якщо не хочеш, так і скажи.

І почувши це, гої схвилювано відповів:

– Та ні... Уклінно вам дякую.

Всі, хто чув цю розмову, розсміялися. Хтось передражнив відповідь: «Та ні, уклінно вам дякую». Високі й круглі саму-

райські шапки відразу сколихнулися в такт вибухам реготу, ніби хвилі, над чашами та кошиками з оранжевим, жовтим, коричневим, червоним їством. Веселіше та голосніше за всіх реготав сам Тосіхіто.

– Ну, коли так, запрошую тебе до себе, – промовив він. Фізіономія його при цьому зморщилася, тому що сміх, який виривався назовні, зіштовхнувся в його горлянці з щойно випитою горілкою. – Гаразд, так тому й бути...

– Уклінно дякую, – повторив гої, заїкаючись і червоніючи. І, звісно, всі знову зареготали. Що ж до Тосіхіто, який тільки й намагався привернути загальну увагу, то він реготав іще голосніше, ніж до цього, і плечі його тряслися від реготу. Цей північний варвар визнавав у житті лише два способи згаяти час. Перший – наливатися sake, другий – реготати.

На щастя, дуже скоро всі перестали про них говорити. Не знаю вже, в чому тут річ. Скоріше за все, решті компанії не сподобалося, що увагу товариства привернуто до якогось червононосого гої. В усякому разі, тема бесіди змінилась, а позаяк sake та закусок лишилося малувато, загальну цікавість викликало повідомлення про те, що якийсь зброєносець намагався сісти на коня, влізши спохвату обома ногами в одну холошу своїх мукабакі. Тільки гої, видно, не чув нічого. Мабуть, усі думки його були зайняті двома словами: бататова каша. Перед ним стояв смажений фазан, але він не брав паличок. Його келих був наповнений чорним sake, але він до нього не приторкався. Він сидів непорушно, поклав-

ши руки на коліна, і все його обличчя, аж по саме волосся, прибите сивиною, палало наївним рум'янцем од хвилювання, мовби у дівки на розглядинах. Він сидів, забувши про час, уп'явшись поглядом у чорну лаковану миску з-під бататової каші, й дурнувато всміхався...

* * *

Якось уранці, через декілька днів, по дорозі в Аватагуті вздовж ріки Камогави повагом їхали два вершники. Один, при довгому багатому мечі, чорновусий красень із розкішними кучерями, був у цупкій блакитній каригіну і в того ж кольору хакама. Другий, самурай років сорока, з мокрим червоним носом, був у двох ватянках поверх обтьопаного суйкана, недбало підперезаний і взагалі вигляд мав украй розхлябаний. Втім, коні в обох були чудові, огирі-трилітки, один буланий, другий гнідий, добрі скакуни, тож торговці врозносі самураї, що проходили дорогою, оберталися й дивились їм услід. Позаду, не відстаючи від вершників, ішли двоє – очевидно, зброєносець і слуга. Нема доконечної потреби підказувати читачеві, що вершники були Тосіхіто і гої.

Стояла зима, однак день видався тихий і ясний, і навіть найменший вітерець не ворухив стебел пожухлого полину по берегах річки, що бігла між похмурого каміння на білій рівнині. Рідке, мов олія, сонячне світло осявало безлисті віти низеньких плакучих верб, і на дорозі чітко вирізнялися

навіть тіні трясогозук, які вертіли хвостами на верхівках дерев. Над темною зеленню пагорбів Хігасіями округло здійсмалися гори Хіей, схожі на хвилі запущеного інеєм оксамиту. Вершники їхали повільно, не приторкаючись до нагайок, і перламутрова інкрустація їхніх сідел блищала на сонці.

– Чи дозволено буде запитати, куди ми прямуємо? – промовив гої, смикаючи повід невмілою рукою.

– Скоро приїдемо, – відповів Тосіхіто. – Це ближче, ніж ти думаєш.

– Значить, це Аватагуті?

– Дуже навіть може бути...

Заманюючи сьогодні вранці гої, Тосіхіто оголосив, що вони поїдуть у напрямку Хігасіями, тому що там, мовляв, є гаряче джерело. Червононосий гої сприйняв це за чисту монету. Він давно не мився в лазні, й тіло його нестерпно свербіло. Пригоститися бататовою кашею та до того ж іще помитися гарячою водою – чого ще залишалося бажати? Тільки про це він і мріяв, трясучись на буланому огирі, змінному коні Тосіхіто. Одначе вони проїжджали одне село за одним, а Тосіхіто й не збирався зупинятися. Тим часом вони минули Аватагуті.

– Значить, це не в Аватагуті?

– Потерпи ще трохи, – озвався Тосіхіто, посміхаючись.

Він продовжував їхати, наче й не було нічого, і тільки відвернувся, щоб не бачити обличчя гої. Хатини обабіч дороги траплялися все рідше, на просторих зимових полях видніли-

ся тільки ворони, що добували собі корм, і тьмяною блакиттю мінився вдалині сніг, який зберігся в тіні гір. Небо було ясне, гострі верхівки рай-дерева встромлялися в нього так, що боліли очі, й від цього чомусь було особливо зимно.

– Значить, це де-небудь неподалік од Ямасіні?

– Ямасіна – ось вона. Ні, це ще трохи далі.

Дійсно, ось і Ямасіну вони проїхали. Та що Ямасіна. Непомітно лишили позаду Секіяму, а там сонце перейшло за полудень, і вони підїхали до храму Міідера. У храмі в Тосіхіто виявився приятель-монах. Зайшли до монаха, пообідали в нього, а по завершенні трапези знову залізли на коней і вирушили в дорогу. Тепер їхній шлях, на відміну від попереднього, лежав через зовсім уже пустельну місцевість. А треба сказати, що в ті часи повсюди гасали ватаги розбійників... Гої, зовсім згорбившись, заглянув Тосіхіто в обличчя й запитав:

– Нам далеко ще?

Тосіхіто всміхнувся. Так усміхається дорослому хлопчисько, що його зловили на пустотливій вихватці. Біля кінчика носа збираються зморшки, мускули навколо очей розтягуються, і здається, буцім він готовий розсміятися, та не відважується.

– По правді кажучи, я намірився відвезти тебе до себе в Цуругу, – промовив нарешті Тосіхіто і, розсміявшись, вказав нагайкою кудись удалину. Там сліпуче сяйнуло під промінням сонця озеро Омі.

Гої розгубився.

– Ви зволили сказати – в Цуругу? Ту, що в провінції Етідзен? Ту саму?

Він уже чув сьогодні, що Тосіхіто, зробившись зятем цурузького Арихіто Фудзівари, переважно живе в Цурузі. Одначе досі йому й на думку не спадало, що Тосіхіто потягне його туди. Передовсім, хіба можливо благополучно дістатися провінції Етідзен, яка лежить за багатьма горами та ріками, ось так – удвох, у супроводі всього лише двох слуг? Та ще в такі часи, коли повсюдно ходять чутки про нещасних подорожніх, убитих розбійниками?... Гої благально подивився на Тосіхіто.

– Та як же це так? – мовив він. – Я гадав, що треба їхати до Хігасіями, а виявилося, що їдемо до Ямасіни. Доїхали до Ямасіни, а виявилося, що треба в Міідеру... І ось тепер ви кажете, що треба до Цуруги, в провінцію Етідзен... Як же так... якби ви хоч одразу сказали, а то потягли з собою, ніби холопа якого-небудь... До Цуруги, це ж безглуздо...

Гої ледве не плакав. Якби сподівання «нажертися батато-вої каші» не збудило його сміливості, він, мабуть, тут же залишив би Тосіхіто й повернув назад до Кіото. Тосіхіто ж, бачачи його розгубленість, злегка зсунув брови й насмішкувато сказав:

– Якщо з тобою Тосіхіто, вважай, що з тобою тисяча людей. Не турбуйся, нічого не трапиться в дорозі.

Потім він підкликав зброєносця, прийняв од нього сагай-

дак і повісив за спину, взяв у нього лук, який блищав чорним лаком, і поклав перед собою впоперек сідла, торкнув коня і поїхав уперед. Позбавленому самолюбства гої нічого не залишалось, окрім як підкоритися волі Тосіхіто. Боязко поглядаючи на пустельні простори навколо себе, він бурмотів напівзабуту сутру «Каннон-кьо», червоний ніс його майже торкався луки сідла, й він одноманітно розгойдувався в такт крокам свого не прудкого коня.

Рівнина, що луною віддавала стукіт копит, була вкрита заростями жовтого місканту. Там і сям виднілися калюжі, холодно в них відбивалося блакитне небо, й тому ніяк не вірилося, що вони вкриються кригою цього зимового вечора. Вдалині тягнувся гірський хребет, сонце стояло позаду нього, і він видавався довгою темно-ліловою тінню, де не було вже помітно звичного блиску нерозталого снігу. Втім, похмурі кущі місканту раз у раз приховували цю картину від очей мандрівців... Раптом Тосіхіто, повернувшись до гої, жваво сказав:

– А ось і підходящий посланець знайшовся! Зараз я передам із ним доручення в Цуругу.

Гої не зрозумів, що має на увазі Тосіхіто. Він зі страхом подивився в той бік, куди Тосіхіто вказував своїм луком, але, як і раніше, ніде не було видно жодної людини. Тільки одна лисиця ліниво пробиралася крізь густу лозу, відсвічуючи теплим кольором шубки на призахідному сонці. У ту мить, коли він її помітив, вона злякано підскочила й кину-

лася навтьоки – це Тосіхіто, змахнувши нагайкою, пустив до неї вскач свого коня. Гої, забувши про все, помчав слідом. Слуги, звичайно, теж не затримувалися. Деякий час рівнина сповнювалася дрібним стуком копит по камінню, нарешті Тосіхіто зупинився. Лисицю було вже спіймано. Він тримав її за задні лапи, й вона висіла вниз головою біля його сідла. Мабуть, він гнав її доти, доки вона могла бігти, а потім наздогнав і схопив. Гої, збуджено витираючи піт, який виступив у ріденьких вусах, підїхав до нього.

– Ну, лисице, слухай мене добре! – навмисно пишномовним тоном промовив Тосіхіто, піднявши лисицю перед своїми очима. – Сьогодні ж уночі з’явишся до маєтку цурузького Тосіхіто і скажеш там так: «Тосіхіто намірився раптом запросити до себе гостя. Завтра до часу Змії⁴⁷ вислати йому назустріч до Такісіми людей, та з ними пригнати двох коней під сідлами». Запам’ятала?

З останнім словом він раз струсонув лисицю й закинув її далеко в кущі. Слуги, що на той час уже наздогнали їх, із реготом заплескали в долоні й заволали їй услід: «Гайда! Гайда!» Звірок, маючи шкурку кольору опалого листя, втікав скільки духу, не розбираючи дороги серед каміння та коріння дерев. Із того місця, де стояли люди, все було видно як на долоні, тому що звідси якраз рівнина починала плавно знижуватися й переходила в русло висохлої ріки.

– Чудовий посланець, – промовив гої.

⁴⁷ Час Змії – з 9-ї до 11-ї години ранку.

Він із наївним захватом і побожною шанобливістю дивився знизу вгору на обличчя цього дикого воїна, який навіть лисицю обводить навколо пальця. Про те, в чому полягає відмінність між ним і Тосіхіто, він не мав часу подумати. Він лише чітко відчував, що межі, в яких владарює воля Тосіхіто, дуже широкі й його власна воля також тепер перебуває в них і має свободу настільки, наскільки це дозволяє воля Тосіхіто... Лестощі в таких обставинах народжуються, видно, зовсім природним чином. І надалі навіть відзначаючи в поведінці червононосого гої блазенські риси, не слід лише через них необачно сумніватися в характері цієї людини.

Відкинута лисиця клубком скотилася вниз по схилу, спритно прослизнула між камінням через русло пересохлої ріки й по діагоналі винеслася на протилежний схил. На бігу вона обернулася. Самураї, що спіймали її, все ще височіли на своїх конях на гребені далекого схилу. Вони здавалися маленькими, не більшими ніж палець. Особливо виразно було видно гнідого та буланого: облиті вечірнім сонцем, вони були намальовані в морозяному повітрі.

Лисиця озирнулася знову й вихором понеслася крізь зарості сухої трави.

* * *

Як і передбачалося, наступного дня в час Змії мандрівці підїхали до Такасіми. Це було тихе село біля вод озера Біва,

декілька солом'яних дахів, розкиданих там і сям під похмурим, не таким, як учора, затягнутим хмарами небом. У про-світки між соснами, що росли на березі, холодно дивилася схожа на невідполіроване дзеркало поверхня озера, вкрита легкими попелястими брижами. Тут Тосіхіто обернувся до гої і сказав:

– Поглянь туди. Нас зустрічають мої люди.

Гої поглянув – дійсно, між соснами з берега до них поспішали двадцять-тридцять людей верхових і піших, з рукавами, що розвівалися на зимовому вітрі, ведучи в повіді двох коней під сідлами. Зупинившись на належній відстані, верхові покvapливо зійшли з коней, піші шанобливо схилилися біля узбіччя, і всі стали з побожністю очікувати наближення Тосіхіто.

– Я бачу, лисиця виконала ваше доручення.

– У цієї тварини вдача перевертня, виконати таке доручення для неї раз плюнути.

Так, розмовляючи, Тосіхіто і гої підїхали до челяді, що очікувала.

– Стременні! – промовив Тосіхіто.

Шанобливо схилені люди покvapливо підхопилися й узяли коней за вуздечки. Всі раптом одразу звеселилися.

Тосіхіто і гої зійшли на землю. Ледве вони всілися на хутряну підстилку, як перед обличчям Тосіхіто став сивий слуга в коричневому суйкані та сказав:

– Дивна річ приключилася вчора ввечері.

– Що там таке? – ліниво запитав Тосіхіто, передаючи гої піднесені слугами коробки вариго із закусками та бамбукові фляги.

– Дозвольте доповісти. Вчора ввечері в час Пса⁴⁸ пані несподівано знепритомніла. В нестямі вона сказала: «Я – ли-
сиця із Сакамото. Наблизьтеся й добре слухайте, я передаю
вам те, що сказав сьогодні пан». Коли всі зібралися, пані зво-
лила сказати такі слова: «Пан раптом намірився запросити
до себе гостя. Завтра до часу Змії вишліть йому назустріч
до Такасіми людей, а з ними приженіть двох коней під сід-
лами».

– Це дійсно дивна річ, – погодився гої, щоб зробити при-
ємність панові та слугі, а сам переводив зіркий погляд з од-
ного на другого.

– Це ще не все, що зволила сказати пані. Після того вона
застрашливо затряслася, закричала: «Не запізниться, інакше
пан вижене мене з родового дому!» – а потім невтішно за-
плакала.

– Що ж було далі?

– Далі вона поринула в сон. Коли ми виїжджали, вона ще
не зволила прокинутись.

– Он як! – урочисто промовив Тосіхіто, обернувшись до
гої, коли слуга замовк. – Навіть звірі служать Тосіхіто!

– Залишається тільки подивуватись, – озвався гої, схилив-
ши голову й чухаючи свого червоного носа. Потім, зобразив-

⁴⁸ Час Пса – з 7-ї до 8-ї години вечора.

ши на своєму обличчі надзвичайне здивування, він застиг із роззявленим ротом. У вусах його застрягла крапля sake.

* * *

Минув день, і настала ніч. Гої лежав без сну в одному з приміщень маєтку Тосіхіто, втупившись незрячим поглядом у вогник світильника. В душі його одне за одним пропливали враження вечора напередодні – Мацуяма, Огава, Карено, що їх вони проїздили на шляху сюди, базікаючи та сміючись, запахи трав, листя дерев, каміння, диму вогнищ, на яких палили торішне бадилля; й відчуття величезного полегшення, коли вони підїхали, нарешті, до маєтку і крізь вечірній туман він побачив червоне полум'я вугілля в довгих ящиках. Зараз, у постелі, про все це думалось, як про щось далеке й давнє. Гої з насолодою простягнув ноги під жовтим теплим плащем і подумки замислено оглянув своє нинішнє становище. Під ошатним плащем на ньому були два підбиті ва-тою кімоно з блискучого шовку, позичені Тосіхіто. В самому цьому одязі так тепло, що можна навіть, напевно, спітніти. А тут іще піддає жару sake, удосталь випите за вечерею. Там, просто за віконницею в узголів'ї, розкинувся широкий двір, увесь блискучий від інею, та в ось такому блаженному стані це не страшно. Величезна відмінність у порівнянні з тими часами, скажімо, коли він був у Кіото учнем самурая. І все-таки в душі нашого гої зріло якесь невідповідне занепо-

коєння. По-перше, час тягнувся занадто повільно. А з другого боку, він почувався так, ніби йому зовсім не хочеться, щоб світанок – і час насолоди бататовою кашею – наставав скоріше. І в зіткненні цих суперечливих чуттів збудження, що оволоділо ним через різку зміну обстановки, вляглося, застигло, пасувало сьогоднішній погоді. Все це, разом узятє, заважало йому й віднімало сподівання на те, що навіть жадане тепло дасть йому можливість заснути.

І тут у дворі пролунав громовий голос. Судячи з усього, голос належав тому самому сивому слугі, який зустрічав їх нещодавно на середині дороги. Цей сухий голос, чи тому, що він звучав на морозі, був страшний, і гої здавалося, буцім кожне слово віддається в нього у кістках поривами крижаного вітру.

– Слухати мене, холопи! На виконання волі пана нехай кожне принесе сюди завтра вранці до часу Зайця⁴⁹ по мішку гірських бататів завтовшки три суні і завдовжки п'ять сяку! Не забудьте! До часу Зайця!

Він повторив це декілька разів, а потім замовк, і зовні знову раптом запанувала зимова ніч. У тиші було чути, як шипить олія в світильнику. Вогник тремтів, схожий на стрічечку червоного шовку. Гої позіхнув, поплямкав губами і знову занурився в безладні думки. Гірські батати було звелено принести, звичайно, для бататової каші... Щойно він подумав про це, як у душу його знову повернулося відчуття неспо-

⁴⁹ Час Зайця – з 5-ї до 7-ї години ранку.

кою, про яке він забув, прислухаючись до голосу на підвір'ї. З іще більшою силою, ніж раніше, відчув він, як йому хочеться по можливості відтягти частування бататовою кашею, і це відчуття зловісно закріпилося в його свідомості. Так легко трапилася йому нагода «нажертися бататової каші», що терпляче очікування протягом стількох літ здавалося тепер зовсім безглуздом. Коли можеш попоїсти, тоді раптом виникає якась тому перешкода, а коли не можеш, ця перешкода зникає, і тепер хочеться, щоб уся процедура частування, якого нарешті дочекався, минула якось благополучно... Ці думки, подібно до дзиги, невідступно кружляли в голові у гої, поки, знеможений утомою, він заснув раптом мертвим сном.

Прокинувшись наступного ранку, він одразу згадав про гірські батати, покvapливо підняв штору і виглянув надвір. Мабуть, він проспав і час Зайця минув уже давно. У дворі на довгих матах горою громадилися до самого даху декілька тисяч предметів, схожих на заокруглені колоди. Придивившись, він зрозумів, що все це – неймовірно величезні гірські батати завтовшки три суні і завдовжки п'ять сяку.

Протираючи заспані очі, він із здивуванням, майже з жахом тупо дивився на те, що діється у дворі. Повсюди на заново збитих козлах стояли рядами по п'ять-шість великих казанів, навколо яких метушилися десятки жінок простого стану в білому одязі. Вони готувалися до варіння бататової каші – одні розпалювали вогонь, другі вигрібали золу, треті, чер-

паючи новенькими дерев'яними діжечками, заливали в казани виноградний сироп, і всі миготіли так, що в очах рябіло. Дим із-під казанів і пара від сиропу змішувались із вранішнім туманом, який іще не встиг розсіятись, і весь двір скоро заволокло сірою імлою, і в цій імлі вирізнялось яскравими червоними плямами тільки полум'я, що шалено било під казанами. Все, що бачили очі, все, що чули вуха, являло собою сцену страшного переполоху чи то на полі бою, чи то на пожежі. Гої з особливою ясністю свідомості подумав про те, що ось ці гігантські батати у цих гігантських казанах перетворюються на бататову кашу. І ще він подумав про те, що плентався з Кіото сюди, в Цуругу, в далеку провінцію Етідзен, спеціально для того, щоб їсти цю саму бататову кашу. І чим більше він думав, тим тоскніше йому робилося. Гідний співчуття апетит нашого гої на цей час уже зменшився наполовину.

Через годину гої сидів за сніданком разом із Тосіхіто і його тестем Арихіто. Перед ним стояв один-єдиний срібний казанок, але казанок цей був по вінця наповнений розкішною, наче море, бататовою кашею. Гої тільки нещодавно бачив, як декілька десятків молодих хлопців, вправно орудуючи тесками, покришили один за одним усю гору бататів, які громадилися до самісінького даху. Він бачив, як служниці, метушливо бігаючи туди й сюди, звалили покришені батати в казани до останнього шматочка. Він бачив, зрештою, коли на матах не лишилося жодного батата, як із казанів попливли,

звиваючись, у ясне ранкове небо стовпи гарячої пари, насичені запахами бататів і виноградного сиропу. Він бачив усе це своїми очима, і нічого дивного не було в тому, що тепер, сидячи перед повним казанком і ще не доторкнувшись до нього, він уже почувався ситим... Він незграбно витер піт з лоба.

– Тобі не доводилося попоїсти вволю бататової каші, – промовив Арихіто. – Починай же, не соромся.

Він повернувся до хлопчиків-слуг, і за його наказом на столі з'явилося ще декілька срібних казанків. І всі вони по вінця були наповнені бататовою кашею. Гої зажмурився, його червоний ніс почервонів іще дужче, і він, зануривши в кашу глиняний черпак, насилу подужав половину казанка. Тосіхіто підсунув йому повний казанок і сказав, безжально, сміючись:

– Батько ж тобі сказав. Починай, не соромся.

Гої зрозумів, що справа кепська. Говорити про сором не доводилося, він із самого початку бачити не міг цієї каші. Половину казанка він, пересилиючи себе, якось подужав. А далі виходу не було. Якщо він з'їсть іще хоч трохи, то все попре із глотки назад, а якщо він відмовиться, то втратить прихильність Тосіхіто й Арихіто. Гої знову зажмурився і проковтнув приблизно третину половини, що залишалася. Більше він не міг проковтнути жодної краплі.

– Уклінно дякую, – пробурмотів він розгублено. – Я вже наївся вволю... Не можу більше, уклінно дякую.

У нього був жалюгідний вигляд, на його вусах і на кінчику носа, немовби в розпал літа, висіли великі краплі поту.

– Ти їв іще мало, – промовив Арихіто й додав, звертаючись до слуг: – Гість, як видно, соромиться. Чого ж ви стоїте?

Слуги за наказом Арихіто взялися було за черпаки, щоб набрати каші з повного казанка, та гої, замахавши руками, ніби відганяючи мух, почав запобігливо відмовлятися.

– Ні-ні, вже досить, – бурмотів він. – Дуже вибачаюсь, але мені вже вистачить...

Мабуть, Арихіто продовжував би настійно частувати гої, та в цей час Тосіхіто раптом показав на дах будинку навпроти і сказав: «Ого, погляньте-но!» І це, на щастя, відвернуло загальну увагу. Всі подивилися. Дах був залитий промінням ранкового сонця. І там, купаючи глянсувате хутро в цьому сліпучому світлі, сидів такий собі звірок. Та сама лисиця із Сакамото, яку піймав позавчора на сухих пустищах Тосіхіто.

– Лисиця теж завітала покуштувати бататової каші, – сказав Тосіхіто. – Гей, хто там, дайте пожерти цій тварюці!

Наказ було негайно виконано. Лисиця стрибнула з даху й тут же у дворі взяла участь у частуванні.

Уп'явшись поглядом у лисицю, що хлебтала бататову кашу, гої з сумом і розчуленням подумки оглянувся на себе самого, яким він був до приїзду сюди. Це був він, над ким потішалися самураї. Це був він, кого навіть вуличні хлопчачки обзивали червононосим. Це був він, самотній чоловічок у вицвілім суйкані та драних хакама, хто понуро, як бездом-

ний пес, вештався по вулиці Судзаку. І все-таки це був він, щасливий гої, що плекав мрію попоїсти вволю бататової каші... Від усвідомлення, що більше ніколи в житті він не візьме до рота цю бататову кашу, на нього зійшло заспокоєння, і він відчув, як висихає на ньому піт, і висохла навіть крапля на кінчику носа. Вранці в Цурузі сонячно, одначе вітер пробирає до кісток. Гої покvapливо схопився за ніс і голосно чхнув у срібний казанок.

Вересень 1916 р.

Мавпа

Діло було в той час, коли я, повернувшись із далекого плавання, вже готовий був попрощатися зі званням «хангьоку»⁵⁰ (так на військових кораблях називають кадетів). Це сталося на третій день після того, як наш броненосець увійшов до порту Йокосуки, годині о третій дня. Як завжди, голосно протрубив ріжок, закликаючи на перекличку тих, що звільнялися на берег. Не встигла в нас майнути думка: «Та сьогодні ж черга сходити на берег правобортовим, а вони вже вишикувалися на верхній палубі!» – як раптом протрубили загальний збір. Загальний збір – не жарт. Зовсім нічого не розуміючи, ми кинулися нагору, на бігу запитуючи один одного, що сталося.

Коли всі вишикувались, помічник командира сказав нам так:

– Останнім часом на нашому кораблі з'явилися випадки крадіжок. Зокрема вчора, коли з міста приходив годинникар, у когось пропав срібний кишеньковий годинник. Тому сьогодні ми зробимо поголовний обшук команди, а також оглянемо особисті речі.

Ось що приблизно він нам сказав. Про випадок з годинником я чув уперше, але що в нас бували крадіжки, це ми

⁵⁰ Хангьоку – гейша-учениця, яка ще не оволоділа складною майстерністю справжньої гейші.

знали: в одного унтер-офіцера та у двох матросів пропали гроші.

Позаяк особистий обшук, зрозуміло, всім довелося роздягтися догола. Добре, що був лише початок жовтня, коли здається, що ще літо, – варто лише подивитись, як яскраво освітлює сонце буї, що гойдаються в гавані, – і роздягтися не так уже й страшно. Біда лиш: у деяких із тих, хто збирався на берег повеселитися, при обшуку знайшли в кишенях порнографічні листівки, превентивні засоби. Вони стояли червоні, розгублені, не знали, куди дітися. Здається, двох-трьох офіцери побили.

Хай там як, коли всієї команди шістсот душ, то для найкоротшого обшуку все-таки потрібен час. І дивним же було це видовище, більш дивного не побачиш: шістсот душ, усі голі, юрмляться, зайнявши всю верхню палубу. Ті, що з чорними обличчями та руками, – кочегари; у крадіжці запідозрили було їх, і тепер вони з похмурим виглядом стояли в самих трусах: хочете, мовляв, обшукувати, так шукайте де завгодно.

Поки на верхній палубі заварювалася ця каша, на середній і нижній палубах почали перетрясати речі. Біля всіх люків розставили кадетів, так що з верхньої палуби вниз – ні ногою. Мене призначили робити обшук на середній і нижній палубах, і я з товаришами ходив, заглядаючи в речові мішки та скриньки матросів. За весь час перебування на військовому кораблі такою справою я займався вперше, і порпати-

ся в ліжках, нишпорити по полицях, де лежали речові мішки, виявилось куди морочливіше, ніж я думав. Тим часом такий собі Макіта, теж кадет, як і я, знайшов украдені речі. І годинник, і гроші лежали в скриньці сигнальника на ім'я Нарасіма. Там же знайшовся ніжик із перламутровою ручкою, що пропав у стюарда.

Скомандували «розійтись» і зараз же після цього – «зібратися сигнальникам». Решта, звичайно, були раді-радісінкі. Особливо кочегари, на яких упала підозра, – вони почувалися просто щасливчиками. Та коли сигнальники зібрались, виявилось, що Нарасіми серед них немає.

Я ж бо ще недосвідченим був і нічого цього не знав, але, як казали, на військових кораблях не раз траплялося, що вкрадені речі знаходяться, а винуватець – ні. Винуватці, звісно, накладають на себе руки, причому в дев'яти випадках із десяти вішаються у вугільному трюмі, у воду ж рідко хто кидається. Розповідали, зрештою, що на нашому кораблі був випадок, коли матрос розпоров собі живіт, але його знайшли ще живого і, принаймні, врятували йому життя.

Позаяк траплялося таке, то, коли стало зрозуміло, що Нарасіма зник, офіцери злякалися. Я й досі живо пам'ятаю, як переполошився помічник командира. Говорили, що на миттєвій війні він показав себе справжнім героєм, але зараз він навіть на лиці змінився й так хвилювався, що просто смішно було дивитись. Усі ми презирливо переглянулися. Постійно твердить про виховання волі, а сам так розкис!

Зразу ж за наказом помічника командира почалися пошуки по всьому кораблю. Ну, тут усіх охопило особливо приємне збудження. Зовсім як у зівак, що біжать дивитися пожежу. Коли поліцейський вирушає арештувати злочинця, незмінно виникає побоювання, що той чинитиме опір, однаке на військовому кораблі це виключено. Хоча б тому, що між нами і матросами суворо – так суворо, що цивільному навіть не зрозуміти – дотримувалось поділяння на вищих і нижчих, а субординація – велика сила. Охоплені азартом, ми збігли вниз.

Саме в цю хвилину збіг униз і Макіта й теж із таким виглядом, що, мовляв, страх цікаво, ляпнув мене ззаду по плечу і сказав:

– Слухай, я згадав, як ми ловили мавпу.

– Нічого, ця мавпа не така спритна, як та, все буде гаразд.

– Ну, знаєш, якщо ми будемо розкошувати, якраз і прогавимо – втече.

– Нехай утікає. Мавпа – вона і є мавпа.

Так, перекидаючись жартами, спускалися ми вниз.

Мова йшла про мавпу, яку під час навколосвітнього плавання дістав в Австралії від когось у подарунок наш комендор. За два дні перед заходом до Вільгельмсгафена вона витягла у капітана годинник і кудись пропала, і на кораблі піднявся переполох. Пояснювався він почасти й тим, що під час тривалого плавання всі знемагали від нудьги. Не кажучи вже про комендора, якого це стосувалось особисто, усі ми, як бу-

ли в робочому одязі, кинулись обшукувати корабель – знизу, від самої кочегарки, догори, до артилерійських башт, словом, зчинилася метушня неймовірна. До того ж на кораблі було чимало інших тварин і птахів, у кого – отриманих у подарунок, у кого – куплених, так що, поки ми бігали по кораблю, собаки хапали нас за ноги, пелікани кричали, папуги в клітках, підвішених на канатах, лопотіли крилами, як ошалілі, – загалом, усе було як під час пожежі в цирку. В цей час бісова мавпа раптом вискочила звідкілясь на верхню палубу і з годинником у лапі хотіла забратися на щоглу. Та біля щогли якраз працювали кілька матросів, і вони, звісно, її не прогавили. Один з них схопив її за шию, і мавпу легко скрутили. Годинник, якщо не брати до уваги розбитого скла, залишився майже неушкодженим. На пропозицію комендора на мавпу наклали кару – дводенне позбавлення їжі. Але смішно, що сам же комендор не витримав і ще до закінчення терміну дав мавпі моркви й картоплі. «Як побачив її таку сумну – хоч мавпа, а все-таки жаль стало», – говорив він. Це, щоправда, безпосередньо до справи не має відношення, але, беручись шукати Нарасіму, ми і дійсно відчували приблизно те ж саме, що й тоді в погоні за мавпою.

Я першим дістався палуби. А на нижній палубі, як ви знаєте, завжди неприємна темрява. Тільки тьмяно поблискують поліровані металеві частини й пофарбовані залізні листи. Здається, буцім задихаєшся, просто сили немає. У цій темряві я зробив кілька кроків до вугільного трюму і ледве

не скрикнув од несподіванки: біля входу до трюму стирчала верхня половина тулуба. Мабуть, чоловік щойно мав намір через вузький люк проникнути до трюму і вже спустив ноги. З мого місця я не міг розібрати, хто це, бо голова його була опущена і я бачив тільки плечі в синій матроській блузі та кашкет. До того ж у півночі вимальовувався лише його силует. Однак я інстинктивно здогадався, що це Нарасіма. Значить, він хоче зійти в трюм, аби заповіяти собі смерть.

Мене охопило надзвичайне збудження, невимовно приємне збудження, коли кров закипає в усьому тілі. Воно – як би це сказати? – було точнісінько таким, як у мисливця, коли він із рушницею в руках підстерігає дичину. В нестямі я підскочив до Нарасіми й швидше, ніж кидається на здобич мисливський собака, обома руками міцно вчепився йому в плечі.

– Нарасімо!

Я вигукнув це ім'я без усякого картання, без лайки, і голос мій якось дивно дрижав. Нема чого й казати, що це дійсно був винуватий – Нарасіма.

Нарасіма, навіть не намагаючись вивільнитись із моїх рук, усе так само видимий із люка по пояс, тихо підвів голову й подивився на мене. Сказати «тихо» – цього мало. Це було таке «тихо», коли всі сили, які були, вичерпались – і не бути тихим уже неможливо. В цьому «тихо» таїлася неминучість, коли нічого більше не лишається, коли тікати нікуди, це «тихо» було як напівзірвана рея, що, коли шквал пронесеться,

з останніх сил прагне повернутися в попереднє положення. Несвідомо розчарований тим, що очікуваного опору не було, і ще більш цим роздратований, я дивився на це «тихо» зведене лице.

Такого лица я більше жодного разу не бачив. Диявол, глянувши на нього, заплакав би – ось яке це було лице! І навіть після моїх слів ви, які не бачили цього лица, не в змозі собі його уявити. Мабуть, я зумію описати вам ці повні сліз очі. Можливо, зможете ви вгадати, як конвульсивно сіпалися мускули рота, що зразу перестали слухатися його волі. Й само це спітніле, землисто-сіре лице – його я легко зумію зобразити. Але вираз, який складався з усього цього разом, – цей страшний вираз – його ніякий письменник не опише. Для вас, для письменника, я спокійно завершую на цьому свій опис. Я відчув, що цей вираз, як блискавка, випалив щось у мене в душі – так сильно вразило мене лице матроса.

– Негіднику! Чого тобі тут треба? – сказав я.

І раптом слова мої прозвучали так, ніби «негідник» – я сам. Що міг би я відповісти на запитання: «Негіднику, чого тобі тут треба?» Хто міг би спокійно сказати: «Я хочу зробити з цієї людини злочинця?» Хто міг би сказати, дивлячись на таке лице? Так, як я зараз вам розповідаю, здається, що це тривало довго, та насправді всі ці самозвинувачення промайнули в мене в душі за одну секунду. Й ось у цю саму мить ледве чутно, але чітко донеслися до мого слуху слова: «Мені соромно».

Висловлюючись образно, я міг би сказати, що ці слова мені прошепотіло моє власне серце. Вони обізвалися в моїх нервах, мов укол голки. Мені також стало «соромно», як і Нарасімі, й захотілося схилити голову перед чимось, що стоїть вище нас. Розтиснувши пальці, що вчепилися в плечі Нарасіми, я, як пійманий мною злочинець, із відсутнім поглядом завмер над люком до трюму.

Решту ви можете собі уявити й без моєї розповіді. Нарасіму відразу ж посадили до карцеру, а наступного дня відправили до військової тюрми в Урага. Не хочеться про це говорити, але ув'язнених там часто примушують «тягати ядра». Це значить, що цілими днями вони мусять переносити з місця на місце на відстань кількох метрів чавунні кулі вагою дев'ятнадцять кілограмів. Так от, якщо говорити про страждання, то нестерпнішим за це для ув'язнених немає нічого. Пам'ятаю, у Достоевського в «Мертвому домі», який ви мені колись давали прочитати, говориться, що коли примусити арештанта багато разів переливати воду із цебра в цебер, то від цієї марної роботи той неодмінно заподіє собі смерть. А позаяк арештанти там дійсно зайняті такою роботою, то лишається тільки дивуватися, що серед них не буває самогубців. Туди-то й потрапив цей сигнальник, якого я спіймав, – веснянкуватий, боязкий, тихий чоловічок...

Увечері, коли я з приятелями-кадетами стояв біля борту і дивився на порт, який танув у сутінках, до мене підійшов Макіта й жартівливо сказав:

– Твоя заслуга, що взяли мавпу живою.

Мабуть, він думав, що в душі я цим пишаюся.

– Нарасіма – людина. Він не мавпа, – відповів я різко й відійшов од борту.

Решта, звичайно, здивувалися: ми з Макітою ще в кадетському корпусі були друзями й жодного разу не сварились.

Крокуючи палубою від корми до носа, я з теплим почуттям згадав, яким розгубленим був помічник командира, що турбувався про Нарасіму. Ми ставилися до сигнальника, як до мавпи, а він йому по-людськи співчував. І ми, бовдури, ще зневажали його – невимовна дурість! У мене зробилося кепсько на душі, я похнюпив голову. І знову закрокував уже темною палубою від носа до корми, стараючись ступати якомога тихше. А то, здавалося мені, Нарасіма, почувши в карцері мої бадьорі кроки, образиться.

З'ясувалося, що Нарасіма вчиняв крадіжки через жінок. На який строк його засудили, я не знаю. Принаймні, декілька місяців він просидів за ґратами: тому що мавпі можна вибачити і звільнити її від покарання, людині ж вибачити не можна.

Вересень 1916 р.

Носова хусточка

Професор юридичного факультету Токійського імператорського університету Хасегава Кіндзо сидів на веранді в плетену кріслі й читав «Нотатки про драматургію» Стріндберга.⁵¹

Фахом професора було вивчення колоніальної політики. Тому та обставина, що професор читав «Нотатки про драматургію», може видатися читачу дещо несподіваною. Однак професор, відомий не лише як учений, але й як педагог, неодмінно, наскільки дозволяв йому час, переглядав книги, не потрібні йому за фахом, але якоюсь мірою близькі думкам і почуттям сучасного студентства. Дійсно, тільки з цієї причини він нещодавно взяв на себе клопіт прочитати «*De profundis*»⁵² Оскара Вайлда – книгу, якою зачитувалися студенти одного інституту, де професор за сумісництвом обіймав пост директора. А позаяк у професора була така звичка, не доводиться дивуватися, що в цю хвилину він читав книгу про сучасну європейську драму та європейських акторів. Річ

⁵¹ Юхан Август Стріндберг (1849–1912) – відомий шведський письменник і публіцист. Оскар Вайлд (1854–1900) – відомий англійський письменник. На початку століття був дуже популярний в Японії серед інтелігенції. Вона захоплювалася не тільки їхніми художніми творами, але і статтями Стріндберга, в тому числі «Драматургією» (1907–1910), статтями про літературу та мистецтво «Задуми» (1891) і посмертно опублікованою сповіддю Вайлда «*De profundis*» (1905).

⁵² «Із глибини» (лат.).

у тім, що у професора були студенти, які писали критичні статті про Ібсена, Стріндберга або Метерлінка, і навіть ентузіасти, готові за прикладом цих драматургів зробити написання драм справою всього свого життя.

Закінчивши читати особливо цікавий розділ, професор щоразу клав книгу в полотняній обкладинці на коліна і спрямовував байдужливий погляд на ліхтар-гіфу, що звисав зі стелі. Дивно, варто було професору відкласти книгу, як думка його покидала Стріндберга. Замість Стріндберга йому западала на думку дружина, з якою вони купували цей ліхтар. Професор одружився в Америці, під час наукового відрядження, і дружиною його, природно, була американка. Однак у своїй любові до Японії і японців вона нітрохи не поступалася професору. Зокрема, тонкі вироби японської художньої промисловості їй дуже подобались. Тому ліхтар-гіфу, який висів на веранді, свідчив не стільки про смаки професора, скільки про пристрасть його дружини до всього японського.

Щоразу, опускаючи книгу на коліна, професор думав про дружину, про ліхтар-гіфу,⁵³ а також про репрезентовану цим ліхтарем японську культуру. Професор був переконаний, що за останні п'ятнадцять років японська культура в галузі матеріальній виявила помітний прогрес. А от у галузі духовній не можна було знайти нічого, гідного цього слова. Більш того, в певному відношенні спостерігався скоріше занепад. Що

⁵³ Ліхтар-гіфу – паперовий ліхтар яйцеподібної форми, що виготовлявся у префектурі Гіфу.

ж робити, аби знайти, як велить обов'язок сучасного мислителя, шляхи порятунку від цього занепаду? Професор прийшов до висновку, що, крім бусидо – цього специфічного надбання Японії, іншого шляху немає. Бусидо ні в якому разі не можна розглядати як вузьку мораль острівного народу. Навпаки, у цьому вченні є навіть риси, які зближують його з християнським духом країн Америки та Європи. Якби вдалося зробити так, щоб духовні течії сучасної Японії базувалися на бусидо, це стало б внеском у духовну культуру не тільки Японії. Це полегшило б взаєморозуміння між народами Європи та Америки і японським народом, що є вельми цінним. І, можливо, сприяло б справі міжнародного миру. Професору вже давно хотілося взяти на себе, так би мовити, роль моста між Сходом і Заходом. Тому той факт, що дружина, ліхтар-гіфу та репрезентована цим ліхтарем японська культура гармонійно поєднувалися в нього у свідомості, аж ніяк не був йому неприємний.

Цього відчуття вдовolenня професор зазнавав уже не вперше, коли раптом помітив, що, хоча він продовжував читати, думки його полинули далеко від Стріндберга. Він скурушно похитав головою і знову з усією ретельністю вступився в рядки дрібного друку. В абзаці, за який він щойно взявся, було написано таке:

«...Коли актор знаходить вдалий засіб для вираження звичайнісінького почуття й таким чином досягає успіху, він потім уже, доречно це чи недоречно, раз у раз вдається до цього

засобу як тому, що він зручний, так і тому, що він приносить йому успіх. Це і є сценічний прийом...»

Професор завжди ставився до мистецтва, зокрема до сценічного, з цілковитою байдужістю. Навіть у японському театрі він до цього року майже не бував. Якось раз в оповіданні, написаному одним студентом, йому зустрілось ім'я Байко. Це ім'я йому, професору, що пишався своєю ерудицією, нічого не говорило. При нагоді він покликав цього студента і запитав:

– Послухайте, хто такий цей Байко?

– Байко? Байко – актор театру Тейкоку⁵⁴ в Маруноуті. Тепер він грає роль Місто в десятому акті п'єси «Тайкокі», – чемно відповів студент у дешевеньких хакама.

Тому і про різноманітні манери гри, які Стріндберг критикував своїм простим і сильним стилем, у професора власної думки зовсім не було. Це могло цікавити його лише остільки, оскільки асоціювалося з тим, що він бачив у театрі на Заході під час свого закордонного відрядження. Власне кажучи, він читав Стріндберга майже так само, як читає п'єси Бернарда Шоу вчитель англійської мови в середній школі, вишукуючи англійські ідіоми. Одначе, так чи інакше, інтерес є інтерес.

Зі стелі веранди звисає ще не запалений ліхтар-гіфу. А в плетеному кріслі професор Хасегава Кіндзо читає «Нотатки про драматургію» Стріндберга. Гадаю, судячи з цих двох

⁵⁴ ...актор театру Тейкоку – актор Імператорського театру.

обставин, читач легко уявить собі, що дія відбувається після обіду довгого літнього дня. Та це зовсім не означає, що професор страждав од нудьги. Зробити з моїх слів такий висновок – значить навмисне старатися витлумачити почуття, з яким я пишу... Але тут професору довелося перервати читання Стріндберга на півслові – чистій насолоді професора завадила покоївка, що доповіла раптом про прихід відвідувачів. Хоч який довгий день, люди, видно, тоді заспокоються, коли стомлять професора справами...

Відклавши книгу, професор глянув на візитну картку, подану покоївкою. На картоні кольору слонової кістки було дрібно написано: «Нісіяма Токуко». Далєбі, він начебто раніше з цією жінкою не зустрічався. У професора було широкє коло знайомств, і, підводячись із крісла, він про всяк випадок перебрав подумки всі імена, що згадались. Одначє жоднє підходящє не спало йому на думку. Тоді професор засунув візитну картку в книгу замість закладки, поклав книгу на крісло і, занепокоєно обсмикуючи на собі легкє кімоно з шовкового полотна, знову побіжно глянув на ліхтар-гіфу, що висів просто перед ним. Мабуть, усякому траплялося бувати в такій ситуації, і в таких випадках очікування є більш неприємним для господаря, що змушує чекати, ніж для гостя, що його змушують чекати. А втім, позаяк ідеться про професора, який дуже дбав про збереження власної гідності, не треба особливо робити застереження, що так було завжди, навіть якщо справа стосувалась і не такої незнайомої гості.

Виждавши належний час, професор відчинив двері до приймальні. Ввійшовши, він випустив дверну ручку, і майже тієї миті жінка років сорока підвелася зі стільця йому назустріч. Гостя була одягнена в легке кімоно лілуватого кольору, настільки вишукане, що професор навіть не міг його оцінити; і там, де хаорі з чорного шовкового газу, що злегка прикривало груди, розходилося, виднілася нефритова застібка на поясі у формі водяного горіха. Що волосся в гості укладене в зачіску марумаге⁵⁵ – це навіть професор, який зазвичай не звертав уваги на такі дрібниці, відразу помітив. Жінка була кругловида, з характерною для японців бурштиною шкірою, як видно – інтелігентна дама, мати сімейства. На перший погляд професору здалося, що її лице він уже десь бачив.

– Хасегава, – люб'язно вклонився професор, він подумав: якщо вони з гостею вже зустрічалися, то у відповідь на його слова вона про це скаже.

– Я мати Нісіями Кон'ітіро, – ясным голосом відрекомендувалася дама й чемно відповіла на поклон.

Нісіяму Кон'ітіро професор пам'ятав. Це був один зі студентів, які писали статті про Ібсена та Стріндберга. Він, здається, вивчав німецьке право, та з часу вступу до університету зайнявся питаннями ідеології й почав бувати у професора. Навесні він захворів на запалення очеревини й ліг до університетської лікарні; професор двічі провідував його.

⁵⁵ *Марумаге* – зачіска заміжньої жінки.

І не випадково професорові здалося, що обличчя цієї дами він десь бачив. Життєрадісний юнак із густими бровами і ця дама були дивовижно схожі одне на одного, наче дві дині.

— А, Нісіяма-кун... он як! — Кивнувши, професор вказав на стілець за маленьким столиком: — Прошу.

Попросивши вибачення за несподіваний візит і чемно подякувавши, дама сіла на вказаний їй стілець. При цьому вона вийняла з рукава щось біле, видно, носову хусточку. Професор зараз же запропонував їй корейське віяло, що лежало на столі, та сів навпроти.

— У вас чудова квартира.

Дама з перебільшеною увагою обвела поглядом кімнату.

— О ні, хіба що простора.

Професор, звиклий до таких похвал, підсунув гості холодний чай, щойно принесений покоївкою, і зараз же перевів розмову на сина гості.

— Як Нісіяма-кун? Особливих змін у його стані немає?

— Н-нема...

Скромно склавши руки на колінах, дама змовкла на хвилину, а потім тихо промовила — промовила все тим же спокійним, рівним тоном:

— Та я, власне, і прийшла через сина, з ним трапилося нещастя. Він був дуже вам вдячний.

Професор, вважаючи, що гостя не п'є чай через сором'язливість, вирішив, що ліпше самому подати приклад, ніж настирливо, нудно пригощати, і вже збирався піднести до рота

чашку чорного чаю.⁵⁶ Та не встигла чашка торкнутися м'яких вусів, як слова дами вразили професора. Випити чай чи не випити?... Ця думка на мить занепокоїла його зовсім незалежно від думки про смерть юнака. Та не тримати ж чашку біля рота до безкінечності! Зважившись, професор залпом відпив півчашки, злегка нахмурився і здавленим голо- сом промовив:

– О, он воно що!..

– ...і коли він лежав у лікарні, то часто говорив про вас. Тому, хоча я знаю, що ви дуже зайняті, я все-таки взяла на себе сміливість повідомити вам про смерть сина й разом з тим висловити свою вдячність...

– Ні, що ви...

Професор поставив чашку, взяв синє вощене віяло і з жалем промовив:

– Он воно що! Яке нещастя! І саме в тому віці, коли все попереду... А я, не отримуючи з лікарні вістей, гадав, що йому ліпше... Коли ж він помер?

– Учора був якраз сьомий день.

– У лікарні?

– Так.

– Воістину несподівано!

– У всякому разі, все було зроблено, все можливе, значить – залишається тільки примиритися з долею. І все-таки я, ко-

⁵⁶ В Японії, зазвичай, п'ють зелений чай. Чорний чай, особливо в часи Аку- тагави, пили тільки в європеїзованих домах.

ли це сталося, бувало, що й ремствувала. Негарно.

Під час розмови професор раптом звернув увагу на дивну обставину: ні на зовнішності, ні на поведінці цієї дами ніяк не відбилася смерть рідного сина. В очах у неї не було сліз. І голос звучав буденно. Мало того, у кутках губів навіть бриніла усмішка. Тому, якщо залишити осторонь те, про що вона говорила, й тільки дивитися на неї, можна було подумати, що йдеться про повсякденні дрібниці. Професору це видалося дивним.

...Дуже давно, коли професор навчався в Берліні, помер батько нинішнього кайзера, Вільгельм I. Професор почув про це у своєму улюбленому кафе, і, ясна річ, звістка не справила на нього особливо сильного враження. Зі звичайним своїм енергійним виглядом, із тростинкою під пахвою, він повертався до себе в пансіонат, і тут, ледве тільки відчинилися двері, як двоє дітей господині кинулися до нього на шию й голосно розплакались. Це були дівчинка років дванадцяти в коричневій кофточці й дев'ятирічний хлопчик у коротких синіх штанцях. Не розуміючи, в чому річ, професор, який палко любив дітей, почав гладити світловолосі голівки й лагідно втішати їх, примовляючи: «Ну в чому справа, що сталося?» Але діти не втихомирювалися. Нарешті, схлипуючи, вони проговорили: «Дідусь-імператор помер!»

Професор здивувався тому, що смерть глави держави оплакують навіть діти. Але це змусило його замислитись не тільки над відносинами між монаршим домом і народом. На

Заході його, японця, прихильника бусидо, постійно вражала незвична для його сприйняття імпульсивність європейців у вираженні почуттів. Змішане почуття недовіри й симпатії, яке він у таких випадках переживав, він досі не міг забути, навіть якби хотів. А тепер професор сам дивувався тому, що дама не плаче.

Однаке за першим відкриттям негайно прийшло друге.

Це сталося, коли від спогадів про померлого юнака вони перейшли до дрібниць повсякденного життя і знову повернулися до спогадів про нього. Вийшло так, що паперове віяло, вислизнувши з рук професора, впало на паркетну підлогу. Розмова не була настільки напруженою, щоб її не можна було на хвилину перервати. Тому професор нахилився за віялом. Воно лежало під столиком, якраз біля схованих у туфлі білих табі гості.

Цієї секунди професор випадково глянув на коліна дами. На колінах лежали її руки, що тримали носову хусточку. Ясна річ, само по собі це ще не було відкриттям. Але тут професор помітив, що руки в дами дуже тремтять. Він помітив, що гостя, мабуть, силкуючись стримати хвилювання, обома руками з усієї сили жмакає хусточку, так що вона ледве не рветься. І зрештою, він помітив, що в тонких пальцях вишиті кінці зібганої хусточки злегка дрижать, мовби від подуву вітерцю. Дама лицем усміхалася, насправді ж усім єством своїм ридала.

Коли професор підняв віяло, на обличчі його був новий

вираз: надзвичайно складний, якоюсь мірою театральню перебільшений вираз, який складався з почуття шанобливого зніяковіння через те, що він побачив щось, чого йому бачити не годилося, і якогось вдоволення, яке впливало з усвідомлення цього почуття.

— Навіть я, не маючи дітей, добре розумію, як вам важко, — сказав професор тихим, зворушливим голосом, дещо напружено закинув голову, буцім він дивився на щось засліплюче.

— Дякую вам. Але тепер, хай там як, це непоправно.

Дама злегка схилила голову. Ясне лице було, як і раніше, осяяне спокійною посмішкою.

* * *

Минуло дві години. Професор прийняв ванну, повечеряв, потім попоїв вишень і знову зручно всівся в плетене крісло на веранді.

В літні сутінки довго ще тримається слабке світло, і на просторій веранді з розкритими навстіж скляними дверима все ніяк не темніло. Професор давно вже сидів у присмерку, поклавши ногу на ногу і прихилившись головою до спинки крісла, і байдужливо дивився на красиві китиці ліхтаря-гіфу. Книга Стріндберга знову була в нього в руках, але, здається, він не прочитав жодної сторінки. Цілком природно. Думки професора все ще були сповнені героїчної поведінки пані

Нісіями Токуко.

За вечерею професор докладно розповів про все дружині. Він похвалив поведінку гості, назвавши її, цю поведінку, бусидо японських жінок. Вислухавши цю історію, дружина, що любила Японію та японців, не могла не поставитися до розповіді чоловіка зі співчуттям. Професор був задоволений тим, що знайшов у дружині захоплену слухачку. Тепер у свідомості професора на певному етичному тлі вимальовувалися вже три уявлення – дружина, дама-гостя й ліхтар-гіфу.

Професор довго перебував у такій щасливій замисленості. Але раптом йому згадалося, що його просили надіслати статтю для одного журналу. В цьому журналі під рубрикою «Листи сучасному юнацтву» публікувалися погляди різних авторитетів на питання моралі. Використати сьогоднішній випадок і зараз же викласти й послати свої враження?... Думаючи так, професор почухав голову.

У руці, що нею професор почухав голову, була книга. Згадавши про книгу, він розкрив її на недочитаній сторінці, яку було закладено візитною карткою. Саме цієї миті ввійшла покоївка й засвітила над його головою ліхтар-гіфу, так що навіть дрібний друк можна було читати без утруднення. Професор байдужливо, власне, не збираючись читати, опустил погляд на сторінку. Стріндберг писав:

«У пору моєї молодості багато говорили про носову хусточку пані Хейберг,⁵⁷ здається, парижанки. Це був прий-

⁵⁷ *Пані Хейберг* – дружина письменника і критика Йоганна Людвіга Хейберга

ом подвійної гри, який полягав у тому, що, посміхаючись обличчям, руками вона рвала хусточку...»

Професор опустил книгу на коліна. Він залишив її розкритою, і на сторінці все ще лежала картка Нісіями Токуко. Та думки професора були зайняті вже не цією дамою. І не дружиною, і не японською культурою. А чимось іще незрозумілим, що загрожувало зруйнувати безтурботну гармонію його світу. Сценічний прийом, побіжно висміяний Стріндбергом, і питання повсякденної моралі, звісно, речі різні. Однак в нятяку, прихованому в прочитаній фразі, було щось таке, що розладнувало м'якосердя розніженого ваною професора. Бусидо і цей прийом...

Професор незадоволено похитав головою і почав знову дивитися вгору, на яскраве світло розмальованого осінніми травами ліхтаря-гіфу.

Жовтень 1916 р.

Mensura zoili⁵⁸

Я сиджу за столом посеред пароплавного салону навпроти якогось дивного чоловіка.

Зачекайте! Я говорю – пароплавний салон, але я в цьому не впевнений. Хоча море за вікном і вся обстановка викликають такий здогад, але я припускаю, що, можливо, це і звичайна кімната. Ні, все-таки це пароплавний салон! Інакше так би не хитало. Я не Кіносіта Мокутаро⁵⁹ і не можу визначити з точністю до сантиметра висоту хитавиці, але хитавиця, в усякому разі, є. Якщо вам здається, що я брешу, погляньте, як за вікном то підіймається, то опускається лінія горизонту. Небо похмуре, і по морю широко розлита зелена каламуть, але та лінія, де каламуть моря зливається з сірими хмарами, хиткою хордою перерізує круг ілюмінатора. А ті істоти одного кольору з небом, що плавно пролітають серед каламуті, – це, напевно, чайки.

Та повертаюся до дивного чоловіка навпроти мене. Зсунувши на ніс сильні окуляри для короткозорих, він зі змученим виглядом утупився в газету. У нього густа борода, квадратне підборіддя, і я, здається, десь бачив його, але ніяк не можу згадати, де саме. З того, що він мав довге, кудлате

⁵⁸ Міра Зоїла (лат.).

⁵⁹ Кіносіта Мокутаро (1885–1945) – японський поет, драматург, за освітою лікар.

волосся, можна було б припустити, що він – письменник або художник. Одначе з цим припущенням не в'яжеться його коричневий піджак.

Деякий час я крадькома поглядав на цього чоловіка й маленькими ковтками пив із чарки європейську горілку. Мені було нудно, заговорити з ним хотілося страшенно, але через його вкрай нелюб'язний вигляд я все не наважувався.

Раптом пан з квадратним підборіддям простягнув ноги й мовив, буцім угамовуючи позіхи:

– Нудно! – Потім, кинувши на мене погляд із-під окулярів, він знову взявся за газету. Цієї хвилини я був майже впевнений, що десь із ним зустрічався.

У салоні, крім нас двох, нікого не було.

Трохи згодом цей дивний чоловік знову промовив:

– Ох, нудно! – Цього разу він кинув газету на стіл і почав байдужливо дивитись, як я п'ю горілку. Тоді я сказав:

– Може, вип'єте чарочку?

– Дякую... – Не відповідаючи ні «так», ані «ні», він злегка вклонився. – Ну й нудьга! Поки доїдеш, просто помреш.

Я погодився з ним.

– Поки ми ступимо на землю Зоїлії, мине більше тижня. Мені пароплав обрид до відрази.

– Як? Зоїлії?

– Авжеж, Республіки Зоїлії.

– Хіба є така країна – Зоїлія?

– Признаюся – здивований! Ви не знаєте Зоїлії? Не очіку-

вав. Не знаю, куди ви зібралися їхати, але тільки цей пароплав заходить до гавані Зоїлії за звичним, старим маршрутом.

Я знітився. Власне, я не знав навіть, навіщо я на цьому пароплаві. А вже «Зоїлія» – такої назви я ніколи раніше не чув.

– Он як?...

– Та звичайно! Зоїлія – справдавна знаменита країна. Як ви знаєте, Гомера обкладав одчайдушною лайкою один учений саме з цієї країни. Досі в столиці Зоїлії стоїть чудова меморіальна дошка на його честь.

Я вражений був ерудицією, якої ніяк не очікував, судячи з його вигляду.

– Значить, це дуже давня держава?

– Авжеж, дуже давня! Якщо вірити міфам, у цій країні спершу жили самі жаби, але Афіна Паллада перетворила їх на людей. Тому дехто стверджує, що голоси жителів Зоїлії схожі на жаб'яче квакання. А втім, це не зовсім достовірно. Здається, в літописах найбільш рання згадка про Зоїлію пов'язана з героєм, який заперечував Гомера.

– Значить, тепер це доволі культурна країна?

– Певна річ. Приміром, університет у столиці Зоїлії, де зібрано весь цвіт учених, не поступається кращим університетам світу. Дійсно, така штука, як вимірювач цінності, нещодавно винайдений тамтешніми професорами, вважається новітнім чудом світу. А втім, я це говорю зі слів

«Вісника Зоїлії».

– Що це таке – «вимірювач цінності»?

– Буквально: апарат для вимірювання цінності. Щоправда, він, здається, застосовується головним чином для вимірювання цінності романів або картин.

– Якої цінності?

– Головним чином – художньої. Щоправда, він може вимірювати й інші цінності. В Зоїлії, на честь знаменитого предка, апарат назвали *mensura Zoili*.

– Ви його бачили?

– Ні. Тільки на ілюстрації у «Віснику Зоїлії»... За зовнішнім виглядом він не відрізняється від звичайних медичних терезів. На платформу, куди зазвичай стає людина, кладуть книги або полотна. Рами та палітурки трохи заважають вимірюванням, але потім на них роблять поправку, так що все гаразд.

– Зручна річ!

– Дуже зручна. Так би мовити, знаряддя культури! – Чоловік з квадратним підборіддям вийняв із кишені цигарку й засунув її до рота. – Відтоді як винайшли цю штуку, всім цим письменникам і художникам, які, торгуючи собачим м'ясом, видають його за баранину, всім їм – гаплик. Адже розмір цінності наочно позначається цифрами. Вельми розумно вчинив народ Зоїлії, негайно встановивши цей апарат на митницях.

– Це чому ж?

– Тому що всі рукописи та картини, які ввозять із-за кордону, перевіряються на цьому апараті, й речі, позбавлені цінності, ввозити не дозволяють. Кажуть, нещодавно в один і той же час перевіряли речі, привезені з Японії, Англії, Австрії, Франції, Росії, Італії, Іспанії, Америки, Швеції, Норвегії та інших країн, і, по правді сказати, результат для японських речей, здається, вийшов поганенький. Адже ж на наш небезсторонній погляд, у Японії є письменники й художники буцімто пристойні...

Під час цієї розмови двері відчинились і до салону ввійшов негр-бой із пачкою газет під пахвою. Це був проворний хлопчина в легкому темно-синьому костюмі. Бой мовчки поклав газети на стіл і зник за дверима.

Струсивши попіл із сигари, чоловік з квадратним підборіддям розгорнув газету. Це був так званий «Вісник Зоїлії», поцяткований рядками дивних клиноподібних знаків. Я знову здивувався ерудиції цього чоловіка, що читав такий дивний шрифт.

– Як і раніше, тільки й пишуть про *mensura Zoili*, – сказав він, пробігаючи очима газету, – а, опубліковано цінність оповідань, які вийшли в Японії за минулий місяць! І навіть додано звіти інженерів-вимірювачів.

– Прізвище Куме⁶⁰ зустрічається? – запитав я, стурбований за товариша.

– Куме? Мабуть, оповідання «Срібна монета»? Є.

⁶⁰ *Куме Масао* (1891–1952) – японський письменник, друг Акутаґави.

– Ну і як? Яка його цінність?

– Нікуди не годиться! По-перше, імпульсом до його написання стало відкриття, що людське життя є безглуздом. А крім того, всю річ знецінює такий собі менторський тон всевідаючого знавця.

Мені стало неприємно.

– Вибачте, вельми співчуваю, – чоловік з квадратним підборіддям насмішкувато посміхнувся, – але вашу «Люльку» теж згадано.

– Що ж пишуть?

– Майже те ж саме. Що в ній немає нічого, крім загальників.

– Гм!..

– Іще ось що: «Цей молодий письменник занадто плідний...»

– Ой-ой!

Я відчув себе більш ніж неприємно, мабуть, навіть безглуздо.

– Та не тільки ви – будь-якому письменнику чи художнику, якщо він потрапить на вимірювач, доведеться сутужно: ніякі обдурювання тут не діють. Хоч скільки б він сам свій твір вихваляв, вимірювач відзначає дійсну цінність, і все йде прахом. Звісно, дружні похвали приятелів також не можуть змінити покази лічильника. Що ж, доведеться вам засісти за роботу й почати писати речі, що являють справжню цінність.

– Але яким же чином встановлюють, що оцінки вимірю-

вача правильні?

– Для цього досить покласти на терези який-небудь шедевр. Покладуть «Життя» Мопассана – стрілка зразу ж показує найвищу цінність.

– І тільки?

– І тільки.

Я замовк: мені здалося, що в мого співбесідника голова не особливо пристосована до теоретичного мислення. Але в мене виникло нове запитання.

– Значить, речі, створені художниками Зоїлії, також перевіряють на вимірювачі?

– Це заборонено законом Зоїлії.

– Чому?

– Довелося заборонити, тому що народ Зоїлії на це не погоджується: Зоїлія спрадавна – республіка. «*Vox populi – vox dei*»⁶¹ – цього у них дотримуються буквально. – Чоловік з квадратним підборіддям якось дивно посміхнувся. – Носяться чутки, що, коли їхні твори потрапили на вимірювач, стрілка показувала мінімальну цінність. Оскільки так, вони опинилися перед дилемою: або заперечувати правильність вимірювача, або заперечувати цінність своїх творів, а ні те, ні інше їм не світило. Та це лише чутки.

В цю хвилину пароплав дуже хитнуло, і чоловік з квадратним підборіддям як оком змигнути скотився зі стільця. На нього впав стіл. Перекинулася пляшка з горілкою та чар-

⁶¹ «Глас народу – глас божий» (лат.).

ки. Злетіли газети. Зник горизонт за вікном. Тріск розбитих тарілок, гуркіт перекинутих стільців, шум хвилі, що обрушилася на пароплав. Катастрофа! Це катастрофа? Чи виверження вулкана...

Прийшовши до тями, я побачив, що сиджу на кріслі-гойдалці; виявляється, читаючи п'єсу St. John Ervine «The Critics»,⁶² я здрімнув. І уявив себе на пароплаві, либонь, тому, що гойдалка злегка похитувалась.

А чоловік з квадратним підборіддям... іноді мені здається, що це був Куме, іноді здається, що не він. Так досі й не знаю.

Січень 1917 р.

⁶² Сент-Джон Ервін, «Критики» (англ.). Сент-Джон Ервін (1833 – ?) – ірландський письменник, драматург.

Щастя

Перед входом висіла ріденька тростинна запона, і крізь неї все, що відбувалося на вулиці, було добре видно з майстерні. Вулиця, що вела до храму Кійомідзу, ні на хвилину не залишалася порожньою. Пройшов бонза з гонгом. Пройшла жінка в розкішному святковому вбранні. Потім – рідкісне видовище – проїхав візок із плетеним очеретяним верхом, запряжений рудим биком. Усе це з'являлося в широких щілинах тростинної запони то праворуч, то ліворуч і, з'явившись, одразу ж зникало. Не змінювався лише колір самої землі на вузькій вулиці, яку сонце в цей надвечірній час пригрівало весняним теплом.

Молодий підмайстер, який байдуже дивився з майстерні на перехожих, раптом, ніби згадавши щось, звернувся до господаря-гончаря:

– А на поклоніння до Каннон-сама⁶³ як завжди народ так і суне.

– Еге! – відповів гончар дещо невдоволено, можливо, через те, що весь був захоплений роботою. А втім, у лиці, та й в усій зовнішності цього кумедного дідуса з крихітними оченятами та задертим носом злості не було нітрохи. Одягнений він був у полотняне кімоно. А на голові красувалася

⁶³ *Каннон* – буддійське божество в Китаї та Японії. Богиня милосердя. *Сама* – суфікс ввічливості, більш ввічливий, ніж *сан*.

висока пожмакана шапка момієбосі, що робило його схожим на фігуру з картин уславленого на той час єпископа Тобу.⁶⁴

– Сходити, чи що, й мені поклонитися? А то ніяк між люди не вийду, просто біда.

– Жартуєш...

– Що ж, поталанило б, так і я б увірував. Ходити на поклоніння, молитися в храмах – справа неважка, було б тільки за що! Та ж торгівля – тільки не з замовниками, а з богами та буддами.⁶⁵

Висловивши це із властивою його віку легковажністю, молодий підмайстер облизнув нижню губу й уважно обвів поглядом майстерню. У критій соломою ветхій хатині на краю бамбукового гаю було так тісно, що, здавалося, досить тільки повернутись, і стукнешся носом об стіну. Але зате, в той час як по той бік запони шуміла вулиця, тут стояла глибока тиша; мовби під легким весняним вітром, який обвівав червонуваті глиняні тіла горщиків і глечиків, усе тут залишалося незмінним давним-давно, вже сотні літ. І здавалося, навіть ластівки, й ті з року в рік в'ють свої гнізда під стріхою цієї хатини...

Старий промовчав, і підмайстер заговорив знову.

– Дідусю, ти на своєму віку багато чого й бачив і чув. Ну

⁶⁴ *Єпископ Тоба* (1053–1140) – монах буддійської секти Тендай, прославився як видатний художник.

⁶⁵ Під богами мають на увазі богів японської національної релігії Сінто, під буддами – божества буддійського пантеону.

як, і справді Каннон-сама посилає людям щастя?

– Справді. В давнину, чув я, це часто бувало.

– Що бувало?

– Та коротко про це не розкажеш. А почнеш розповідати – вашому брату воно й не цікаво.

– Жаль, адже й я не проти того, щоб увірувати. Якщо тільки поталанить, так хоч завтра...

– Не проти того, щоб увірувати? Чи не проти того, щоб поторгувати?

Старий засміявся, і в кутках його очей зібралися зморшки. Відчувалося, що він задоволений, – глина, яку він м'яв, почала набирати форму горщика.

– Помислів богів – цього вам у ваші роки не втямити.

– Мабуть, що не втямити, так от я й запитав, дідусю.

– Та ні, я не про те, чи посилають боги щастя, чи не посилають. Не розумієте ви того, що саме вони посилають – щастя чи нещастя.

– Але ж якщо воно вже випало тобі на долю, чого ж тут не зрозуміти, щастя це чи нещастя?

– Оцього-то вам якраз і не зрозуміти!

– А мені не так незрозуміло, щастя це чи нещастя, як оці твої розмови.

Сонце хилилося на захід. Тіні, що падали на вулицю, зробилися трохи довшими. Тягнучи за собою довгі тіні, запону проминули дві торговки з діжечками на голові. В однієї в руці була квітуча гілка вишні, певно – подарунок домашнім.

– Кажуть, так було і з тією жінкою, що тепер на Західному ринку тримає крамницю з пряжею.

– Ось я й жду не діждуся розповіді, дідусю!

Деякий час обидва мовчали. Підмайстер, пощипуючи борідку, байдужливо дивився на вулицю. На дорозі щось біліло, немов блискучі черепашки: мабуть, облетілі пелюстки квітів із тієї самої гілки вишні.

– Не розкажеш, га, дідусю? – сонним голосом промовив підмайстер трохи згодом.

– Ну гаразд, так тому й бути, розкажу. Тільки це буде розповідь про те, що сталося давним-давно. Так от...

Із таким вступом старий гончар почав свою розповідь. Він говорив статечно, неквапливо, як може говорити лише людина, яка не думає про те, довгий чи короткий день.

– Діло було років тридцять-сорок тому. Ця жінка, тоді ще дівиця, звернулася з молитвою до цієї самої Каннон-сама в храмі Кійомідзу. Просила, щоб та послала їй мирне життя. Що ж, у неї якраз померла мати, єдина її опора, і їй стало важко зводити кінці з кінцями, так що молилася вона не даремно.

Покійна її мати раніше була жрицею в храмі Хакусюся й певний час мала велику славу, але відтоді як рознеслася чутка, що вона знається з лисицею, до неї ніхто майже не ходив. Вона була моложава, свіжа, статна жінка, а при такій поставі – що там лисиця, й чоловік би...

– Я б ліпше послухав не про матір, а про дочку...

– Нічого, це для початку. Ну, коли мати померла, дівця сама своїми слабкими руками ніяк не могла заробити собі на прожиття. До того дійшло, що вона, красива й розумна дівчина, почувалася ніяково навіть у храмі.

– Невже вона була така гарна?

– Так. Що вдачею, що лицем – усім гарна. На мій погляд, їй не соромно було б показати де завгодно.

– Жаль, що давно це було! – сказав підмайстер, осмикуючи рукав своєї полинялої синьої куртки.

Старий пирхнув і неспішно продовжував свою розповідь. За хатиною в бамбуковому гаю невгамовно співали солов'ї.

– Двадцять один день вона молилася в храмі, й ось увечері в день закінчення терміну вона раптом побачила сон. Треба сказати, що серед молільників, які прийшли на поклоніння до цього храму, був один горбатий бонза, який весь день монотонно гугнявив якісь молитви. Мабуть, це на неї й подіяло, тому що, навіть коли її почало хилити в сон, цей голос усе ще докучливо звучав у неї у вухах – наче під підлогою сюрчали цвіркуни... І ось цей звук раптом перейшов у людську мову, й вона почула: «Коли ти підеш звідси, з тобою заговорить чоловік. Слухай, що він тобі скаже!»

Охнувши, вона прокинулась – бонза все ще ретельно читав свої молитви. А втім, щі він говорив, вона, хоч як старалася, розібрати не могла. У цю хвилину вона підсвідомо підвела очі й у тьмяному світлі непогасних лампад побачила лик Каннон-сама. Це був давно шанований, величавий,

зворушливий лик. І ось що дивно: коли вона поглянула на цей лик, їй причулося, буцім хтось знову шепоче їй на вухо: «Слухай, що він тобі скаже!» Й тут-то вона зразу ж упевнилась, що це їй сповістила Каннон-сама.

– От тобі й на!

– Коли зовсім стемніло, вона вийшла з храму. Тільки вона почала спускатися пологим схилом до Годзьо, як дійсно хтось іззаду схопив її в обійми. Стояв теплий весняний вечір, але, на жаль, було темно, і тому не видно було ні обличчя цього чоловіка, ні його одягу. Тільки тієї миті, коли вона намагалася вирватись, вона зачепила його рукою за вуса. Так, у непідходящий час це сталося – якраз у ніч закінчення терміну молінь!

Вона запитала його ім'я – імені він не назвав. Запитала, звідки він, – він не відповів. Він твердив лиш одне: «Слухай, що я тобі скажу!» І, міцно обнявши, тягнув її за собою вниз по дорозі, все далі й далі. Хоч плач, хоч кричи – час був пізній, перехожих навколо нікого, так що порятунку не було.

– Ну а потім?

– Потім він затяг її до пагоди храму Ясакадера, і там вона провела ніч. Ну а що там сталося, про це мені, старому, говорити, мабуть, нема чого.

Старий засміявся, і в кутках його очей знову зібралися зморшки. Тіні на вулиці зробилися ще довшими. Літній вітерець змів до порога розсипані пелюстки вишні, і тепер вони білими цяточками виднілися серед каміння.

– Та чого вже там! – сказав підмайстер, ніби щось згадавши, і знову заходився щипати борідку. – Що ж, оце і все?

– Якби це все, не варто б і розповідати. – Старий, як і раніше, м'яв у руках горщик. – Коли зійшло сонце, цей чоловік – певно, так уже судилося йому – сказав їй: «Будь моєю дружиною!»

– Та невже?

– Коли б не було в неї віщого сну – інша річ, ну а тут дівчина подумала, що так бажає Каннон-сама, і тому ствердно кивнула. Вони для порядку обмінялися чарками,⁶⁶ і він зі словами: «Це тобі для початку!» – виніс із глибини пагоди дещо їй у подарунок: десять шматків візерунчастої тканини й десять шматків шовку. Еге, така штука тобі, хоч як старайся, мабуть, не під силу!

Підмайстер посміхнувся й нічого не відповів. Солов'ї більше не співали.

– Невдовзі цей чоловік сказав їй: «Повернуся ввечері!» – і поспішно кудись пішов. Лишилася вона сама, й туга обняла її ще дужче. Хоч яка вона була розумниця, та після всього, що сталось, у неї, звичайно, руки опустилися. Тут, аби якось розважитись, вона так, випадково, заглянула в глиб пагоди – скільки там було всякого добра! Що парча та шовки! Там стояли незліченні скрині з усякими скарбами – коштовним камінням, золотим піском. Од усього цього навіть у хороброї дівчини тьохнуло серце.

⁶⁶ Обмін чарками – частина весільної церемонії.

«Всяко буває, та якщо в нього такі скарби, сумніву немає. Він або злодій, або розбійник!»

Досі їй було тільки тоскно, та від такої думки зробилося на додачу страшно, й вона відчула, що більше тут їй не витримати ні хвилини. Справді, якщо вона потрапила до рук злочинця, хто знає, що ще чекає на неї попереду?

Вирішила вона тікати й кинулася було до виходу, та раптом із-за корзин хтось її хрипко гукнув. Само собою, вона злякалась – адже вона думала, що в пагоді немає ні душі. Дивиться – якась істота, чи то людина, чи то трепанг, сидить, згорнувшись, між нагромадженими кругом мішками із золотим піском. Виявилося, це монахиня років шістдесяти, згорблена, низенька, вся в зморшках, з очима, що гнояться. Чи здогадалася стара, що задумала дівчина, чи ні, тільки вона вилізла з-за мішків і привіталась улесливим голосом, якого не можна було від неї очікувати, судячи з її вигляду.

Особливо боятися було нічого, та дівчина подумала, що, коли вона видасть свій намір утекти звідси, буде погано, й тому хочеш не хочеш обперлася на скриню й мимохіть повела звичайну житейську розмову. Стара повідомила, що живе в цього чоловіка у служницях. Але варто було дівчині завести розмову про його ремесло, як стара чомусь замовкала. Це тривожило дівчину, до того ж монахиня була глухувата і сто разів перепитувала одне й те саме. Все це дівчину засмутило мало не до сліз.

Так тривало до полудня. Й ось, поки бесідували вони про

те, що в Кійомідзу розпустилися вишні, про те, що завершено побудову мосту Годзьо, монахиня задрімала, мабуть, од старості. А можливо, це сталося тому, що відповідала дівчина ліниво. Тоді дівчина, вибравши хвилину, тихенько підкралася до виходу, прислухалася до сонного дихання старої, відхилила двері й виглянула назовні. На вулиці, на щастя, не було ні душі.

Якби вона відразу ж і втекла, нічого б далі й не було, та вона раптом згадала про візерунчасту тканину та про шовк, які отримала вранці в подарунок, і тихенько повернулася за ними до скринь. І ось, спіткнувшись об мішок із золотим піском, вона ненароком зачепила за коліно стару. Серце в неї завмерло. Монахиня злякано розплющила очі й спершу ніяк не могла второпати, що до чого, та потім раптом як навіжена вчепилась їй у ноги. І, ледве не плачучи, щось швидко забурмотіла. Із тих уривків, які вловлювала дівчина, тільки можна було зрозуміти: якщо, мовляв, дівчина втече, то їй, старій, це обійдеться дорого. Та оскільки залишатися тут було небезпечно, то дівчина зовсім не схильна була прислухатися до таких слів. Ну, тут вони врешті-решт і вчепились одна в одну.

Билися. Хвицалися. Кидали одна в одну мішки із золотим піском. Такий здійсняли гармидер, що миші ледь не попадали зі сволоків. До того ж стара билась як скажена, тож, незважаючи на її старечу неміч, подужати її було нелегко. І все-таки, певно, далася взнаки вікова різниця. Коли невдовзі

по тому дівчина з візерунчастою тканиною і шовком під пахвою, задихаючись, вибралася за двері пагоди, монахиня лишилася лежати нерухомою. Про це дівчина почула вже потім – її труп, із закривавленим носом, з ніг до голови обсипаний золотим піском, лежав у напівтемному кутку долілиць, ніби вона спала.

Дівчина ж утекла із храму Ясакадера, і коли нарешті показалися більш населені місця, зайшла до знайомого в Годзьо-Кьогоку. Знайомий цей теж дуже бідував, але, можливо, тому, що вона дала йому лікоть шовку, заходився поратися по господарству: приготував ванну, зварив кашу. Тут вона вперше полегшено зітхнула.

– Та й я нарешті заспокоївся!

Підмайстер витяг із-за пояса віяло і спритно розкрив його, дивлячись крізь запону на вечірнє сонце. Щойно між ними й призахідним диском сонця промайнули з гучним реготом декілька похоронних факельників, а тіні їхні ще тяглися бруківкою...

– Значить, на цьому й по всьому?

– Одначе, – старий похитав головою, – поки вона сиділа у знайомого на вулиці, раптом зчинився гамір і пролунали злостиві крики: погляньте, ось він, ось він! А позаяк дівчина почувалася замішаною в темну справу, в неї знову тьохнуло серце. Раптом той злодій прийшов розквитатися з нею? Або за нею женеться сторожа? Від цих думок каша не лізла їй у горлянку.

– Та невже?

– Тоді вона тихенько виглянула із щілини відхилених дверей: оточені зіваками, врочисто йшли п'ятеро-шестеро стражників; їх супроводжував начальник сторожі. Вони вели зв'язаного чоловіка в порваній куртці, без шапки. Видно, піймали злодія й тепер вели його, щоб на місці з'ясувати справу.

Цей злодій – чи не той самий, що забалакав до неї вчора ввечері на схилі Годзьо? Коли вона побачила його, її чомусь почали душити сльози. Так вона мені сама говорила, але це не значить, що вона в нього закохалася, зовсім ні! Просто, коли вона побачила його зв'язаним, у неї відразу защеміло серце, і вона мимоволі розплакалась, он як це було. І справді, коли вона мені розповідала, я сам засмутився...

– Еге...

– Так от, перш ніж помолитися Каннон-сама, треба подумати!

– Одначе, дідусю, вона ж після цього все-таки вибилась із злиднів?

– Мало сказати «вибилась», вона живе тепер у повному достатку. А все завдяки тому, що продала візерунчасту тканину та шовк. Виходить, Каннон-сама дотримала свого слова!

– Так хіба погано, що з нею все це приключилось?

Зоря вже пожовкла й померкла. То там, то тут ледве чути шелестів вітер у бамбуковому гаю. Вулиця спорожніла.

– Убити людину, стати дружиною злодія... на це треба зважитись...

Засуваючи віяло за пояс, підмайстер підвівся. І старий уже мив водою з кварти вимазані глиною руки. Обидва вони мовби відчували, що і в призахідному весняному сонці, й у їхньому настрої чогось бракує.

– Хай там як, а вона щасливиця.

– Куди вже!

– Ясна річ! Та дідусь і сам так думає.

– Це ж я, чи що? Ні, красно дякую за таке щастя?

– Он як? А я б із радістю взяв.

– Ну так іди, поклонися Каннон-сама.

– Ото-от. Завтра ж засяду в храмі!

Січень 1917 р.

Момотаро

1

Давним-давно, дуже давно в глухих хащах росло величезне персикове дерево. Ні, сказати «величезне» – цього, мабуть, замало. Його віття простягалося за хмари, його коріння доходило до Країни мороку⁶⁷ на самому дні землі. В легенді говориться, що ще під час сотворіння світу бог Ідзанагі,⁶⁸ щоб одігнати від себе вісім громів на рівнині між Країною мороку і Світом живих, жбурнув у них персиком – от із цього-то персика Віку богів⁶⁹ і виросло величезне персикове дерево.

Відтоді, як існує Всесвіт, це дерево цвіте раз на десять тисяч років і раз на десять тисяч років приносить плоди. Квіти його схожі на ясно-червоні парасолі, облямовані золотими торочками. Плоди – чи треба казати, що і плоди виростають величезні. Та найдивовижніше те, що кожний плід несе

⁶⁷ *Країна мороку* – місце, куди, згідно з японською міфологією, відправляють душі померлих.

⁶⁸ *Ідзанагі* – божество, що символізує чоловіче начало, разом із Ідзанамі, що символізує жіноче начало, є прабатьками всіх богів синтоїстського пантеону.

⁶⁹ *Вік богів* – назва доісторичного часу в Японії. Згідно з японською міфологією, Японія веде свою історію од «Віку богів», які нібито є прабатьками японських імператорів.

в собі замість кісточки немовля.

Давним-давно, дуже давно персикове дерево, розкинувши над горами й долинами свої гілки, геть усі вкриті плодами, купалось у променях сонця. Плоди, що з'являлися раз на десять тисяч років, зріли тисячу років і не падали на землю. Та одного тихого ранку доля в образі священного ворона опустилася на одну з гілок дерева. Ворон почав клювати найменший персик, який тільки-но почав червоніти, й той полетів униз. Він пролетів крізь густі хмари й упав у далеку гірську річку. Розсипаючи білі бризки, річка текла між стрімчаками, звісно, до Країни людей.

Як потрапив до людей персик із немовлям після того, як він покинув глухі хащі далеко в горах? Навряд чи варто докладно про це розповідати. Це знає кожна японська дитина: стара полоскала в гірській річці білизну старого, який пішов у ліс по дрова...

2

Момотаро, що народився з персика, задумав підкорити Онігасіму – Острів Чортів. Чому він це задумав? Та тому, що йому було гидко працювати в лісі, на річці або в полі, як це робили старий і стара. Почувши про його рішення, старі, яким дуже-таки набрид цей примхливий, химерний хлопчисько, щоб скоріше його позбутися, відразу ж почали споряджати його на війну – дали йому прапор, меч, похідний

плащ. Мало того, на вимогу Момотаро в дорогу йому напекли ще пшоняних коржиків.

Отже, Момотаро з переможним виглядом вирушив у похід на Онігасіму. Йому зустрівся величезний бродячий пес, який забалакав із ним, блискаючи голодними очима.

– Момотаро-сан. Момотаро-сан. Що це висить у тебе на поясі?

– Це пшоняні коржики, кращі за всі коржики в Японії, – гордовито відповів Момотаро. Правду кажучи, він і сам сумнівався, чи дійсно його коржики – кращі в Японії. Та пес, почувши про пшоняні коржики, відразу ж підбіг до нього.

– Дай мені коржика, і я піду з тобою.

Момотаро прикинув:

– Ні, цілого коржика я тобі дати не можу. Дам половину.

Пес продовжував скиглити: «Дай цілого». Та Момотаро не відступав од свого: «Дам половину». Хоч скільки торгуйся, той, хто нічим не володіє, підкоряється тому, хто чимось володіє. Так і пес, важко зітхнувши, пішов із Момотаро за половину пшоняного коржика.

За половину пшоняного коржика Момотаро, крім пса, взяв слугувати ще мавпу та фазана. Та, на лихо, служники Момотаро не ладили між собою. Пес, який мав могутні ікла, постійно пошивав у дурні простодушного фазана. Фазан, обізнаний із сейсмологією⁷⁰ та іншими науками, постійно залишав у дурнях нерозумного пса. Сварки між ними не при-

⁷⁰ За легендою фазан здатен завбачати землетрус.

пинялися ні на хвилину – загалом, Момотаро, взявши слугувати пса, мавпу та фазана, не знайшов у них надійних помічників.

А тут іще мавпа, відчувши важкість у животі, раптом збунтувалася. Вона заявила, що треба ще добряче подумати, чи варто за половину пшоняного коржика супроводжувати Момотаро в поході на Онігасіму. Пес із гавканням кинувся на мавпу й ледве не загриз її. Якби фазан не втихомирив пса, мавпа напевне загинула б тут же, на місці, ще до того, як їй помстився краб.⁷¹ Але фазан сяк-так утихомирив пса, а мавпу почав навчати принципам вірності панові й переконувати її підкорятися наказам Момотаро. Одначе мавпа, уникнувши іклів пса, залізла на дерево, що росло біля дороги, й не звертала уваги на напучування фазана. І лише завдяки спритності Момотаро все-таки вдалося зрештою вмовити мавпу. Дивлячись на неї та обмахуючись віялом, на якому було зображено схід сонця,⁷² він спокійно сказав їй:

– Ну що ж, не хочеш – не йди зі мною. Та коли Онігасіма буде підкорений, ти не отримаєш своєї частки скарбів.

Жадібна мавпа витріщила очі:

– Скарбів? А хіба на Онігасімі є скарби?

– Іще й які! Там є такий дивовижний скарб – молоточок

⁷¹ Мається на увазі відома японська казка «Помста краба», в якій розповідається, що краб за допомогою своїх друзів – каштана, оси, морської капусти та ступки – помстився мавпі, що вбила його батька.

⁷² Червоне сонце на білому тлі – державний прапор Японії.

щастя, – варто постукати ним, і в тебе буде все, чого забажаєш.

– Значить, за допомогою цього молоточка можна буде добути скільки завгодно таких же молоточків, і тоді в кожному з нас буде все, чого ми забажаємо. Це добре. Прошу вас, візьміть мене з собою.

Момотаро, супроводжуваний псом, мавпою та фазаном, знову вирушив у путь, аби швидше підкорити Онігасіму.

3

Онігасіма – острів, який загубився далеко в морі. Та на ньому були не тільки голі скелі, як думали люди. Насправді острів був чарівним райським куточком, де росли кокосові пальми та щебетали райські пташки. Чорти, що народилися в такому раю, більше за все на світі любили, природно, мирне життя. Та ліпше сказати так: ті, кого називали чортами, були расою, вирощеною в радості значно більшій, ніж та, що дісталася людям. Чорти, про яких розказано в повісті про звільнення від горба,⁷³ танцювали ціліснічкі ночі. Чорти, про яких розказано в повісті про маленького монаха, також, не відаючи про небезпеку, що загрожувала їм, милувалися дівчатами, які прямували до храму. Сютен-додзі,⁷⁴ що

⁷³ Повість про звільнення від горба – повість «Удзісюї-моногатарі».

⁷⁴ Сютен-додзі – знаменитий у середньовічній Японії злодій, який, вирушаючи на грабежі, наряджався чортом.

промишляв у горах Оеяма, або Ібарагі-додзі,⁷⁵ що промишляв біля брами Расьомон, вважаються рідкісними лиходіями. Але, можливо, Ібарагі-додзі ніжно любить тракт Судзаку, як ми любимо Гіндзу, й тому час від часу з'являвся біля брами Расьомон, яка стоїть на цьому битому шляху? А Сютен-додзі, я в цьому переконаний, спокійнісінько попивав свою горілку в якій-небудь печері в горах Оеяма. Чутки ж про те, що він викрадав жінок (я не збираюся судити про те, правдиві вони чи ні), розпускали самі жінки, от і все. Та чи можна беззастережно стверджувати, що жінки завжди розповідають про себе правду, – вже двадцять років я в цьому сумніваюсь. Що ж стосується Райко⁷⁶ та чотирьох знаменитих героїв, то, можливо, вони просто мали надмірну схильність до жінок.

У буйних тропічних заростях чорти грали на кото й танцювали, читали вірші стародавніх поетів – жили в мирі та спокої. Дружини та доньки чортів ткали, варили sake, плели вінки – загалом, жили так, як живуть наші дружини та доньки. А сиві відьми, що в них повипадали ікла, няньчили внуків та розповідали про те, які страшні ми, люди:

– Якщо будете пустувати, вас відправлять на Острів людей. Усіх чортів, які потрапляють на Острів людей, там обов'язково вбивають, як убили в старі часи Сютен-додзі. Що?

⁷⁵ Ібарагі-додзі – підручний Сютен-додзі.

⁷⁶ Райко (справжнє ім'я – Мінамото Йоріміцу, ? – 1021) – полководець, герой багатьох історичних оповідей.

Хто такі люди? Люди – це страшні істоти, безрогі, з білими руками та ногами. А жінки в них мажуть обличчя, руки та ноги білилом. Уже цим усе сказано. Чоловіки й жінки в людей завжди брешуть, вони зажерливі, ревниві, самовдоволені, вбивають своїх друзів і однодумців, здійснюють підпали, крадуть, безпросвітно темні...

4

Момотаро нагнав на ні в чому не винуватих чортів такий жах, якого їм не доводилося переживати від дня заснування своєї держави. Із криками: «Людина! Людина!» – чорти кинулися врозтіч.

– Уперед! Уперед! Переб'ємо всіх чортів до єдиного!

Це командував своїми служниками – псом, мавпою та фазаном – Момотаро, розмахуючи прапором із зображенням персика та віялом із зображенням сонця, що сходить. Пес, мавпа та фазан, як ми знаємо, не були зразковими служниками. Та, мабуть, на всьому світі не знайти солдатів доблесніших, ніж голодні звірі. Вони вихором помчали за чортами, що розбігалися. Пес своїми могутніми іклами загризав молодих чортів. Фазан гострим дзьобом убивав чортенят. Мавпа – вона згідні людям, – перш ніж задушити юну відьму, гвалтувала її...

Після того як усі мислимі й немислимі злочини було вчинено, вождь і декілька чортів, які лишилися живими, здали-

ся на милість Момотаро. Але чи дійсно міг тріумфувати Момотаро? Онігасіма вже не був раєм, де щебетали райські птиці, як це було ще вчора. Кокосовий гай був усипаний трупами чортів. Момотаро в супроводі трьох служників, розмахуючи прапором, вийшов до вождя чортів, який розпростерся ниць, і звістив:

- Спонукуваний почуттям співчуття, дарую вам життя. Але за це ви мусите піднести мені геть усі скарби Онігасіми.
- Згодні, піднесемо...
- Крім того, ви дасте мені в заложники своїх дітей.
- Слухаємося, виконаємо й це.

Вождь чортів знов уткнувся лобом у землю, а потім з острахом звернувся до Момотаро:

- Ми знаємо, що покарані за заподіяну вам образу. Але ні я, ні чорти з нашого острова Онігасіми уявлення не маємо, яку саме образу ми заподіяли вам. Чи не будете ви такі ласкаві пояснити, чим ми вас образили?

Момотаро незворушно кивнув:

- Найліпший із японців, Момотаро, найняв трьох вірних служників: пса, мавпу та фазана – ось чому він прийшов підкорювати Онігасіму.
 - Зрозуміло, але навіщо ви найняли цих трьох служників?
 - Я вже давно задумав підкорити Онігасіму й тому за допомогою пшоняних коржиків найняв служників. Ну як? Якщо ти скажеш, що й тепер не розумієш, я всіх вас переб'ю.
- Вождь чортів злякався і, відскочивши на достатню від-

стань, зігнувся в поклоні.

5

Найліпший з усіх японців, Момотаро, та його служники – пес, мавпа та фазан – впрягли в повози зі скарбами чортенят, узятих у заложники, і з тріумфом повернулися на батьківщину... Це добре відомо кожній японській дитині. І все-таки життя Момотаро не було щасливим. Чортенята, посміливішавши, вбили фазана, що вартував їх, і втекли назад на Онігасіму. Але цього мало. Чорти, що залишилися на острові, час від часу переправлялися через море й то намагалися вбити сплячого Момотаро, то підпалювали його палац. В усякому разі, мавпу, як стверджують, убили помилково. Момотаро тільки важко зітхав, коли його знаходило чергове нещастя.

– Як я страждаю від мстивості цих чортів!

– Дійсно, негідники, – забути про благодіяння господаря, що дарував їм життя, – плакався пес, співчутливо дивлячись на скорботне лице Момотаро.

А в цей час на узбережжі Онігасіми молоді чорти, облиті світлом прекрасного тропічного місяця, робили з кокосових горіхів бомби, щоб здобути незалежність свого острова. Вони забули навіть про любов до прекрасних юних відьом і працювали мовчки, похмуро блискаючи величезними, як блюдця, очима...

У невідомих людям глухих хащах далеко в горах і тепер, як у давнину, росте величезне персикове дерево, що піднеслося в захмарну височінь, воно геть усе всіяне плодами. У гірську ріку впав і поплив по ній, як відомо, тільки той, один персик, у якому був Момотаро. Але у плодах, які ростуть на дереві, спить сила-силенна майбутніх героїв. Коли ж на гілці персикового дерева знову з'явиться величезний священний ворон? Еге, у плодах, які ростуть на дереві, спить сила-силенна майбутніх героїв...

Оїсі Кураноске в один із своїх днів

На щільно засунуті сьодзі падало яскраве сонячне світло, і тінь старого вишневого дерева на декілька кенів – від правого краю до лівого – чітко, мов на картині, вирізнялася на всьому цьому освітленому просторі. Оїсі Кураноске Йо-сікацу, колишній васал Асано Такумі-ноками, а нині в'язень у домі князя Хосокави, сидів спиною до сьодзі, прямий, зі схрещеними ногами, і не відриваючись читав. Це був, здається, якийсь том «Трицарства»,⁷⁷ який позичив йому один із васалів Хосокави.

Зазвичай у цій кімнаті перебувало дев'ятеро людей, але зараз Катаока Генгоемон відлучився у відхоже місце; Хаямі Тодзаемон вирушив побалакати до нижньої кімнати і ще не повернувся; решта шестеро – Йосида Тюдзаемон, Хара Соемон, Маса Кюдайю, Онодера Дзюнай, Хорибе Яхей і Хадзама Кіхей, – немовби не помічаючи сонця, що освітлювало сьодзі, були заглиблені в читання або зайняті писанням листів. І чи не тому, що вони, всі шестеро, були люди старі – кожному перевалило за п'ятдесят, – у кімнаті, ледь зачеплений весною, було зловісно тихо. Навіть коли хто-небудь кахикав, звук був не настільки сильний, щоб порушити застояний у кімнаті легкий запах туші.

Кураноске відвів очі від «Трицарства» і, спрямувавши по-

⁷⁷ «Трицарство» – китайський історичний роман Ло Гуань-чжуна (1330–1400).

гляд кудись удалину, тихенько поклав руки на хібаті, що стояло біля нього. В хібаті, накритому металевою сіткою, під жаринами поблискували, освітлюючи попіл, красиві червоні вогники. Кураноске чув їхнє тепло, і душу його огорнуло відчуття спокійної вдоволеності. Тієї самої вдоволеності, яку в п'ятнадцятий день останнього місяця минулого року, після помсти за свого загиблого володаря, коли вони всі пішли до храму Сенгакудзі, він висловив у вірші:

Яка ж бо радість!
Розсіялись турботи.
Життя віддав я.
А ясен місяць в небі,
Зійшли з нього всі хмари.

Як прожив він, згоряючи від нетерплячки та ухитряючись, ці довгі дні й місяці, майже цілих два роки після того, як покинув замок Ако! Вже тільки те, що доводилося терпляче очікувати, поки прискіє випадок, і при цьому стримувати запал своїх завзятих товаришів, було зовсім нелегко. До того ж за ним невідступно стежив Сайсаку, підсланий домом його ворога. Доводилося обдурювати Сайсаку, маскуючись розгулом, і разом з тим розвіювати підозри друзів, яких цей розгул вводив в оману. Він згадував про їхні колишні наради в Ямасині та в Маруямі, і в його душу знову поверталось важке відчуття. Але все прийшло до того, до чого йшло.

Коли щось і залишалось незавершеним, то це тільки ви-

рок – вирок усім сорока семи. Та цей вирок, без сумніву, не такий уже й далекий. Так. Усе прийшло до того, до чого йшло. І справа не тільки в тому, що здійснено акт помсти. Все сталося в тій формі, яка майже повністю відповідала його моральним вимогам. Він відчував не лише вдоволення від виконання обов'язку, але й вдоволення від утілення в життя високоморальних начал. Чи думав він про мету помсти, чи думав про її засоби, його відчуття вдоволення не затьмарював ніякий докір сумління. Чи могло для нього існувати вдоволення, вище за це?

Від цих думок зморшки між зсунутими бровами Кураноске розгладились, і він звернувся через хібаті до Йосиди Тюдзаемона, який теж, очевидно, втомився читати й тепер креслив щось пальцем у себе на колінах, на які опустив книгу.

– Сьогодні начебто дуже тепло.

– Еге ж... Коли отак сидиш, то, напевно, через те, що дуже тепло, страшенно хочеться спати.

Кураноске всміхнувся. В його пам'яті раптом зринули рядки вірша, якого в день Нового року склав Томіморі Скемон після трьох чарок новорічного вина:

Весна сьогодні,
І навіть самураю
Здрімнуть не сором.

І ці рядки дихали таким же вдоволенням, яке він зараз відчував.

– Це і є розслаблення духу, яке означає, що задумане виконано.

– Мабуть, так.

Тюдзаемон підняв люльку, що лежала тут же, й потихеньку зотягся. Блакитнуватий димок ледь-ледь затуманив після-полуденне весняне повітря і зник у світлій тиші.

– Адже ми ніяк не гадали, що зможемо ще проводити такі мирні дні.

– Авжеж, мені й уві сні не снилося, що я зустріну ще один Новий рік.

– У мене весь час таке відчуття, ніби ми – справжні щасливці.

Обидва із вдоволеною усмішкою презирнулись.

Якби в цю мить на сьодзі позаду Кураноске не з'явилася тінь людини, якби ця тінь не зникла, щойно тільки людина відсунула сьодзі, й замість неї в кімнаті не показалася громіздка постать Хаямі Тодзаемона, можливо, Кураноске продовжував би насолоджуватися приємним теплом весняного дня й відчуттям гордого вдоволення. Та зараз, сяючи широкою посмішкою й рум'янцем щік, до їхньої кімнати безцеремонно ввалився Тодзаемон. А втім, вони не звернули на нього особливої уваги.

– Там, унизу, здається, було весело?

Із цими словами Тюдзаемон знову зотягся люлькою.

– Сьогодні черговий – Ден'емон, тому й розмов було багато. Катаока зараз також засів там.

Закашлявшись димом, Тюдзаемон сумно засміявся. Онодера Дзюнай, який увесь час щось писав, підвів голову, буцім про щось подумав, але зараз же знову опустив очі на папір і почав квапливо писати далі. Мабуть, він писав листа дружині в Кіото. Кураноске засміявся, морщаючи кутики очей.

– Ну й що ж? Було що-небудь цікаве?

– Ні, як завжди – сама балаканина. Щоправда, коли Тікамацу розповів про Дзінгоро, навіть Ден'емон і той слухав зі слізьми на очах. Ну а крім цього?... Втім, одне було цікаво. Відтоді як ми зарубали князя Кіра, по всьому Едо один за одним – випадки помсти.

– Хто б міг подумати!

Тюдзаемон спантеличено подивився на Тодзаемона. Той чомусь був дуже задоволений, що завів цю розмову.

– Нам розповіли про два-три такі випадки. Один дуже кумедний – той, що стався на вулиці Мінато-маті й Мінамі-Хаттьоборі. Господар тамтешньої рисової крамниці побився в лазні з майстром із сусідньої фарбувальні. Все вийшло буцім через те, що один бризнув на іншого окропом. Словом, через дрібницю. У відповідь майстер відлупцював господаря крамниці ряжкою. Тоді прикажчик господаря, затаївши злобу, дочекався темряви і, коли майстер вийшов на вулицю, встромив йому в плече мало не цілий багор. При цьому він заявив: «Це тобі за господаря!»

Свою розповідь Тодзаемон супроводжував жестами й реготав.

– Але ж це справжнє буйство!

– Так, майстер, здається, здорово постраждав. Але ось що дивно: там усі кругом говорять, що прикажчик учинив правильно. Крім того, такі випадки сталися в третьому кварталі тієї ж вулиці, у другому кварталі в Кодзі-маті й ще десь, словом, усюди. Подейкують, що це всі з нас беруть приклад. Чи не смішно?

Тодзаемон і Тюдзаемон подивились один на одного й за-сміялися. Звичайно, чути, яке враження справив на уми едо-сців подвиг їхньої помсти, хоча йшлося і про дрібниці, було приємно. Лише Кураноске, приклавши руку до лоба, з неза-доволеним обличчям уперто мовчав. Розповідь Тодзаемона дивним чином затьмарила його відчуття вдовolenості. Це, певна річ, не значило, що він відчув відповідальність за на-слідки, які спричинило вчинене ними. Те, що після здійсне-ного ними подвигу помсти в місті почалися такі акти кари, природно, його совість ніяк не зачіпало. І все ж таки він від-чував, що в його душу, зігріту весняним теплом, проник хо-лод.

По правді кажучи, він був трохи здивований тим, що вплив їхнього вчинку поширився так далеко. Ті випадки, з яких він іншим часом сам посміявся б разом із Тюдзаемо-ном і Тодзаемоном, тепер посіяли в його душі, наповненій відчуттям вдовolenості, зерна чогось неприємного. Це тому, що відчуття вдовolenості було приємним для нього, приєм-ним настільки, що – при відчутній десь у глибині душі су-

перечності з логікою – воно якось стверджувало і сам його вчинок, і все те, що являло наслідок цього вчинку. Звичайно, тоді він зовсім не розмірковував так аналітично. Кураноске лише відчув у весняному повітрі струмінь холоду, й він був йому неприємний.

Однак те, що впертий мовчун не засміявся, не привернуло особливої уваги тих двох. Скоріше інше: такий простий і добрий чоловік, як Тодзаемон, либонь, був навіть упевнений, що його розповіді цікаві для Кураноске так само, як вони цікаві для нього самого. Інакше він, звичайно, не вирушив би знову до нижньої кімнати, щоб запросити сюди Хоріуті Ден'емона – васала дому Хосокава, що був того дня черговим. Він же, навпаки, рішучий в усьому, сказав Тюдзаемону щось на кшталт: «Я покличу Ден'емона», тут же розсунув фусума й вирушив униз. І, продовжуючи всміхатися, повернувся, ведучи за собою грубуватого на вигляд Ден'емона.

– Спасибі, що потрудилися зайти до нас, – бачачи Ден'емона, усміхнено сказав Тюдзаемон.

Завдяки простій, прямій вдачі Ден'емона, відтоді як їх було віддано під його нагляд, між ним і його підопічними встановилися теплі стосунки, мовби у давніх друзів.

– Тодзаемон сказав мені, щоб я обов'язково зайшов. Ось я і прибув, хоч і перебив ваші заняття.

Усівшись, Ден'емон, поводячи густими бровами й рухаючи засмаглими щоками, немовби готовий ось-ось засміятись,

обвів поглядом присутніх. Тоді й ті, хто читав, і ті, хто писав, один за одним поздоровкалися з ним. Кураноске також чемно привітав його. Було, щоправда, трохи смішно, коли Хорибе Яхей, дримаючи, як був, в окулярах, над початим томом «Тайхейкі»,⁷⁸ ввічливо нахилив голову і спросоння впустив окуляри. Навіть Хадзама Кіхей, одвернувшись до ширми, насилу стримував сміх.

– Видно, що й ви, Ден’емон-доно, не любите старих, от до нас і не заглядаєте.

Кураноске сказав це м’яким тоном, не схожим на свій звичайний: мабуть, через те, що, хоча він і засмутився трохи, у грудях його все ще розлите було колишнє тепле відчуття вдовolenня.

– Що ви, аж ніяк! Просто мене там зупиняв то один, то інший, ось я й заговорився.

– Як я зараз почув, там у вас розповідали про щось дуже цікаве, – втрутився Тюдзаемон.

– Про щось цікаве? Тобто?

– Про те, що по всьому Едо почали наслідувати нашу помсту, саме про це... – сказав Тодзаемон і з усмішкою поглянув на Ден’емона й Кураноске.

– Ах, про це! Так, воістину дивно влаштована людина! Захопившись вашою вірністю володарю, навіть городяни і селяни – й ті захотіли брати з вас приклад. Іще невідомо,

⁷⁸ «Тайхейкі» – «Сказання про великий світ», один з видатних творів японського героїчного епосу, належить до XIV ст.

як благотворно це вплине на розкладені в нас звичаї у верхах і в низах. Принаймні, зараз більше не бігають на вистави дзьорурі⁷⁹ чи там кабукі,⁸⁰ й то добре.

Розмова почала повертати на неприємне для Кураноске. Тоді він умисно переконливим тоном і вживаючи простонародних виразів спробував повернути її в інший бік.

– За те, що ви похвалили нашу вірність, за це вам спасибі. Та здається мені, що нам передовсім має бути соромно. – Промовивши це, він, обвівши поглядом присутніх, говорив далі: – «Чому?» – запитаєте ви. А ось чому. В клані Ако самураїв багато, а бачите ви перед собою лише нижчих за становищем. Щоправда, на самому початку з нами був сам старійшина клану Окуно Сьоген, але на півдорозі він змінив своє рішення й закінчив тим, що вийшов із нашої спілки. Назвати це якимось інакше, ніж цілковита несподіванка, просто неможливо. З нами були й Синдо Генсіро, Кавамура Дембей, Комура Генюемон. За становищем вони вище Хари Соемона. І ще Сасакі Кодзаемон – цей нижче Йосиди Тюдзаемона. І всі вони, щойно тільки почало наблизитися до самої справи, передумали. Серед них були й мої родичі. Якщо все це взяти до уваги, зрозуміло, що нам має бути соромно.

При цих словах Кураноске вся атмосфера – атмосфера веселості, що панувала в кімнаті, – зникла, й одразу її місце за-

⁷⁹ *Дзьорурі* – ляльковий театр, який склався в VII ст.

⁸⁰ Кабукі – класичний японський театр, що виник у XVII ст., в якому й чоловічі, й жіночі ролі виконують чоловіки.

ступила серйозність. Можна сказати, що розмова почала повертати саме туди, куди Кураноске і прагнув. Та чи це, врешті-решт, було вже так йому приємно, інша річ.

Почувши ці слова, Тодзаемон, стиснувши кулаки, вдарив кілька разів по колінах і перший сказав:

– Уся ця компанія – не люди, а тварюки. Нікого з них до справжнього самурая і близько підпускати не можна.

– Правильно! А стосовно Такади Гомбея, то він іще гірший за тварюку.

Тюдзаемон, звівши брови, глянув на Хорибе Яхея, мовби шукаючи в нього схвалення. Запальний Яхей, звичайно, не промовчав:

– Коли ми тоді вранці виходили, я подумав: якби довелося з ним у цю хвилину стрітися, мало було б плюнути йому в лице. Адже уявити собі тільки – з'явився до нас із своєю нахабною фізіономією й каже: «Бажання ваше здійснилось. Яка велика радість!»

– Що ж, Такада і є Такада. Але от Оямада Сьодзаемон, той дійсно гарний, – сказав, ні до кого особливо не звертаючись, Маса Кюдайю, й тут заходилися в один голос лаяти відступників і Хара Соемон, і Онодера Дзюнай. Навіть мовчазний Хадзама Кіхей – і той, сам нічого не кажучи, киваючи сивою головою, погоджувався з усіма.

– Подумати тільки, в одному й тому ж клані й вірні васали, як ви, і ось такий народ. Через те ж бо всі, про самураїв уже нема чого й казати, але навіть городяни та селяни – і

ті їх лають: собаки, дармоїди! Окобаясі Мокунуске-дуно минулого року зробив собі характері,⁸¹ й ось пішла чутка, буцім і родичі його за змовою теж покінчили з собою. Ну гаразд, може, воно й не так, але якщо вже дійшло до цього, то не минути ганьби. Тим паче вашим. Тепер, коли всюди почалися ці акти помсти, не виключено, що знайдеться людина, яка візьме та й уб'є їх, посилаючись на те, що бути хоробрим у служінні справедливості – значить діяти по-едоськи⁸² і що й ви здавна в гніві на них.

Дан'емон говорив палко, з таким виглядом, буцім це не було для нього сторонньою справою. Здавалося, він незадоволений, що не може сам узяти на себе обов'язок убити їх. Збуджені розмовою Йосида Тюдзаемон, Хара Соемон, Хаямі Тодзаемон і Хорибе Яхей, ніби відчувши натхнення, заходилися лаяти недостойних васалів і непутящих синів.

Серед усього цього тільки один чоловік, тільки Оїсі Кураноске, поклавши руки на хібаті, все більше й більше хмурнішав, усе менше й менше втручався до розмови й не відводив од хібаті задумливого погляду.

Перед ним розкрилося щось нове: напрям, якого він надав розмові, привів до того, що почали все дужче й дужче вихваляти їхню вірність, ніби на відшкодування за зраду колиш-

⁸¹ *Харакірі* – у Японії поширений серед самураїв спосіб самогубства – розпоровання живота кинджалом.

⁸² Едо – до революції (реставрації) Мейдзі (1867 р.) був резиденцією сьогуна, якому беззаперечно підкорялися самураї. Мається на увазі діяти так, як велить кодекс самурайської честі бусидо.

ніх одnodумців. І разом з тим весняний вітерець, який віяв у нього в грудях, знову втратив частину свого тепла. Звичайно, свій жаль щодо відступників він висловив не тільки для того, щоб повернути розмову в інший бік. Він дійсно жалкував з приводу їхньої зради, вона була йому неприємна, та йому було шкода цих невірних самураїв, і ненавидіти їх він не міг. Для нього, як для людини, що доволі надивилася на всякі хитання людських почуттів і всякі переміни житейських обставин, їхня зрада була більш ніж природною. Якщо тут припустиме слово «щиросердно», то вони вчинили до жалю щиросердно. Тому він ніколи не змінював свого поблажливого до них ставлення. Тим паче тепер, коли помсту здійснено, на них залишалося тільки дивитись із усмішкою жалю. А люди вважають, що їх і вбити мало. «Чому ж якщо нас називають лицарями вірності, то їх треба вважати тварюками? Відмінність між нами й ними не така вже й велика». Кураноске, якому раніше було б неприємно почути про дивний вплив, зроблений їхнім вчинком на едоських городян, побачив тепер у громадській думці, висловленій Ден'ємоном, хоча і в дещо іншому розумінні, як цей вплив озвався на відступниках. І вираз гіркоти, що з'явився на його обличчі, аж ніяк випадковим не був. Але його невдоволенню судилося завершитись ще однією останньою рисою.

Ден'ємон, бачачи, що він замовк, припустив, що це викликано притаманною йому скромністю. І ось цей простацький самурай із Хіто, що схилявся перед ним, бажаючи вислови-

ти свою глибоку повагу, круто перевів розмову на цю тему і виголосив цілу промову, вихваляючи вірність і відданість Кураноске.

– Яюсь від однієї знаучої людини я чув, що в Китаї один самурай, не пам'ятаю, як його звали, так старанно вистежував ворога свого володаря, що навіть проковтнув вугілля, щоб оніміти. Але в порівнянні з тим, як Кураноске всупереч усякому бажанню вів розгульний спосіб життя, це не так уже й важко.

Після такої передмови Ден'емон почав довго-довго викладати всякі побрехеньки про те, що сталося рік тому, коли Кураноске влаштовував найрізноманітніші гульбища; якими важкими були йому, що прикинувся божевільним, ці прогулянки до червоних кленів у Такао й Атако; якими болісними були йому, Кураноске, що не жалів себе заради здійснення планів помсти, пиятики у свято квітучої вишні в Сімабарі та Гіоні.⁸³

– Як я чув, у ті дні в Кіото навіть виспівували пісеньку: «Оїсі⁸⁴ не камінь, не твердий, легкий він, мовби паперовий». Щоб так обдурити всіх на світі, потрібне велике мистецтво. Нещодавно сам Аmano Ядзаемон і той похвалив: «Оце справжня мужність». І це цілком вірно.

– Що ви! Нічого особливого тут немає, – силувано обізвався Кураноске.

⁸³ Сімабара та Гіон – райони будинків розпусти в Кіото в XVII–XVIII ст.

⁸⁴ Оїсі – великий камінь.

Його стримана відповідь, очевидно, не задовольнила Ден'ємона. І він захоплювався все дужче й дужче. Тому він одвернувся від Кураноске, до якого досі звертав свою промову, і, обернувшись до Онодери Дзюная, з яким колись довго служив у Кіото, заходився ще палкіше висловлювати своє захоплення. Така його чисто дитяча запальність була для Дзюная, що користувався в усьому їхньому гурті репутацією людини з великим досвідом, смішною і в той же час зворушливою. Він сам, у тон Ден'ємону, в усіх подробицях розповів, як Кураноске, маючи на меті обдурити Сайсаку, підсланого домом його ворога, в убранні монаха пробрався до Югірі з Масуї.

Кураноске, такий серйозний чоловік, склав навіть пісеньку. Вона стала дуже модною. Не було будинку розпусти, де б її не виспівували. У ній говорилося, як Кураноске в чорній рясі монаха, п'яний, крокує по обсипаному пелюстками вишень Гіону. Тож нема нічого дивного, що й пісенька пішла в хід, і гульбища прославились. І Югірі, й Укіхасі⁸⁵ – всі знамениті куртизанки в Сімабарі та Сюмоку-маті, коли приходив Кураноске, не знали, як ліпше його зустріти.

Кураноске слухав розповіді Дзюная з гіркотою, буцим у них чулося презирство. І в той же час у його пам'яті, мовби самі собою, прокинулися спогади про колишній розгул. Це були навдивовижу яскраві, барвисті спогади. У них він знову

⁸⁵ Югірі й Укіхасі – куртизанки з роману Мурасакі Сікібу «Повість про Гендзі» (X ст.).

бачив світло великої свічі, відчував запах ароматичної олії, чув звуки сямісена. Навіть слова тієї пісеньки, про яку згадав Дзюнай:

Оїсі не камінь,
Не твердий, легкий він,
Мовби паперовий... —

викликали в його душі принадні, наче живі, образи Югірі й Укіхасі, буцім ті просто втекли зі Східного палацу. Пригадав, як він без усяких вагань вів це розгульне життя – те саме, яке зараз виринуло з його пам'яті. Як він серед цієї гульні подеколи насолоджувався свободою та привіллям, зовсім забуваючи про справу помсти. Він був занадто чесним, аби заперечувати той факт, що обдурював і самого себе. Звичайно, йому, чоловікові, який розумів людську природу, й на думку не могло спасти, що цей факт аморальний. Через те ж бо йому й було неприємно, що ним захоплюються, вважаючи його розгул тільки засобом виконання обов'язку вірності. Це було йому неприємно, й разом з тим він почувався винуватим.

І не було нічого дивного в тому, що, слухаючи ці вихваляння, Кураноске сидів з найпохмурішим виглядом. Діставши ще й цей останній удар, він із цілковитою ясністю відчув, як з його грудей звітрюються останні залишки весняного тепла. У них залишалася тільки досада на загальне нерозуміння, досада на власне нерозуміння, на те, що він не зумів передбачити таке нерозуміння. Холодна тінь цього відчуття

все ширше й ширше лягала на його душу. Адже й пам'ять про його подвиг помсти, про його товаришів і, врешті-решт, про нього самого, певно, так і перейде в прийдешні часи в супроводі таких невинуватених вихвалень. Перед лицем цього нерадінного факту він, поклавши руки на хібаті, де вже остигали жарини, і стараючись не зустрічатись очима з Ден'ємом, сумно зітхнув.

Через деякий час Оїсі Кураноске, що вийшов із кімнати під першим же слушним приводом, прихилившись до стовпа зовнішньої галереї, милувався яскравими квітками, які розпустилися на старій сливі серед моху та каміння старого саду. Світло сонця вже ослабло, і з бамбуків, насаджених у саду, насувалися сутінки. Там, за сьодзі, як і до цього, чулися жваві голоси. Слухаючи ці голоси, Кураноске відчув, що його поволі огортає смуток. Усе його єство охопила туга, невимовна туга, що проникла в самісіньку глибину його знову похололого серця.

Кураноске незрушно стояв, підвівши очі на ці тверді, холодні квітки, немовби врізані в синє небо.

Вересень 1917 р.

Одержимий творчістю

I

Ранок одного з днів дев'ятого місяця другого року Темпо.⁸⁶ У громадській лазні «Мацуною» на вулиці Доботьо в Канді з самого ранку, як завжди, велелюдно. «Громадська лазня... Тут усе змішалося: співи на честь богів і молитви буддам, любов і непостійність...» Ця картина, що її зобразив кілька років тому Сікітей Самба⁸⁷ в одному зі своїх гумористичних творів, і по цей час аж ніяк не змінилася.

Ось відвідувач із модною зачіскою «бабський пучок»,⁸⁸ за-нурившись у воду, виспіває утадзаймон.⁸⁹ Другий, причесаний на кшталт «тьоммаге хонда»,⁹⁰ вже виліз із води й ви-

⁸⁶ Другий рік Темпо – 1831 р.

⁸⁷ *Сікітей Самба* (1776–1822) – японський письменник, автор низки гумористичних творів (так званих «коккейбон»), у тому числі «Громадської лазні».

⁸⁸ «Бабський пучок» – модна на початку XIX ст. в середовищі городян чоловіча зачіска: волосся над лобом і на тім'ї виголювалось, а нижні пасма стягувалися на потилиці в пучок, який складався пополам. Кінці волосся в пучку лишалися розпущеними.

⁸⁹ *Утадзаймон* – популярні в народі й поширені на той час пісеньки.

⁹⁰ «Тьоммаге хонда» – чоловіча зачіска: волосся над лобом і на тім'ї виголювалось, а на потилиці зв'язувалося в пучок.

кручує рушник. Третій, із зачіскою «ооїтьо»⁹¹ й виголеним лобом, поливає гарячою водою спину з татуюванням. Той, що із зачіскою «йосібей якко»,⁹² давно вже із зазидною впертістю тре лице. Біля чана з холодною водою сидить бритоголовий монах і тільки й знає, що поливає собі голову. Хлоп'як із зачіскою, схожою чи то на летючу бджолу, чи то на бабку,⁹³ зосереджено грається бамбуковою цеберкою та глиняною мискою... Усі ці такі несхожі між собою істоти, полискуючи мокрими, слизькими від води тілами, товпляться в тісній лазні, окутані клубами густої пари й освітані променями осіннього сонця, що пробиваються у вікно.

Гамір у лазні зовсім особливий. Передовсім – це хлюпання води й гуркіт переставлюваних шапликів. Потім – це гомін людей, які перемовляються між собою або щось наспівують. І зрештою – це удари калатала, що час від часу долинають з місця, де перебуває сторож. Словом, обабіч перегородки, що поділяє лазню на фуру та майданчик для миття, стоїть галас, точнісінько як на полі битви. До того ж сюди коли-неколи заходять торговці. Або жебраки. Ну і, звичайно ж, без

⁹¹ «Ооїтьо» – поширена на той час у середовищі самураїв чоловіча зачіска: волосся на потилиці стягувалося в щільний пучок, який складався вдвоє та пер'язувався шнурком. Кінчики волосся в пучку вкладались у формі листка дерева ітьо (гінкго), який нагадував віяло.

⁹² «Йосібей якко» – чоловіча зачіска: волосся на тім'ї зав'язувалося щільним пучком, частина якого низько опускалася на потилицю.

⁹³ Мається на увазі традиційна зачіска хлопчика: залишені по боках пасма волосся зв'язувалися на маківці, нагадуючи крила летючої бджоли або бабки.

кінця снують відвідувачі. І от серед цього сум'яття...

Серед усього цього сум'яття, скромно примостившись у кутку, мився старий. Судячи з усього, йому було далеко за шістдесят. Сивина на скронях набула неприємного жовтого відтінку, очі стали підсліпуватими. Він був худий, але статури міцної, мабуть, навіть могутньої, і в руках і ногах його з відвислою шкірою все ще таїлася сила, яка противилася старості. Те ж можна було сказати і про обличчя: міцне підборіддя та великий рот немовби випромінювали люте блискання сили дикого звіра, як це було й тоді, коли старий перебував у розквіті літ.

Старий ретельно вимив верхню половину тіла і продовжував митися, не ополіскуючись, із маленького дерев'яного шаплика. Він старанно тер себе шматком шовкової тканини, але з його сухої зморшкуватої шкіри не сходило нічого, що можна було б назвати брудом. Це раптом наповнило його відчуттям осені та смутку. Старий вимив ногу, обтер її вологим рушником, і тут рука його зупинилася, буцім сили зненацька покинули його. В шаплику відбивалося сліпучо яскраве небо, а на його тлі червоніли плоди хурми; здійснюючись над ребром черепичного даху, де-не-де вони мовби скріплювали між собою тонкі віти дерева.

І старому раптом здалося, ніби на нього впала тінь Смерті. Ця Смерть не таїла в собі нічого зловісного, нічого такого, що раніше жахало його. То було усвідомлення тихого, жада-ного, безтурботного небуття, подібного до неба, відображу-

ваного в шаплику. Який би він був радий, якби міг звільнитися від оман і страждань суєтного буття й забути сном під покровом цієї Смерті, тим самим сном без сновидінь, який відвідує лише безвинних людей. Він утомився від життя. Та ще більше втомився він од мук творчості, що невідступно переслідували його вже багато десятків літ...

Ніби отямившись, старий розчаровано підвів очі від шаплика. Навколо, як і раніше, лунали жваві, веселі голоси, у клубах пари з карколомною швидкістю снували голі люди. До співу утадзаймон, який доносився з-за перегородки, приєдналися звуки модних пісеньок «Меріясу»⁹⁴ та «Йосіконо».⁹⁵ В усьому цьому, ясна річ, не було й натяку на ту Вічність, яка щойно отінила його душу.

– О, сенсею, от уже ніяк не очікував зустріти вас тут! Мені й уві сні не могло привидітися, що Кьокутей-сенсей із самого ранку завітає до лазні.

Обернувшись, старий побачив середнього зросту чоловіка, рум'яного, із зачіскою «хосоїтьо». Той стояв біля свого шаплика з перекинутим через плече рушником і весело всміхався. Схоже, він щойно закінчив купання й тепер збирався ополоснутися чистою водою.

– Радий, що ви, як завжди, у прекрасному гуморі, – з ледве помітною іронією промовив, усміхаючись, Бакін Сакіті Та-

⁹⁴ «Меріясу» – ліричні пісні, що виконувалися в театрі кабукі, як правило, без акомпанементу. Були широко відомі в народі.

⁹⁵ «Йосіконо» – народна любовна пісенька.

II

– Ну що ви, далєбі, чи варто радїти такїй дрібниці? Вої-стину втішно, що в світ виходять усе нові розділи «Восьми псів», що з кожним разом вони все цікавіші. – Співбесідник Бакїна кинув рушник у шаплик і ще голосніше заторохтів: – Подумати тільки! Фунамусі видає себе за слїпу вуличну співачку й замишляє вбити Кобунго. Та в останню мить, коли його схоплюють і починають катувати, на допомогу йому приходить Соске.⁹⁷ Здорово закручено! До того ж цей випадок дає можливість Соске зустрітися ще раз із Кобунго. Я, Омїя Хейкіті, – всього лише простий торговець галантерейними товарами, та все ж смію вважати себе в певній мірі знавцем і цінителем «Йоміхон».⁹⁸ Так от, чи повірите, навіть мені важко прискіпатися до чогось у ваших «Восьми псах»... О, вибачте великодушно, що беру на себе сміливість судити про речі, мені не доступні...

Бакін промовчав і заходився мити другу ногу. Що й каза-

⁹⁶ Такідзава Бакін (1767–1848) – японський письменник, автор авантюрно-пригодницьких романів на сюжети історичних хронік. Роман «Історія восьми псів» (1814) проповідує мораль в дусі конфуціанства.

⁹⁷ Фунамусі, Кобунго, Соске – персонажі роману «Вісім псів».

⁹⁸ «Йоміхон» – один із жанрів японської розповідної прози кінця XVIII – першої половини XIX ст., відповідає жанрові авантюрно-героїчного або лицарсько-го роману в європейській літературі.

ти, він здавна прихильно ставився до шанувальників свого таланту. Одначе це ставлення аж ніяк не заважало йому судити про них помірковано й безпристрасно. Для мудрого й проникливого Бакіна це було більш ніж природно. Але в той же час, хоч як це й парадоксально, здатність тверезо судити про людей, у свою чергу, також майже не впливала на його прихильність до шанувальників. Тому деколи він відчував до однієї й тієї ж людини і презирство, і приязність одночасно. Омія Хейкіті належав до розряду саме таких людей.

– В усякому разі, щоб писати так, як ви, потрібні чималі зусилля. Що не кажіть, а ви – наш японський Ло Гуань-чжун.⁹⁹ Ой, вибачте, я, здається, до того ж набалакав зайвого. – Хейкіті знову зареготав. Його громовий регіт привернув до себе увагу одного з тих, що мився неподалік, – сліпого на одне око, миршавого смаглявого чоловіка із зачіскою «ооїтьо». Обернувшись до Бакіна та Хейкіті, він деякий час переводив погляд з одного на іншого й потім із дивним виразом обличчя сплюнув собі під ноги.

– А ви як і раніше захоплюєтеся складанням хоку? – поцікавився Бакін, спритно переводячи розмову на іншу тему, хоча це зовсім не означало, що він помітив злостиву гримасу одноокого. На щастя, навіть попри бажання він не зміг би її розгледіти, настільки слабким у нього був зір.

– Мені вельми приємна ваша увага, та мушу прямо сказа-

⁹⁹ *Ло Гуаньчжун* – видатний китайський письменник XIV ст., автор героїчної епопеї «Трицарство».

ти: я всього-на-всього amator, який без усякого сорому береться за те, чого не вміє. Раз у раз бігаю на різні поетичні зібрання, а вірші чомусь не виходять. До речі, сенсею, ви, здається, не маєте особливої прихильності до складання танка й хоку?

– Просто я не вмію цього як слід робити. Хоча був час, коли складав вірші.

– Ви, звичайно, жартуєте!

– Ні. Але, видно, заняття це не по мені. Складаючи вірші, я досі відчуваю себе сліпцем, який силкується підглянути в щілину паркана. – Бакін зробив наголос на словах «не по мені». Він аж ніяк не вважав себе нездатним komponувати танка, і якщо розуміти його слова саме так, то в них не прозвучала впевненість у власних силах. Просто Бакін здавна відчував своєрідне презирство до такого мистецтва. Чому? Та тому, що і танка, й хоку були занадто малі, щоб умістити в себе його, Бакіна. Зміст будь-якого тривірша чи п'ятивірша, ліричного або пейзажного, хоч як би майстерно його було складено, виявлявся сумірним тільки з декількома рядками його прозового твору, не більше. Таке мистецтво він вважав мистецтвом другого сорту.

III

У тому, що Бакін зробив наголос на словах «не по мені», якраз і висловилося його презирство. Та ба! Омія Хейкіті,

видно, не зрозумів цього.

— Ах, ось у чому річ, — промовив він вибачливим тоном, до червоності розтираючи тіло викрученим рушником. — А я ж бо, признатися, гадав, що така видатна людина, як ви, може з легкістю зробити все, за що візьметься. Вірно кажуть, що Небо не наділяє людину відразу двома скарбами.

Самолюбивий Бакін відчув невдоволення від того, що слова його були сприйняті буквально. Не сподобався йому й вибачливий тон Хейкіті. Він кинув рушник і ганчірку для миття на підлогу, розігнувся наполовину і, досадливо поморщившись, із запальністю в голосі промовив:

— А втім, думаю, що можу писати вірші не гірше за нинішніх маститих поетів.

Сказавши це, він мимоволі засоромився від власного хлоп'яцтва. Тільки-но, коли Хейкіті в найпишномовніших виразах хвалив його книгу, він не відчував особливої радості. Тепер же був незадоволений тим, що його визнали нездатним скласти вірші. Тут явна суперечність. Миттево проаналізувавши власну реакцію, Бакін заходився метушливо поливати себе водою із шаплика, намагаючись таким чином приховати ніяковість.

— Звичайно. Інакше ви навряд чи змогли б створити шедеври, подібні до «Восьми псів». Не сприйміть це за хвастощі, але я і справді прониклива людина!

Хейкіті знову зареготав. Але одноокого поблизу вже не було, а його плювок однесла вода, яку вихлюпнув на себе

Бакін. Слова Хейкіті ще дужче його засоромили.

– Одначе ж я занадто захопився бесідою з вами. Мабуть, що піду занурюся в фуру.

Дивне відчуття ніяковості не покидало Бакіна. Досадуючи на себе, він повільно підвівся, змушений ретируватися перед цим добродушним чоловіком, його шанувальником. Що ж до Хейкіті, то йому, як видно, слова Бакіна надали ще більшої впевненості, що так личила істинному шанувальнику талантів.

– Ну що ж, сенсею, прошу вас найближчим часом неодмінно скласти якого-небудь вірша. Домовились? Так не забудьте ж! А тепер дозвольте відкланятись. Я знаю, ви страшенно зайняті, але все ж, якщо трапиться нагода проходити поблизу, прошу завітати до нас. Із вашого дозволу, я теж якось до вас навідаюсь! – кричав Хейкіті навздогін Бакіну. Він іще раз виполоскав рушник і, проводжаючи очима Бакіна, що прямував до перегородки, заходився розмірковувати, яким саме тоном він розповість дружині про зустріч із Кюкутей-сенсеєм.

IV

По той бік перегородки панували сутінки, мов на смерканні. Від води здіймалася пара, ще гущіша, ніж туман. Підсліпуватий Бакін невпевнено проштовхувався між купальниками. Якось дістався фуру, прилаштувався в кутку й занурив

у воду своє зморшкувате тіло.

Цього разу вода була гарячіша, ніж завжди. Бакіна обдало жаром аж до кінчиків пальців ніг. Він глибоко зітхнув і заходився повільно обводити поглядом фуру. В сутінках ледве помітно вимальовувалися голови купальників, їх було семеро, а може, й восьмеро. Вони співали, розмовляли, а між ними розмірено і плавно погойдувалася поверхня води, що ввібрала в себе жир людських тіл. У воді відбивалося тьмяне світло, що просочувалося з-за перегородки. У ніс бив нудотний «запах громадської лазні».

Бакін здавна полюбляв поринати в романтичні мрії. Ось і зараз, розімлівши в гарячій воді, він мимоволі викликав у пам'яті картину зі своєї майбутньої книги.

...Палуба із щільним навісом од сонця. На море опускаються сутінки. Починається вітер. Глухий плескіт хвиль об борт корабля нагадує звук сколочуваного масла, до їхнього гомону приєднується шум навісу, що гойдається на вітрі, ніби шелест крил гігантського кажана. Зачувши недобре, один з моряків дивиться з острахом за борт. У небі над вкутаним у туман морем похмуро й самотньо червоніє місячний серп. І ось...

Тут картина, що уявилася в думках Бакіна, раптово зникла. Він почув, як зовсім поруч хтось лає його твори, причому багатослівно й умисно голосно, так, аби Бакін чув. Бакін вирішив було вийти із фуру, та потім передумав і весь перетворився на слух.

– Бакіна нині пишно величають «майстром Кьокутеєм», «жерцем храму літератури», але ж його книги – переробки чужих творів, і тільки. «Вісім псів» – це не що інше, як нашвидкуруч перекроєні «Річкові заводи».¹⁰⁰ Якщо цього не брати до уваги, то у «Восьми псах», звичайно, можна знайти дещо цікаве. Та китайський твір написано значно раніше. Тож заслуга Бакіна в тому лише й полягає, що він спромігся прочитати оригінал. Та й то як сказати, адже його книга – ще й переспів Кьодена.¹⁰¹ Мимоволі будеш обурюватися!

Стуманілим поглядом Бакін глянув у той бік, звідки доносилаь огуда. За густими клубами пари важко було розгледіти мовця, але, скоріше за все, це був той самий одноокий із зачіскою «ооїтьо». Видно, він розлютився, почувши, як Хейкіті щойно вихваляв «Вісім псів», і вирішив зігнати злість на Бакіні.

– Усе, що пише Бакін, – результат старанності, та й годі. У нього нічого немає за душею, а коли щось і є, то, мабуть, лише коментарі до Чотирикнижжя та П'ятикнижжя,¹⁰² які куди більш доречні в устах учителя парафіяльної школи. Він нічого не тямить у сучасному житті – про це свідчить хоча б те, що він не написав жодної книги, в якій би не йшлося

¹⁰⁰ «Річкові заводи» – роман китайського письменника Ші Найаня, створений у XIV ст. Бакін використав матеріал цього твору в «Восьми псах».

¹⁰¹ *Кьоден Санто* (1761–1816) – відомий японський письменник, автор багатьох комічних повістей і авантюрно-героїчних романів.

¹⁰² Чотирикнижжя та П'ятикнижжя – книги конфуціанського канону.

про давні часи. Він не може написати просто і ясно: «Осому і Хісамацу»,¹⁰³ ні! – йому хочеться писати так: «Сім осінніх трав, або Історія кохання Хісамацу й Осоме». І таких прикладів, якщо висловитися в дусі «великого» Бакіна, можна «вздріти» силу-силенну.

Усвідомлення власної переваги часом не дає нам у повній мірі відчувати ненависть. Ось і Бакін при тому, що слова огудника боляче вразили його, чомусь не відчув до нього ненависті. Йому тільки хотілось як-небудь висловити кривднику своє презирство, та зробити це, мабуть, заважав вік.

– Якщо вже на те пішло, то Ікку¹⁰⁴ й Самба – ось істинні письменники. В їхніх книгах ми бачимо живих, справжніх людей. Це вам не дрібні вироби, де потрібні лише вправність рук і сякі-такі знання. І цим вони здорово відрізняються від таких, як Сарюкен Індзя.¹⁰⁵

¹⁰³ Осоме і Хісамацу – персонажі численних драматичних і белетристичних творів першої половини XIX ст., які розповідають про кохання й загибель доньки осацького купця Осоме і прикажчика Хісамацу.

¹⁰⁴ Дзіппенся Ікку (1765–1831) – відомий японський письменник, автор комічних повістей і романів. Кращим його твором вважається роман «На своїх двох по дорозі Токайдо».

¹⁰⁵ Сарюкен Індзя (букв.: «Мандрівник, за домівку якому слугують солом'яна накидка та солом'яний бриль») – один з літературних псевдонімів Бакіна.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.